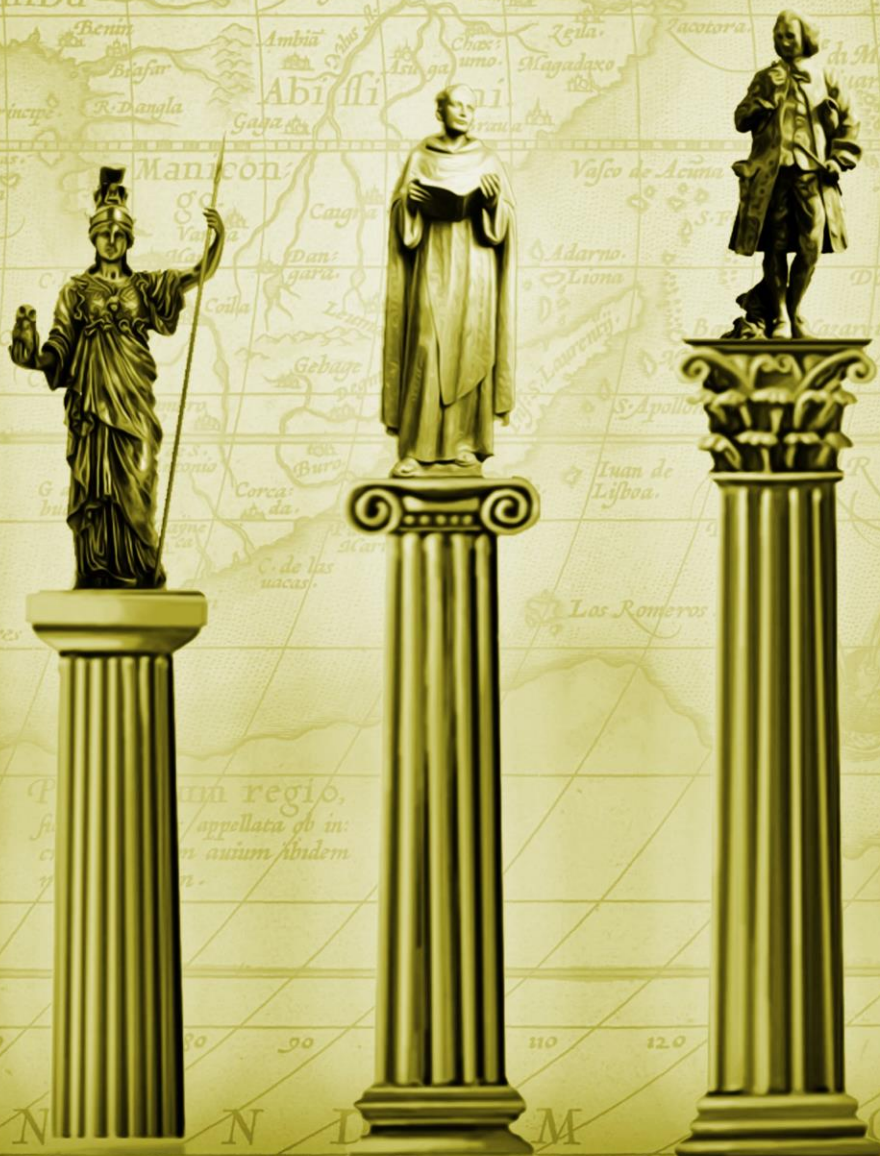

ELSŐ SZÁZAD

XXIII. ÉVFOLYAM

2021. TAVASZ

Impresszum

Az Első Század Online az ELTE BTK HÖK tudományos folyóirata. Alapesetben az ELTE BTK doktoranduszainak dolgozatai, illetve a Tudományos Ösztöndíj Pályázat publikálásra javasolt dolgozatai számára biztosít publikációs felületet. Ezeken kívül az OTDK-s évek esetén az OTDK helyezettjeinek írásaiból válogatnak a szerkesztők. Az Első Század Online évente kétszer jelenik meg, télen és nyáron, a lezárt félévek végén.

Főszerkesztő:

Az ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottságának mindenkori elnöke

Szerkesztőbizottság:

ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottság

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottság
Budapest VIII., Múzeum krt. 4/H
tudomany@btkhok.elte.hu

Felelős kiadó:

ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat

ISSN 2063-573

Tartalomjegyzék

Történelem	4
Gál János: Etruszk-magyar rokonság? Stigmatizált tudás és identitás egy elméletben	5
Papp Júlia Eszter: Biblia és autoritás a benedeki Regulában és a Regula Magistriben.....	23
Szücs Adél: A gyűjtés kultúrái a 18. századi Magyarországon és Erdélyben Főrangú hölgyek gyűjteményei és mecénási tevékenységük	49
Néprajz	85
Szeverényi András: Szocializáció és vadászat A vadásszá nevelődés folyamata	86
Talabér Flóra: Egy cigányiskola története a 20. század első feléből	104

Történelem

**Etruszk-magyar rokonság?
Stigmatizált tudás és identitás egy elméletben**

Gál János

Bevezetés

A magyarság eredetének kérdése lényegében egyidős az írott magyar kultúrával. A kérdés megválaszolására számos elmélet keletkezett az évszázadok során, de napjainkban is születnek bizonyíthatatlan, vagy összefüggéseikben ellentmondásba kerülő koncepciók a magyar őstörténet vonatkozásában. A magyar történettudományos közvélemény rendre megelégszik azzal, hogy e megalapozatlan, tévúton járó elméletek állításait cáfolja, azok érveit megsemmisíti, feltételezve, hogy ezzel elejét veszi a tudománytalan nézetek széleskörű társadalmi térnyerésének. Teszi mindezt egy paradigmális változás korszakában, amelyben immár a történettudomány nem áll társadalom felett, egy elméleti hierarchia tetején: a tudás általa lefedett területeire benyomul a kulturális örökség, a társadalom történeti emlékezete.¹

Kevés figyelem irányul viszont a szóban forgó elméletek a társadalmi gondolkodás történetének jelenségeként való értelmezésére. Ebből a nézőpontból tekintve a naiv őstörténeti koncepciók már nem pusztán a tudományosság vadhajtásai, hanem a magyar nemzet múltjának fősodortól eltérő konstrukciós kísérletei, melyek a nemzeti identitást a vallásos kultuszok analógiájára alkotják meg. E dolgozatban az etruszk-magyar rokonság elképzelését görcső alá véve egy ilyen heterogén, több forrásból táplálkozó szellemi konstrukció „historiográfiai ívét” igyekszem áttekinteni. A koncepció történetének nyomon követésével megpróbálok választ találni azokra a kérdésekre, hogy milyen új igények megfogalmazását jelentette az etruszk-magyar rokonság gondolata, illetve hogy miként viszonyult ez az idea más, az adott kor és a jelen tudományos paradigmájába nem illeszkedő őstörténeti irányzatokhoz.

Történeti-összehasonlító módszer az őstörténet kutatásában

Az etruszk-magyar rokonság sok más elgondoláshoz hasonlóan vélt nyelvi hasonlóságokon alapul. Kétségtelen, a történeti-összehasonlító módszer az emberi nyelv rendkívül érzékeny változásai, illetve azok hosszú távú nyomon követhetősége miatt sikert hozhat az írásos forrásokban szegény korszakok megértésében, ezt azonban a tudományosság

¹ Történettudomány és kulturális örökség kapcsolatáról lásd: Sonkoly Gábor, „A kulturális örökség és a történettudomány viszonyának meghatározása,” *Korall*, no.75 (2019): 5–21.

elemi elvárásainak megfelelően kell alkalmaznia a kutatónak. A véletlenszerű hasonlóságokra támaszkodva ugyanis fennáll annak a lehetősége, hogy a szavak alaki formájához vagy jelentéséhez vezető utat figyelmen kívül hagyva egyértelműen téves következtetés lesz a végeredmény. Kniezsa István értekezésében számos példán mutatja be a tévedések lehetőségeit: például a magyar *fiú* és a román *fiu* szavak mind alakjukat, mind pedig jelentésüket tekintve egybeesnek, ebből egyéb információ nélkül akár a magyar és román nyelv rokonságának gondolata is felmerülhetne bennünk. Az összehasonlító nyelvészet azonban világossá teszi számunkra, hogy a *fiú* a magyarban finnugor eredetű, a románban pedig a latin *filius*-ból származtatható a kifejezés.²

A naiv elméletek tudománytalansága tehát noha a nyelvek közötti szubjektíven tapasztalható hasonlóságok felismeréséből fakad, állításaik mégsem kizárólag ebből, hanem módszertani következtelenségüktől és esetlegességüktől válnak megkérdőjelezhetővé. Zsirai Miklós *Őstörténeti csodabogarak* című tanulmányában ekképp vélekedik a kérdésről:

“Örömmel szögezzük le, hogy a hivatalos tanítástól elütő elméletek is onnét indulnak ki, ahonnét mi szoktunk, mindnyájan egyetértünk tehát a nyelvhasználat döntő szerepének gyakorlati elismerésében. Itt azonban elválnak útjaink, s csak az juthat közülünk révbe, aki helyes úton jár, aki kellő szakismeretekkel felvértezve halad a közös cél felé, aki módszeres képzettséggel, tárgyilagos ítélő tehetséggel, hozzáértéssel, vizsgálja és értelmezi a nyelvi tényeket.”³

Zsirai állításából azonban a leglényegesebb elem hiányzik. Hiába rendelkezik egy kutató képzettséggel, tehetséggel és hozzáértéssel, mint azt a későbbiekben igyekszem majd bemutatni, minden fenntartás nélkül elindulhat egy tévúton, ennek megfelelően pedig téves eredményekre juthat. Ugyanis a vízvázlatos tudományos igényű kutató és naiv nyelvrokonító között nem a Zsirai által felsorolt tulajdonságokban rejlik, hanem a következtetésességben és a számonkérhetőségben, azaz egy szóval a módszertanban.

A nyelv tudományban már a 19. század közepére kibontakozott az a módszertan, melyet ma történeti-összehasonlító módszernek hívunk. Ez hivatott feltérképezni a nyelvek

² Kniezsa István, „Nyelvészet és őstörténet,” in *A magyarság őstörténete*, szerk. Ligeti Lajos Franklin Társulat, Budapest, 1943. 180.

³ Zsirai Miklós, „Őstörténeti csodabogarak,” in *A magyarság őstörténete*, szerk. Ligeti Lajos, Franklin Társulat, Budapest, 1943. 268.; A Zsirai által felsorolt kutatói ismérvek általánossága a módszertani attitűdben konkretizálható: Csorba László Mario Alinei etruszk-magyar nyelvrokonítása kapcsán a kutató önreflexív kritikai érzékében és a módszertani önkény elkerülésében fogalmazta meg a tudományos hozzáállás legalapvetőbb jellemzőit. Csorba László, „Képzlet és tudomány határán. Mario Alinei az etruszk és a magyar nyelvről,” *História*, 29, no.3 (2007): 19–23.

rokonsági viszonyait, egyfelől a nyelvek történeti múltjába való visszatekintéssel, valamint a nyelvek párhuzamos összehasonlításával. E módszertan legszűkebb értelemben három követelményhez köti két nyelv rokonságának bizonyosságát: hogy a két nyelv alapszókincsében (legalapvetőbb szófajaiban, úgy mint számnevek, névmások, elemi cselekvések és történések igéi, testrészek, rokonsági kapcsolatok nevei) vannak közös szavak; hogy e közös szavak között úgynevezett szabályos hangmegfelelések vannak; hogy az előbbieken túl magasabb grammatikai szinten is tapasztalható hasonlóság (ragozás, mondattani tulajdonságok).⁴ Minden kétség nélkül állítható, hogy az általam a továbbiakban bemutatott elméleti felvetések egyike sem felelt meg ezeknek az elemi kritériumoknak, sőt, sokszor saját belső logikájukat sem tartották követendőnek. Tudományos hitelüket tehát ezzel a körülménnyel, és nem a felvetőik kvalitásaival vagy ötleteik merészségével veszítették el.

A történeti-összehasonlító nyelvészet alkotta meg a belső és külső rekonstrukció nyelvtudományi fogalmát is, elsősorban a rokonnyelvek feltételezett előzményének megalkotását értve ezalatt, de természetesen olyan nyelvek rekonstrukciója is szükséges lehet, amelyeknek létezéséről biztosan tudunk.⁵ Minden megfejtésre váró nyelvnél az elsődlegesen felmerülő lehetőség a belső rekonstrukció, tehát a kizárólag az adott nyelvből való kiindulás. A belső rekonstrukció művelete az etruszk nyelv esetében máig nem sikeres.

Noha a görög alapokon nyugvó etruszk írás megfejtése korán megtörtént, a fennmaradt források sajátosságai máig nem teszik lehetővé az etruszk nyelv kielégítő megértését. A szinte kizárólag feliratos szövegeimlékeink vallási szertartásokon, illetve síremlékeken használt formulákat örökítették meg, következésképp a szövegekből kinyerhető nyelvi elemek köre annyira szűk, hogy a teljes grammatikai rendszer leírása kilátástalan. E titokzatos ősi nyelv megfejtésének lehetőségével kecsegtettek a bilingvisták, azaz etruszk-latin (illetve más italicus, venét, oszk) nyelven íródott források.⁶ Ritka előfordulásuk, nem pontosan azonos megfogalmazásaik, valamint rövid terjedelmük miatt viszont ezek sem hoztak átütő sikert.⁷

⁴ A történeti-összehasonlító módszerről átfogó összefoglalást ad Honti László, „A történeti-összehasonlító nyelvtudományról dióhéjban,” in *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*, ed. Honti László, (Budapest, Tinta, 2010), 13–31.

⁵ Belső és külső rekonstrukció fogalmáról lásd: Sipőcz Katalin, „A magyar, mint uráli nyelv,” in *A magyar nyelv*, ed. Kiefer Ferenc, (Budapest, Akadémiai, 2006), 288–314.

⁶ A bilingvisták alkalmazásának tudománytörténeti áttekintéséhez lásd Massimo Pallottino, *Az etruszkok*, (Budapest: Gondolat, 1980), 196–233.

⁷ Hozzávetőleg negyven bilingvist tart számon az etruszkológia. Giuliano Bonfante és Larissa Bonfante, *The Etruscan Language, An Introduction*, (New York és London: Manchester University Press, 2002), 65–71.

A belső törvényszerűségekből való kiindulás, az induktív megközelítés kezdeti sikertelensége az etruszk nyelv megfejtésének versenyében is hamar életre hívta az összehasonlító módszert, a külső rekonstrukciót. Kézenfekvőnek látszott az indo-európai nyelvekkel való rokonítás, a várt megoldást azonban ez sem hozta el. A tudományos alapokon álló nyelvészeti-etruszkológiai közvélemény elfogadta az etruszk nyelv izolált vagy szigetnyelv státuszát, ennek ellenére már a 19. század második felében alternatív lehetőségek felé terelődött az etruszk nyelv titkát keresők figyelme. Közvetve ez az útkeresés nyitott utat az etruszk-magyar rokonság koncepciója előtt.

A kezdetek

Sok más alternatív magyar őstörténeti koncepcióhoz hasonlóan, az etruszk-magyar rokonság gondolata sem Magyarországon fogalmazódott meg első ízben. Kronológiai kezdőpontnak Isaac Taylor 1876-ban megjelent *The Etruscan Language* című munkája tekinthető. A brit nyelvész természetesen nem azzal a céllal fogott műve megírásához, hogy a magyarságnak neves őseit találjon, az etruszk nyelv összehasonlító módszerrel való megfejtése lebegett célként a szeme előtt. Úgy vélte, hogy e cél eléréséhez az úgynevezett turáni nyelvek jelentik a kulcsot,⁸ ezért mai török és finnugor nyelvek szavaival állította párba az etruszk feltételezett szóalakokat. Taylor adatai között ugyan megjelenik, de szinte marginálisnak mondható szerep jut a magyar nyelvnek.⁹

Jules Martha, egy etruszk tárgyi kultúrával foglalkozó francia régész, *La Langue étrusque* című 1913-ban született értekezésével lényegében Taylor alapjaira épített, de továbbhaladt annyiban, hogy nem a turáni nyelvcsalád tagjaival rokonította az etruszkot.¹⁰ Martha a rokonság körét a finnugor nyelvekre szűkítette, ezen belül is a finn és magyar nyelv képezte szó-összehasonlító munkájának két pillérét. Ennek háttérében persze az állhat, hogy e két nyelven voltak számára elérhetőek nagy szókészletű tudományos szótárak.

⁸ A 19. század második felében több nyelvész hipotéziseiből (pl. Matthias Alexander Castrén, Wilhelm Schott) megszületett az ún. ural-altaji vagy turáni nyelvcsalád fogalma, mely finnugor, török illetve szigetnyelveket tömörített egy csoportba. A turáni nyelvcsalád feltevése tudományos értelemben hamar tarthatatlanná vált, azonban az állításaiból kialakult politikai ideológia, a turanizmus az elmélet bukása után is fennmaradt. A nyelvtudományi elmélet és a politikai ideológia történetéről magyar nézőpontból átfogó képet ad: Ablonczy Balázs, *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*, (Budapest: Jaffa, 2016).

⁹ Csupán a számnevek etruszk-magyar hasonlósága kapcsán kerül elő néhány említés erejéig. Isaac Taylor, *The Etruscan Language*, (London: Hardwicke, 1876), 14.

¹⁰ Jules Martha, *La Langue étrusque*, (Párizs, k.n., 1913).

Taylor az etruszk-turáni rokonság koncepcióját az etruszk nyelv megfejtésének eszközeként hozta létre, ezért nem érezte szükségét olyan további kérdések megválaszolását, mint amilyenek a feltételezett rokonok közötti leszármazás vagy az etnogenezis kapcsán felmerülhettek. Ugyanez az attitűd jellemzi Martha érvelését is. Talán a magyar nyelv elhanyagolható számú említése miatt Taylor gondolatai a magyar közvéleményben jóformán nyomot sem hagytak. Martha monográfiája, feltehetően a magyar nyelvnek adott sokkal hangsúlyosabb szerep miatt, visszhangot keltett a magyar tudományos diskurzusban is, de természetesen a megalapozatlan és egyértelműen téves konstrukciót a magyar tudományosság elutasítóan fogadta: Schmidt József és Gombocz Zoltán is rövid időn belül recenzióban cáfolta.¹¹

Az ígéretes folytatás

Jules Martha kutatása az akadémiai körökön kívül is hamar megjelent a magyar nyilvánosságban: Somogyi Ede, az újságíró és önjelölt őstörténész 1914-ben a *Budapesti Hírlapban* ismertette az említett művet.¹² Somogyi ismertetője nem csak kronológiai kezdőpont. Szeverényi Sándor a finnugor nyelvrokonság koncepciójával mint politikai összeesküvés-elmélettel foglalkozó tanulmányában Michael Barkun amerikai politológus felállított modelljeit alkalmazva rámutatott, hogy a „finnugor konteo” magvát az úgynevezett „stigmatizált tudás” képezi.¹³ A stigmatizált tudás egy bizonyos információ, amelyet az összeesküvés-elmélet köré szerveződött közösség igazságnak tekint, de úgy látja, hogy a társadalomban különböző okok miatt nem jut érvényre. Az okok alapján is megkülönböztethetők a stigmatizált tudás típusai, melyek közül talán az egyik leggyakoribb az „elnyomott tudás”, tehát az intézmények által elfojtott igazság. A *Budapesti Hírlapban* Somogyi így fogalmaz:

“Indogermán tudósok [...] évtizedek óta azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az etruszk nyelv indogermán nyelv volt és azt a kevés [...] tudóst a kik nem tudták elfogadni ezt az álláspontot, lekorholták, felületesnek nevezték és az igazi tudósok céhéből kirekesztették. Különösen

¹¹ Gombocz Zoltán, „Jules Martha: La Langue étrusque,” *Egyetemes Philológiai Közöny*, 38, (1914), 302-305; Schmidt József, „Jules Martha: La Langue étrusque,” *Nyelvtudományi Közlemények*, 43, (1914), 143-155.

¹² Somogyi Ede, „Etruszk-magyar rokonság: Jules Martha könyve az etruszk nyelvről” *Budapest Hírlap*, 34, no.23, (1914): 1–3.

¹³ Szeverényi Sándor, „A finnugor konteo és a stigmatizált emlékezet,” in *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek: Összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. (Budapest, Szeged: Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 2018), 80.

azokat az etruszkológokat illették ezzel a kegyetlenséggel, a kik azt merték állítani, hogy az etruszk nyelv finn-ugor nyelv és hogy különösen a magyar nyelvvel van rokonságban.”¹⁴

E sorokat aligha lehet másként értelmezni, mint az etruszk-magyar rokonság elfojtott tudásként való megfogalmazását. Szeverényi ezt az aktust Mario Alinei esetéhez köti (mellyel a későbbiekben még foglalkozom), azonban egyértelműen látszik, hogy ez mintegy száz évvel korábban már bekövetkezett.

Somogyi Ede gondolatai a stigmatizált tudás felismerésén túl más szempontból is mérföldkövet jelentenek, melyre a következő sorok világítanak rá:

“[Martha] nagy hálára kötelezett különösen bennünket magyarokat, a kiket fölemelt a világ szemében, a melynek most már meg kell barátkoznia azzal a gondolattal, hogy az ókor legműveltebb népeinek egyike, a melytől a rómaiak kultúrájukat, művészetüket, társadalmi rendjüket vették, a magyarral nagyon közeli rokoni nép volt.”

A magyarság múltalkotása a történelem adott korszakaiban más és más célokat szolgálhatott: a középkori krónikahagyomány az európai keresztény közösségbe való integrálódás jegyében hozta létre a magyar-szkíta azonosságot, hogy a magyarok keleti vándorlását párhuzamba állíthassa a bibliai zsidó nép sorsával.¹⁵ Hunyadi Mátyás hatalmi törekvéseit pedig a propaganda oldaláról támogatta a hun-magyar rokonság felállítása, mely révén mint „második Attila” léphetett fel az uralkodó a közép-európai hatalmi küzdőtérre.¹⁶ Ha a szkíta eredet a beilleszkedést, a hun rokonság pedig a fenyegető erőt hivatott sugalmazni, akkor az etruszk-magyar azonosság elmélete a civilizáció megteremtőjének szerepét vindikálja a magyarság számára. Nem meglepő, hogy éppen Somogyi Edéhez köthető ez a gondolat, aki korábban a *Szumirok és magyarok* című munkájában lényegében ugyanezt a szerepet jelölte ki a magyar nemzetnek, az emberi civilizáció egyik megalapozójának tartott sumer néphez kötve a magyarok származását.¹⁷

Az etruszk rokonság gondolata Martha és Somogyi publikációival hozzávetőleg egy időben tűnt fel a turanista mozgalom nyilvánosságán belül is. Ez a megjelenés viszont nem jelentett kifejezetten nagy horderejű és szerves integrációt, egyszerűen többen

¹⁴ Somogyi, „Etruszk-magyar rokonság,” 1.

¹⁵ Szűcs Jenő, „Nép és nemzet a középkor végén” in *Nemzet és történelem: Tanulmányok*, szerk. Berend T. Iván *et al.*, (Budapest: Gondolat, 1974), 569–570.

¹⁶ Tubay Tiziano, „Adalékok a Mátyás-kori Attila-kultuszhoz és a hun-toposz hátteréhez” in *Scientiarum miscellanea Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid (Szeged: Lazi, 2017), 17–29.

¹⁷ Somogyi Ede, *Szumirok és magyarok*, (Budapest: k.n., 1903).

megállapították, hogy az új kutatási eredmények alapján az etruszok is a turáni nyelvcsalád népes táborát gyarapítják.¹⁸ Néhány érdekes adat a Turáni Társaság tájékoztatóiból: Galánthay-Glock Tivadar rádióelőadást tartott 1931-ben a magyar és olasz nép etruszk alapokon nyugvó rokonságáról;¹⁹ 1935. október 14-én „turáni nyelvtanfolyam” indult, melynek etruszk és sumer nyelvtanára az egyébként etruszk-magyar rokonságról is értekező Pogrányi-Nagy Félix volt.²⁰

Kitérő a magyar okkultizmus felé

Eleddig az etruszk és a magyar nyelv rokonításáról beszéltünk, a sort mégis meg kell törnünk egy rendkívül sajátos gondolati rendszert képviselő művel, amely lényegében nélkülözi a nyelvészeti nézőpontot. Egy ózdi vasgyári munkás, Paál Zoltán *Arvisurájáról* van szó.²¹ Joggal feltételezhetjük, hogy Paál Zoltán tömértelen mennyiségű történelmi témájú munkát olvasott el, ezek tartalmát pedig megpróbálta szinkretizálni. Ennek eredményeképp 24 hun törzsszövetség képzetében gyakorlatilag az Európában valaha felbukkant összes népcsoportot kisebb-nagyobb csoportokba gyűjtötte, köztük a magyarokat is.

A több ezer oldalas tudatfolyam akkurátus elemzésére e dolgozat kereteiben nincs lehetőségünk, viszont a megértéshez kénytelenek vagyunk a mű gondolatmenetét megvilágítani néhány ponton. A monumentális, ősmagyar okkultista elbeszélés Kr. e. 4040-től Mária Terézia uralkodásáig írja le az arvisurákra feljegyzett fikatív mitikus történeteket. A kezdőpont a 24 hun törzsszövetség újjászervezése Ataiszon (egy mára elsüllyedt csendes-óceáni szigeten), melyet egy bizonyos Agaba nevű pap és hadvezér vitt véghez.

A 188. arvisura tanúsága szerint az etruszok az ún. Rasna-szövetséggel indultak Európába Kr.e. 850 körül.²² Ebben a szövetségben találunk jó pár antik mediterrán népet, mint a főníciaiakat, a lüdöket vagy az akhájokat. Az arvisura tanúsága szerint az etruszok nevüket még egy korábbi ősről, Eturról kapták. Paál Zoltán értesüléseit jól jelzik a tudományos tényeken alapuló történelmi elemek: már az etruszokat magában foglaló

¹⁸ Paikert Alajos, „A turáni eszme,” *Turán* 5, no.1 (1922): 1–12.; Lechner Jenő, „A turáni népek művészete,” 5, no.3–4 (1922):179–193.

¹⁹ *Turán*, 14, no.1–4. (1931): 63.

²⁰ *Turán*, 19, no.1–4. (1936): 88.

²¹ Paál Zoltán: *Arvisura –Igazszólás. Mondák, regék, népi hagyományok a palóc kézművesek világából.* 1. köt. Budapest, 1998.

²² Paál Zoltán, *Arvisura*, 388-390.

törzsszövetség neve, a *rasna* is etruszk eredetű szó, ami a latin *terra*-hoz hasonló jelentéssel bírt, azaz földet, birtokolt területet jelölt, de az etruszkok feltehetően saját népük és szállásterületük megnevezésére is használták. Továbbá elterjedésüknek megfelelően Észak-Itáliába és a Tirrén-tenger partjára helyezi őket, valamint ennek a korszaknak a rovósámánját Lukumónak nevezi el.²³

A műfaji meghatározás igen problematikus, nem tudjuk ugyanis, hogy a mű kerettörténetéhez és tartalmához a szerző valójában hogyan viszonyult. Paál Zoltánt az *Arvisura* szerint egy manysi származású szovjet partizán, bizonyos Szalavaré Tura 1945-ben „rovósámánná”²⁴ avatta, így betekinethetett az arvisurák (feliratos fémlapocskák) titkaiba.²⁵ 1955-ben Paál Zoltán személyesen kereste fel Zsirai Miklóst az MTA Nyelvtudományi Intézetében, hogy forrás értékű írásait felajánlja a tudománynak. Ezek alapján nehéz eldönteni, hogy a szerző önreflexíven viszonyul a saját szubjektív fikciójához, vagy a létrehozott valóság részének tekinti saját magát és szerzeményét.

Az etruszk nép és a Rasna-szövetség csupán néhány oldal erejéig bukkan fel az *Arvisura* hatalmas történetfolyamában, és az említett információkon túl többet nem közöl a szerző az olvasóval. Az etruszkok nem a magyarok egyedüli őseiként jelentek meg, egy újabb beilleszthető mozaik gyanánt szolgáltak az átfogó szinkretikus múlt megkonstruálásának folyamatában.

Egy kis ismeretterjesztés

Az etruszk-magyar rokonítás újabb stációját jelentette Szabó Károly *Etruszkok és magyarok* című tanulmánya.²⁶ Szabó Károly (az író Szentmihályi Szabó Péter édesapja) a szocialista rendszerben nélkülözött kispolgári értelmiségi mintapéldája: a két világháború között jobboldali lapoknál dolgozott újságíróként, 1945 után pedig az Útfenntartó Vállalatnál, majd a Közlekedési Minisztériumnál alkalmazták. Elképzelhető, hogy a hatalomra került hivatalos marxista ideológiával szemben érzett ellenszenv, valamint a szakmai mellőzöttség együttesen terelték a naiv őstörténeti elméletek felé.

²³ A *lucumo* az etruszk származású arisztokraták és papi előljárók címe volt a királykori Rómában, mely az eredeti etruszk *lauchme*, *lauchume* latinus formája.

²⁴ Az *Arvisura* valósága szerint a rovósámánok a műben megjelenő törzsszövetségek történetének hiteles feljegyzői és átörökítői.

²⁵ Paál Zoltán, *Arvisura*, 8-13.

²⁶ Szabó Károly, *Etruszkok és magyarok* (Budapest: Design & Quality, 1997).

Vizsgálatunk szempontjából külön figyelmet érdemel a mű nyelvhasonlítással foglalkozó fejezete.²⁷ Közismert etruszk epigráfiai források (pl. a perugiai kő, az eugubiumi táblák) és használati tárgyakon található feliratok segítségével Szabó Károly arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált feliratok a *Halotti beszéd és könyörgés* vagy az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvezetéhez hasonlóan ma már nehezen érthető magyarsággal íródtak, így az etruszk végső soron a magyar nyelv archaikus formája.

Ezen túlmenően, bár ő csak a további kutatás lehetőségeként tesz róla említést, az etruszk tárgyi kultúrában és vallási rítusokban is honfoglaláskor magyar párhuzamokat talál,²⁸ ami állítólag bizonyítéka annak, hogy a két nép valaha egy közösséget alkotott. Tehát Szabó Károly nem csupán nyelvi, hanem származási rokonságot is feltételez etruszkok és magyarok között.

A laikus olvasót minden bizonnyal magával ragadja a mű tudományos igényű érvelése, azonban módszertanában olyan önkényességet tapasztalhatunk, ami egyértelműen téves hipotézisekhez vezet. Mint már említettük, az etruszk szövegek olvasása, az írásjelek hangokkal való megfeleltetése az etruszkológián belül mára nem képezi vita tárgyát. Szabó Károly ettől függetlenül úgy véli, bizonyos betűk egyoldalú megváltoztatásával értelmet ad a görösről vett szövegeknek. Szemléletes példa minderre a következő eset: az etruszk ábécé betűjét a görög χ vagy a latin *ch* mintájára az etruszkológiában konszenzusosan *kh* értékűnek tekintik, Szabó Károly ezzel szemben ezt a betűt következetesen *t* hangnak értelmezi.²⁹ Vizsgált szövegei között szerepel egy tükör vésett díszítménye melletti felirat. A képen egy ülő alak látható, aki feltehetően béljósást végez. Az alak mellett etruszk betűkkel írt 'CHALCHAS' olvasatú felirat vehető ki. A tudomány számára nem kérdéses, hogy a Homérosz *Iliász*ából ismert jós, az Agamemnónnak szolgáló Kalkhász ábrázolásáról van szó. Szabó Károly módszerével viszont 'TALTAS' olvasatot kapunk, amiből számára egyértelmű, hogy az etruszkoknál is „táltosnak” nevezték a jóslással, vallási rítusokkal foglalkozó egyéneket.

A korábbi kiragadott példán kívül még számtalan megmosolyogtató értelmezéssel találkozhatunk az *Etruszkok és magyarok*ban. A jól kivehető módszertan nem áll másból,

²⁷ Szabó Károly, *Etruszkok és magyarok*, 14-24.

²⁸ Szabó Károly, *Etruszkok és magyarok*, 25-31.

²⁹ Szabó Károly hivatkozásait tekintve valószínű, hogy tudott a betű értelmezése körül folyó etruszkológiai vitáról. A *kh*, illetve később *s* hanggal való megfeleltetés ennek ellenére több felirat értelmezését tette lehetővé, mint a *t* alkalmazása, így a tudományos közvéleményben ez a megközelítés kerekedett felül. Vö. Pallottino, *Az etruszkok*, 209.

minthogy az egyéni hangmegfeleltetések és a tetszőleges olvasási irány kiválasztása nyomán egy latin ábécével írt értelmetlen szöveget kapunk, amit szerzőnk nem kevés képzelőerővel magyar szöveggé alakít.

Annak ellenére, hogy Szabó Károly művében egyenes állításokat alig hajlandó tenni, gondolatait pedig rendre a tudományos közéletnek tett jó szándékú ajánlatnak állítja be, világosan látszik, hogy egy nyelvi, de ezzel együtt származási rokonságot feltételező elméletet fogalmazott meg.

Szabó Károlyt a szocialista érában perifériára szorult kisértelmiségi archetípusaként ismerhettük meg, azonban volt jellemzően más szerep is, amely az egyén figyelmét az ősi múlt felé terelte, és ez nem más, mint az emigráns szerepe. Kúr Géza csicsói református lelkészként az újra Csehszlovákiához került Felvidékről vándorolt ki az Egyesült Államokba 1945-ben. Életrajzának adatai erősen hiányosak, annyi tudható, hogy Ohio államban az ottani magyar közösség lelkipásztoraként működött, ekkor kezdett az etruszk-magyar rokonság elméletével foglalkozni.

Két kötetes összefoglaló munkáját, *Az etruszk-magyar rokonságot* az elmélet történetét követő ívben csak afféle színfoltként érdemes megemlíteni, de ilyen minőségében is figyelemre tarthat számot. *Az etruszk-magyar rokonság* értéke nem az újszerűségében rejlik, hiszen lényegében nem más, mint etruszk feliratok sorának homályos módszert követő epigráfiai feldolgozása interpretációja. Fordításai nem fednek fel új ismereteket az etruskok és magyarok közös múltjából, meglátásai nem innovatívak. De éppen ez, az innováció hiánya az, ami Kúr Gézát kiemeli a sorból. Tudniillik Kúr az első kontinuitást felmutató „filológus”, aki a interpretációiban előszeretettel hivatkozik is arra, hogy Jules Martha szótárát használta.

A 21. századi „reneszánsz”

Az etruszk és a magyar nyelv és nép feltételezett rokonságának kutatása a 21. században is folytatódott, sőt, 2003-ban Isaac Taylor és Jules Martha után ismét egy nyugat-európai tudós ragadta magához a kezdeményezést: Mario Alinei, az utrechti egyetem néhai professzora.

Alinei, mielőtt az etruszk-magyar őstörténet titkainak faggatásába kezdett volna, elismert és sikeres nyelvésznek számított. *Quaderni di semantica* címmel nyelvtudományi folyóiratot alapított, elnöke volt az UNESCO nyelvföldrajzi *Atlas Linguarum Europae*

projektjének, valamint számos tudományos társaság fogadta tagjai közé, mint például *International Society for Dialectology and Geolinguistics* vagy az uppsalai *Royal Academy Gustaf Adolf*.

Egyedi felfogása és elméletei (mint például az indoeurópai nyelvek kontinuitása a paleolitikumtól kezdődően) miatt rendszeresen érték kritikák, de összességében elismert tudományos karriert tudhatott magáénak. Emellett arra is ki kell térnünk, hogy Alinei olasz származása és nyelvészeti munkássága ellenére aligha rendelkezhetett mélyrehatóbb ismeretekkel az etruszk kultúráról és nyelvről, mint egy téma iránt érdeklődő laikus, hiszen tudományos tevékenységét nem ebben a körben végezte. Jóformán ugyanezt mondhatjuk el Alinei régészettudományhoz, és a magyar nyelvhez fűződő viszonyáról.

Ezek után felmerül a kérdés: hogyan jutott Alinei arra a döntésre, hogy *Etrusco: una forma arcaica di ungherese* című munkájában etruszkok és magyarok rokonságát nyelvi és régészeti alapon bizonyító elmélet állítson fel? Az idáig vezető útról talán az említett mű előszavából vett részletek segítségével kaphatunk képet:

“Kutatásaim és régészeti tanulmányaim a nyolcvanas évek második felében végleg meggyőztek arról, hogy Európa nyelveinek és nyelvjárásainak eredete sokkal ősbibb, mint ahogy azt korábban gondolták. Így mind a hagyományos indoeurópai invázió elméletétől, mind pedig Colin Renfrew-nak az indoeurópai népek közel-keleti és újkőkori eredetére vonatkozó elképzelésétől is elszakadó, új eredetelmélet felállítása szükséges. [...] Ekkor kezdtem el komolyabban foglalkozni az etruszk nyelv helyzetével Itáliában, valamint lehetséges népi, illetve nyelvi kapcsolataival. [...] Nem sokkal ezután, ugyanazon év [1987] augusztusában jöttem rá, hogy két etruszk tisztségviselő elnevezése, a zila és a camthe tökéletesen megegyezik a magyar őstörténet két alapvető politikai tisztségével. Nevezetesen a török eredetű dzilával (a modern magyarban).“

Idézetünkben Alinei elméletének egyik alapját képező felismeréssel ismerkedhettünk meg, miszerint két etruszk és ősmagyar tisztségnev voltaképpen megegyezik.

Ezen felbátorodva Alinei száznál is több etruszk kifejezésről próbálta etimológiai úton bebizonyítani, hogy valójában mai magyar szavak archaikus alakjainak foghatók fel.³⁰ A tisztségnevektől elrugaszkodva különböző szófajú szavakat rokonít: számneveket (pl. etruszk *hut* magyar *hat*), igéket (pl. etruszk *zin* magyar *csinál*) vagy közneveket (etruszk *sal* magyar

³⁰ Alinei, *Ősi kapocs*, 45-149.

szállás). Legmerészebbnek talán a földrajzi nevek párhuzamba állítását tarthatjuk, amikor például Veii városának eredeti *Veis* alakját, ami állítólag a folyón halfogás céljából emelt torlaszt jelentene, a magyar *vejszével* azonosítja, vagy a *Tarquinia* helynevet a magyar *Tárkány*, *Tarján* és *Terény* településnevekkel hozza összefüggésbe.³¹

Azonban szerzőnk nem elégszik meg az egyes szavak rokonításával. Alinei tárgyak feliratain található feliratok értelmezésével próbál meg közelebb férkőzni az etruszk és magyar nyelv rokonságának vélt titkaihoz.³² A „diagnosztikus tárgy” terminus és a tudományosabb stílus ellenére az érvelés lényegében ugyanaz, mint Szabónál: a tárgyakon szereplő képek szoros kapcsolatban állnak a mellettük található feliratokkal, így ezen a területen kecsegtet legnagyobb sikerrel az etruszk szavak értelmének felfedése.

A vizsgálat körébe túlnyomó többségben etruszk sírkamrák freskóit vonja be, amelyek a temetési szertartás, illetve a halotti tor egyes részleteit ábrázolják. A módszertant talán illusztráló példa egy zenész, feltehetően a görög αὐλόξ-hoz hasonló hangszeren játszó alak mellé írt felirat értelmezése.³³ A zenész mellett *tr θun sunu* felirat látható. A *tr* állítólag a *θresu*, azaz „szolgáló” rövidítése lenne a *θun* pedig különböző manysi példákkal és a magyar *ín* vagy *ideg* szóval hozza összefüggésbe, ami a hangszer húrjára és későbbi általánosulással a hangszert jelentette (kérdés persze, hogy egy fúvós hangszernek milyen húrja van). A utolsó és bizonytalan olvasatú *sunu* állítólag a magyar *zeng* igével hozható párhuzamba.

Elemzett művünkben a szerző hosszú fejezetet szentel az állítólagos közös etruszk-magyar hangtani törvényeknek, ezek az információk azonban e dolgozat történeti jellegénél fogva irrelevánsnak tekinthetők. Egyedül arról tesznek tanúbizonyságot, hogy Alinei láthatóan nem ismeri a magyar nyelvészeti őstörténet-kutatás alapját képező módszert, a történeti nyelvészetet. A történeti nyelvészet ugyanis élő nyelvekből, illetve azok dialektusaiból és korai nyelvemlékeiből próbál korábbi nyelvállapotokat rekonstruálni, ez a művelet pedig az etruszk nyelv esetében nyilvánvalóan lehetetlen.

Annál lényegesebb számunkra a koncepció egy újabb eleme, tudniillik Alinei nyelvészeti megfigyeléseit régészeti elméletekkel is megpróbálta ötvözni, hogy ezzel teljes egészében rekonstruálja a finnugor-magyar-etruszk őstörténetet. Alinei lényegében a saját paleolitikumi uráli kontinuitás elméletével, valamint Hugh Hencken villanovai kultúrára

³¹ A nemzetségnevek, valamint tágabb értelmezésben a tulajdonnevek bármennyire korán datálhatók egy nyelvben, nem tekinthetők a nyelvi alapszókincs elemeinek, így alkalmatlanok az összehasonlításra. (lásd: Történeti-összehasonlító módszer az őstörténet kutatásában c. fejezet.) Esetünkben ez különösen igaz, hiszen az Alinei által kiemelt ősmagyar nemzetségnevek (majd később településnevek) is feltehetően török eredetűek.

³² Alinei, Ősi kapocs, 149-261.

³³ Alinei, Ősi kapocs, 193-195.

vonatkozó hipotézisével igyekezett sajátos magyarázatot találni a magyar nyelv finnugor eredetére és az ősmagyar nép láthatóan török-nomád jellegű műveltségére.

Összegezve Alinei kronológiája a következőképpen fest: a magyarok ősei már a paleolitikum végén, a Kr. e. X. évezred körül már a Kárpát-medencében tartózkodtak, és a jégterület visszahúzódásával a többi uráli illetve finnugor néppel együtt egyre északabbra, a tajgaöv felé húzódott. A Kr. e. V. évezredben kerülhetett kapcsolatba az ősmagyar népesség valamely török jellegű népelemmel, amelytől nomád társadalmi struktúráját és műveltségét szerezte. Ezzel a bizonyos török népcsoporttal a rézkorban, a Kr. e. IV. évezred végén érkezhettek a magyarok újra a Kárpát-medencébe. Ezt a letelepedést Alinei az ekkor megjelent kurgános kultúrával azonosítja. Hugh Hencken alapján pedig úgy gondolja, hogy az etruszkok elődjének tekintett (proto)villanovai kultúra népe ebből a rézkori, kárpát-medencei magyar népességből szakadt ki és vándorolt tovább Itália felé.³⁴

A hatalmas ívű őstörténeti modell hiányosságai és látványos tévedései legtöbb esetben nyilvánvalóak, a paleolitikumban megszülető magyarság vad gondolatát, illetve a magyarok hosszú kelet-európai körútját tekintve pedig aligha nevezhetjük meggyőzőnek az érvelést.³⁵

A cáfolat váratlan helyről

Alinei munkájának nyelvészeti feltevéseit szándékosan nem azok után közvetlenül cáfoltuk. Az etruszk-magyar rokonság elméletének „historiográfiájában” új fejezetet jelentett egy emlékezetes recenzió, amely nem a magyar tudományosság felől érkezett: a szóban forgó bírálatot egy szintén olasz származású nyelvész, a római La Sapienza majd később az angol Oxfordi Egyetem tanára, Angela Marcantonio írta nem sokkal Alinei művének megjelenése után.³⁶

Marcantonio módszeres és világos érveléssel semmisíti meg olasz kollégája hipotéziseit. Maga is nyelvész lévén, természetesen az etimológiai szógyűjteményt veszi célba elsőként, köztük is mindennek előtt a heuréka-élményt jelentő *zila* tisztségnevet. Alinei szerint ugyanis a *zila* elején található *z* a magyarban, az Árpád vezette Megyer törzs *ü* hang

³⁴ Alinei, Ősi kapocs, 441-476.

³⁵ Az őstörténeti modell kritikájához lásd: Klima László, „Etruszk-magyar nyelvrokonság,” in *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*, szerk. Lőrinc László, (Budapest: Történelemtanrok Egylete, 2010), 159-161.

³⁶ Angela Marcantonio, „Nyelvészfantáziák. Mario Alinei: Az etruszk nyelv: a magyar nyelv archaikus formája,” in *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete*, szerk. Angela Marcantonio (Budapest: Hun-idea 2006), 175-215.

helyett való *i* használata miatt egy *dy* vagy *dj* diftongus váltott fel, mint amilyen a görög *Diomedes* vagy a német *Diamant* szavakban megtalálható. Marcantonio helyesen mutat rá, hogy az ősmagyar nyelvet legfeljebb rekonstrukciós kísérletek szintjén ismerjük, így törzsekhez köthető nyelvjárásokat elkülöníteni benne aligha lehetséges. Alinei pedig ezzel az okfejtésével nyilvánvalóvá teszi, hogy a magyar nyelv elemi szabályaival sincs tisztában, hiszen a magyar *gyula* szó szókezdő mássalhangzóját ezek szerint egy *g+y* kapcsolatként értelmezte.³⁷

Alinei munkájához hasonlóan a hangtani fikciókat érintő vita áttekintésünkben kevésbé bír jelentőséggel, viszont Marcantonio is említést tesz a számunkra lényeges régészeti fejezetről. Kézenfekvő egyfelől a kritikai megjegyzés, hogy a régészeti kultúrák és nyelvek vagy etnikumok megfeleltetése rendkívül nehéz és sokszor téves következtetéssel járó művelet, amit komoly szakemberek csak kielégítő mennyiségű információ birtokában mernek megtenni. Ez alapján a villanovai kultúra és az etruszk nyelv közé sem tesz egyenlőségjelet a tudományos közvélemény. Emellett kifejezi értetlenségét a tekintetben, hogy Alinei miért éppen az etruszkokat zárja ki a paleolitikumi kontinuitásból?

Angela Marcantonio bekapcsolódása az etruszk-magyar kérdés diskurzusába érdekes példája annak, hogy a 21. században miként cserélődhet fel, illetve létezhet egy személyben a „tudományos revizor” és a stigmatizált tudást felfedő egyén szerepe: Marcantonio Alinei modelljét a tiszta tudomány eszközeivel döntötte meg, azonban *Az uráli nyelvcsalád* című monográfiájában nyílt támadás indított az rekonstruált alapnyelv, az uráli nyelvcsalád és kiváltképp annak ugor ágának koncepciója ellen.^{38,39} Alinei hipotéziseinek kritikája illeszkedik a magyar nyelvtudomány ma is uralkodó paradigmájába, az uráli nyelvcsalád létének tagadása ezzel egyidejűleg a műkedvelő magyar őstörténeti közvéleménnyel rezonál, nem véletlen, hogy ez utóbbihoz köthető körök rokonszenvvel fordulnak Marcantonio munkássága felé.

³⁷ Marcantonio, „Nyelvészfantáziák,” 180-183.

³⁸ A Magyarságtudományi Intézet oldalán több értekezése mellett Angela Marcantonio 2006-ban Budapesten tartott előadásának szövegét is olvashatjuk. Angela Marcantonio, „A finnugor kérdés” (előadás, Budapest, 2006.12.08.) Letöltve: 2021.04.10. <http://www.magtudin.org/Marcantonio%20eloadas.htm>

³⁹ Angela Marcantonio, *Az uráli nyelvcsalád: Tények, mítoszok és statisztika*, (Budapest: Magyar Ház, 2006).

Konklúzió

Az etruszk-magyar rokonság történetét a kezdettől a 21. század elejéig terjedő szakaszát végig követve láthattuk, hogy az etruszk nyelv megfejtésének vágya miként gerjesztett akkora felhajtóerőt, hogy az még a magyar nyelvet is a lehetséges megoldások közé sodorta. Innen már csak egy lépés szükségeltetett, hogy az alternatív múltalkotás igényével fellépő magyarországi közönség stigmatizált tudásként sajátítsa ki etruszk-turáni vagy etruszk-finnugor nyelvrokonság gyenge lábakon álló feltevését. Az etruszk rokonság ideológiájával (a már korábban megjelent sumer rokonság analógiájára) immár az európai kultúra egyik megteremtőjének szerepét is a magyarságnak követelték a nemzeti dicsőséget keresők csoportjai.

A történeti ívet végigkísérve viszont azt is láthattuk, hogy egyfelől az etruszk-magyar nyelv-, majd később etnikai rokonság elmélete mennyire nem jutott végül önálló szerephez, szinte akadálytalanul tagozódott be a turanizmus, majd később a tág értelemben vett naiv magyar őstörténeti szinkretizmus hatalmas és ellentmondásoktól terhes rendszerébe. Másfelől szembeűnő az, hogy maga az elmélet mennyire önmagára reflektálatlanul fejlődött: a századfordulón Nyugat-Európában megszületett hipotézist a magyar közvélemény kisajátította, s mint egy mozaik darabkáját beillesztette saját szisztémájába, majd száz évvel később mindez az előzmények ismeretének teljes hiányában újra megismétlődött. Az etruszk-magyar rokonság története viszont továbbra sem lezárt folyamat, hiszen napjainkban is születnek e koncepció szellemében újabb és újabb értekezések.⁴⁰ Minden bizonnyal sokáig fogja még nyomon követni a tudományosság, hogy vajon merre tart a magyar vallásos eszmetörténet e különös teremtménye.

⁴⁰ pl. Timaru-Kast Sándor, „Az etruszk rejtély,” *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 34, no.1 (2019): 41–86.

Bibliográfia

Alinei, Mario. *Ősi kapocs. A magyar-etruszk nyelvrokonság*. Budapest: Allprint, 2005.

Bonfante, Giuliano és Larissa Bonfante. *The Etruscan Language, An Introduction*. New York: Manchester University Press, 2002.

Csorba László. „Képzelet és tudomány határán. Mario Alinei az etruszk és a magyar nyelvről.” *História*, 29, no.3 (2007): 19–23.

Gombocz Zoltán. „Jules Martha: La Langue étrusque.” *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 38 (1914), 302-305.

Honti László. „A történeti-összehasonlító nyelvtudományról dióhéjban.” in *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. szerkesztette Honti László, 13–31. Budapest: Tinta, 2010.

Klima László. „Etruszk-magyar nyelvrokonság.” In *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. szerkesztette Lőrinc László, 159-161. Budapest: Történelemtanárok Egylete, 2010.

Knieszsa István. „Nyelvészet és őstörténet.” In *A magyarság őstörténete*. szerkesztette Ligeti Lajos, 178–191, Budapest: Franklin Társulat, 1943.

Lechner Jenő. „A turáni népek művészete.” 5, no.3–4 (1922):179–193.

Martha, Jules. *La Langue étrusque*. Párizs: k.n., 1913.

Marcantonio, Angela. *A történeti nyelvészet és a magyar nyelv eredete*. Budapest: Hun-idea, 2006.

Marcantonio, Angela. *Az uráli nyelvcsalád: Tények, mítoszok és statisztika*. Budapest: Magyar Ház, 2006.

Paál Zoltán. *Arvisura –Igazszólás. Mondák, regék, népi hagyományok a palóc kézművesek világából*. 1. köt. Budapest: k. n., 1998.

Paikert Alajos. „A turáni eszme.” *Turán* 5, no.1 (1922): 1–12.

Pallottino, Massimo. *Az etruszkok*. Budapest: Gondolat, 1980.

Schmidt József. „Jules Martha: La Langue étrusque.” *Nyelvtudományi Közlemények*, 43 (1914), 143-155.

Sipőcz Katalin. „A magyar, mint uráli nyelv.” In *A magyar nyelv*. szerkesztette Kiefer Ferenc, 288–314. Budapest: Akadémiai, 2006.

Somogyi Ede. „Etruszk-magyar rokonság: Jules Martha könyve az etruszk nyelvről.” *Budapest Hírlap*, 34, no.23, (1914): 1–3.

Somogyi Ede. *Szumirok és magyarok*. Budapest: k.n., 1903.

Sonkoly Gábor. „A kulturális örökség és a történettudomány viszonyának meghatározása.” *Korall*, no.75 (2019): 5–21.

Szabó Károly, *Etruszkok és magyarok*. Budapest: Design & Quality, 1997.

Szeverényi Sándor. „A finnugor konteo és a stigmatizált emlékezet.” In *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek: Összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. szerkesztette Povedák István, 75-90. Budapest, Szeged: Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 2018.

Szűcs Jenő. „Nép és nemzet a középkor végén.” In *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. szerkesztette Berend T. Iván – Huszár Tibor – Kulcsár Kálmán, 557–601. Budapest: Gondolat, 1974.

Taylor, Isaac. *The Etruscan Language*. London: Hardwicke, 1876.

Timaru-Kast Sándor. „Az etruszk rejtély,” *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 34, no.1 (2019): 41–86.

Tubay Tiziano. „Adalékok a Mátyás-kori Attila-kultuszhoz és a hun-toposz hátteréhez” In *Scientiarum miscellanea Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. szerkesztette Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid 17–29. Szeged: Lazi, 2017.

Zsirai Miklós. „Őstörténeti csodabogarak.” In *A magyarság őstörténete*. szerkesztette Ligeti Lajos, 266–289. Budapest: Franklin Társulat, 1943.

Biblia és autoritás a benedeki Regulában és a Regula Magistriben

Papp Júlia Eszter

1. Bevezetés

Szent Benedek Regulájának történeti jelentőségét nehezen lehetne tagadni.⁴¹ Bár sok olyan elemet hordoz, amely más kora középkori szerzetesi szabálykönyvekre is jellemző, ezek többségénél vitathatatlanul sikeresebb lett: a VIII. századra kiszorított minden más korai regulát, és egészen a XII. századig egyeduralgoló volt.⁴² Nem csak a bencések, hanem a ciszterci és kamalduli szerzetesrend is ezt a Regulát használta,⁴³ és a Biblia után ez a szöveg maradt fent a legtöbb alkalommal kódexekben.⁴⁴ Többféle írás hatását megfigyelhetjük rajta, amelyek közül a legfontosabb természetesen a Biblia. Emellett különféle patrisztikus művekből is merít – a teljesség igénye nélkül például a *Vitae Patrum*-ból, Nagy Szent Vazultól vagy Cassianustól.⁴⁵ A bencés Regula legfontosabb patrisztikus kapcsolata a *Regula Magistri*, amely hosszabb és tartalmát tekintve részletesebb a bencés Regulánál. Jelentős számú szövegbeli egyezéseik⁴⁶ és hasonló gondolataik tagadhatatlanul egymás párjaivá teszik a két korakeresztény regulát. A XX. század elejétől kezdve, amikortól a *Regula Magistri* is nagyobb érdeklődésre tett szert, elterjedtté vált az a módszer, hogy a két regulát egymás mellett, egymás tükrében vizsgálták a kutatók. Egy ilyen összehasonlítás a jóval többet kutatott bencés Regula szempontjából is tanulságos lehet, és a korábbiaktól különböző új eredményeket is hozhat – ezt a lehetőséget szeretném én is kiaknázni a dolgozatomban.

A Regula születésének átfogó vizsgálatakor az egyéb szövegeket sem szabad elhanyagolni, a jelen dolgozatomban viszont csak arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen lehetett a két Regula és a Biblia viszonya. Bemutatom a két szabályzat történeti hátterét, illetve a *Regula Magistri* esetében kitérek a mű kutatástörténetére és a vele kapcsolatos problémákra is. A szövegek kapcsolatának magyarázatához az intertextualitás fogalmát használom fel. Írásom alapkérdése, hogy hogyan kölcsönzött tekintélyt a regulák szerzőinek

⁴¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Vadas Andrásnak tanár úrnak (ELTE BTK), akinek segítségével e dolgozat nem készülhetett volna el, továbbá az ELTE-CEU Középkortudományi Könyvtár munkatársainak.

⁴² Albrecht Diem and Phillip Rousseau, "Monastic rules (fourth to ninth century)," in *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, ed. Alison I. Beach and Isabelle Cochelin (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 162-94.

⁴³ Söveges Dávid, "Bevezetés a Regulához," in *Népek nagy nevelője*, ed. Szennay András (Budapest: Szent István Társulat, 1981), 35-36.

⁴⁴ Söveges, "Bevezetés a Regulához": 36.

⁴⁵ Söveges Dávid, *Isten útja a bencéseken át: Kis bencés rendtörténet* (Pannonhalma: Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1996), 21.

⁴⁶ Ambrose Walthen, "Synoptic parables and the rule of Saint Benedict," *American Benedictine Review* 50, no.3 (1999): 390.

(vagy szerzőjének)⁴⁷ a Biblia gyakori idézése, ennek értelmezéséhez pedig Maarten Wisse tekintélyelméletét hívom segítségül.⁴⁸ Szeretném eldönteni, hogy milyen különbségek voltak tekintélyfelfogásban a két regula között, mennyiben komplexebb e téren a *Regula Magistri*. E szempont érvényesítése végső soron a mű pontosabb datálásához is támpontot nyújthat.

2. A bencés Regula és a *Regula Magistri* születésének körülményei

Szent Benedek életét Nagy Szent Gergely *Dialógusok* című művének második könyvéből ismerhetjük meg.⁴⁹ Ezen mű alapján Benedek Nursiából származott, és először remeteként, később kis szerzetesközösségek vezetőjeként tevékenykedett. Végül Cassianum hegyén telepedett le, ahol Reguláját megírta.⁵⁰ A hagyomány szerint 480-ban született, szabályzatát pedig 529-ben írta meg,⁵¹ ezeket az adatokat kétségességük miatt azonban fenntartással kell kezelnünk.⁵²

A *Regula Magistri* születésének körülményei jóval bizonytalanabbak. Határozottan foglalja össze a helyzetet Peter King: „több, mint ötven év tudományos érvelése után egy fikarcnyival sem tudunk többet arról, hogy ki is volt a Mester, mikor született és hunyt el, vagy hogy hol élt”.⁵³ A történettudományt régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy benedeki Regula vagy a *Regula Magistri* született előbb. Kezdetben úgy gondolták, hogy a *Regula Magistri* volt a későbbi szabálygyűjtemény, mely egyes részeit a bencés Regulából emelte át.⁵⁴ Ezzel a felfogással ellenkezve Dom Augustin Genestout 1937-ben jelölte meg a *Regula Magistri*-t a korábbi műként.⁵⁵ Elmélete 1963 körül vált elfogadottá,⁵⁶ és azóta is ez a nézet jelenik meg a legtöbb tudományos műben, gyakran szinte tényként kezelve.⁵⁷ A vitát Marilyn Dunn 1990-es tanulmánya nyitotta újra egy rövid időre,⁵⁸ amely ha nem is oldotta meg véglegesen a

⁴⁷ Adalbert de Vogüé 1971-es Regula-kiadásában nem tudja kizárni azt a lehetőséget, hogy mindkét Regulát Benedek írta életének különböző szakaszaiban. Lásd: *La Règle de Saint Benoît* ed. Adalbert de Vogüé and Jean Neufville (Paris: Éditions de Cerf, 1971), 308-312.

⁴⁸ Maarten Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” *Religious Studies* 36, no.4 (2000): 473–87.

⁴⁹ Söveges, “Bevezetés a Regulához”: 31.

⁵⁰ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 31.

⁵¹ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 31.

⁵² Peter King, *A monachizmus Nyugaton* (Budapest: Szent István Társulat, 2007), 84.

⁵³ King, *A monachizmus Nyugaton*, 84.

⁵⁴ Marilyn Dunn, “Mastering Benedict: monastic rules and their authors in the early medieval west,” *English Historical Review* 105, no.416 (1990): 568.

⁵⁵ Dunn, “Mastering Benedict,” 568.

⁵⁶ Dunn, “Mastering Benedict,” 568.

⁵⁷ Pl. Walthen, “Synoptic parables and the rule of Saint Benedict,” 390.

⁵⁸ Dunn, “Mastering Benedict”

dilemmát, arra mindenképpen újból rámutatott, hogy milyen nehéz és esetleges a *Regula Magistri* elhelyezése térben és időben. Gyakran idézett Adalbert de Vogüé nézete, melyet a *Regula Magistri* latin-angol bilingvis kiadásának bevezetőjében fogalmazott meg. Az ő véleménye szerint a mű a VI. század első negyedében keletkezett, földrajzi helyét tekintve pedig Róma városának és Campania területének hatását állapítja meg. Ugyanitt azonban felveti a mű kapcsolatát Provence régiójával és a lérinsi monostorral is.⁵⁹

A benedeki Regula megszületésére nagy hatással volt a Biblia szövege, kérdéses azonban, hogy a Biblia-fordítások közül melyiket használta Benedek a Regula megalkotásakor. Valószínű, hogy nemcsak a Vulgata hatott rá, hanem például a Biblia itala és Vetus Latina fordítása is.⁶⁰ Ennek oka az volt, hogy Vulgata-fordítás még viszonylag fiatal volt a Regula megírásának idejében. Szent Jeromos munkássága még száz éve sem létezett Benedek a hagyomány szerinti születési időpontjakor,⁶¹ és ebben az időszakban még több különböző Biblia-fordítás is használatban volt, a Vulgata csak a VIII. századra vált általánossá.⁶²

A Regula megírásakor Benedek nagyszámú idézetet emelt be a Bibliából. A legújabb magyar nyelvű Regula-fordítás, mely Söveges Dávid bencés szerzetes munkája, 110 bibliai idézetet jelöl.⁶³ Adalbert de Vogüé bencés apát 1972-es Regula-kiadása, melynek adatait a dolgozatomban használni fogom, ennél jóval többet, 295 bibliai kapcsolatot jelez.⁶⁴ A két szám közötti eltérésre magyarázatot ad a bibliai idézetek megjelenésének módja. A bencés Regula és a Biblia közötti kapcsolatok jelöltek és jelöletlenek is lehetnek. Jelölt idézetnek számít, amennyiben Benedek a szövegen belül hivatkozik a Bibliára vagy ennek egyik tekintélyére, többnyire egy bevezető formulával. Visszatérő fordulatai például a „*sicut scriptum est*” („miként az Írás mondja”),⁶⁵ „*dicit tibi Deus*” („Isten ezt mondja neked”)⁶⁶ „*quod ait profeta*” („amit a próféta mond”)⁶⁷ szókapcsolatok. Előfordulnak olyan átvételek, utalások is, amiket maga Benedek nem jelez, de felismerhető a hasonló szóhasználat vagy a gondolat bibliai

⁵⁹*The Rule of the Master*, ed. Luke Eberle, Adalbert de Vogüé and Charles Philippi. (Kalamazoo: Cistercian Publications, 1977) - a továbbiakban: RM.

⁶⁰Söveges, Isten útja a bencéseken át, 33.

⁶¹Rózsa Huba, *Bevezetés az Ószövetség könyveibe* (Budapest: Szent István Kiadó, 2016), 49. (A Vulgata 390 és 405 között keletkezett.)

⁶²Rózsa, *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*, 49.

⁶³“Szent Benedek Regulája,” In *Népek nagy nevelője*, ed. Szennay András. (Budapest: Szent István Társulat, 1981) - a továbbiakban: RB.

⁶⁴*La règle de Saint Benoît*, ed. Adalbert de Vogüé and Jean Neufville (Paris: Éditions de Cerf, 1971) - a továbbiakban: RB.

⁶⁵RB 3:13, és még: RB Prol:8, 7:1, 2:28, stb.

⁶⁶RB Prol:16, és még: RB Prol:10, 2:14, 5:5, stb.

⁶⁷RB 6:1, és még: RB 2:9, 7:3, 16:1, stb.

eredete. Az általam mérvadónak tekintett Adalbert de Vogüé-féle Regula-kiadás indexében szereplő idézetek közül 217 jelölt, 78 pedig jelöletlen átvétel.

Gyakran nehézséget okozhat eldönteni, hogy valóban jelöletlen bibliai idézetről van-e szó, vagy pedig csak biblikus színezetű nyelvről, mivel Benedek jól ismerte és gyakran forgatta a Bibliát.⁶⁸ Ez a kutatást is nehezíti, és emiatt különböző kiadásokban több vagy kevesebb bibliai idézetet is megjelölhetnek. A probléma szemléltetésére szolgál a következő táblázat, amely a benedeki Regula prológusából származó idézeteket tartalmaz. Az alábbiakban közöltek mind olyan utalások, amelyek Adalbert de Vogüé indexében szerepelnek, Söveges Dávidéban nem.

	Vulgata	bencés Regula
1	„ viam mandatorum tuorum cucurri cum dilatasti cor meum ” (Zsolt 118:32)	„Processu vero conversationis et fidei, dilatato corde inenarrabili dilectionis dulcedine curritur via mandatorum Dei ” (RB Prol:49)
2	„beatus qui tenebit et adlidet parvulos tuos ad petram” (Zsolt 136:9)	„qui malignum diabolum aliqua suadentem sibi, cum ipsa suasionem sua a conspectibus cordis sui respuens, deduxit ad nihilum, et parvulos cogitatos eius tenuit et allisit ad Christum;” (RB Prol:28)
3	„nam arma militiae nostrae non carnalia sed potentia Deo ad destructionem munitionum consilia destruentes” (1Kor 10:4)	
4	„quam angusta porta et arta via quae ducit ad vitam et pauci sunt qui inveniunt eam” (Mt 7:14)	„non ilico pavore perterritus refugias viam salutis quae non est nisi angusto initio incipienda.” (RB Prol:48)

1. ábra. Jelöletlen bibliai idézetek a bencés Regula Prológusában. (A kiemelések tőlem származnak.)

Bizonyos esetekben a szókapcsolatok hasonlósága szinte biztossá teszi a két szövegrészlet közötti kapcsolatot a hivatkozó formula hiánya ellenére is: ilyen az első vagy a második bibliai idézet. A negyedik esetben vannak hasonló szavak, de a környezetük eltérő, így a párhuzam kétségessé válik. A legbizonytalanabbnak a harmadik bibliai idézet számít, ahol nincsenek egyező szavak, a kapcsolatot csak a gondolat hasonlósága (a bűnös vágyak, az ördögi kísértés elleni isteni segítséggel történő harc) jelezheti. Az ilyen utalások felfedezése

⁶⁸ Anne Elizabeth Sweet, “Benedict’s use of Scripture: 1 Corinthians,” *Cistercian Studies Quarterly* 40, no.2 (2005): 136.

szinte lehetetlen feladat a Biblia szövegtörzsének nagysága és a benne lévő ismétlődő motívumok miatt.

Az *Regula Magistri*-nél is hasonló a helyzet, szintén megjelennek a bevezető formulák (pl. „*ahogyan az Írás tanítja*”,⁶⁹ „*a tanítvány... mondja magának a prófétával*”,⁷⁰ stb.). Szerepelnek azonban a Bibliához szorosan és lazábban kapcsolódó jelöletlen idézetek is. Vizsgálatomat itt a fent említett Vogüé-féle latin-angol *Regula Magistri*-kiadás segíti,⁷¹ mely összesen 447 bibliai idézetet jelöl a műben. A kétszeres mennyiség elsősorban annak tudható be, hogy a *Regula Magistri* jóval hosszabb a bencés Regulánál.

3. A bencés Regula és a Biblia szövegek közötti kapcsolatai

Az intertextualitás elmélete alapján a szövegek képesek arra, hogy ne csak zárt rendszerekként létezzenek, hanem egymással párbeszédbe lépjenek, és saját mondanivalójukkal a másik mű jelentésterét is gazdagítsák.⁷² Ha ezt a megközelítést a Biblia és a két regula viszonyára vonatkoztatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a Biblia ismerete a regulák olvasójának az értelmezés komplexebb lehetőségeit nyitotta meg. Anne Elizabeth Sweet tanulmányában olvashatunk egy példát arról, hogy ez hogyan valósult meg a gyakorlatban.⁷³ Munkájában egy olyan Regula-részletet mutat be, amely a magyar fordításban így hangzik: „még saját testével sem rendelkezhetik”.⁷⁴ Véleménye szerint az említett szövegrészlet Pál korinthusiakhoz írott leveléhez kapcsolható, amely azonban a kérdéses szófordulatot a házastársak közötti viszonyra alkalmazza, míg a bencés Regula a bencés monostorba belépő szerzetesre vonatkoztatja. Az értő olvasó számára feltűnhet a párhuzam, amellyel Benedek kimondatlanul a házastársi elköteleződéshez hasonlítja a szerzetesközösséghez való csatlakozást.

Hogyha elfogadjuk azt, hogy a Biblia intertextuális kapcsolatba léphet a két regulával, és alakíthatja azok jelentését, akkor van lehetőség ennek fordítottjára is, azaz, hogy Szent Benedek és a Mester is hatással legyenek a Bibliára. Elképzelhető az, hogy amikor a

⁶⁹ RM 11:113

⁷⁰ RM 10:66-67

⁷¹ *The Rule of the Master*, ed. Luke Eberle, Adalbert de Vogüé and Charles Philippi. (Kalamazoo: Cistercian Publications, 1977)

⁷² Orosz Magdolna, *Az elbeszélés fonala: Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. (Budapest: Gondolat, Budapest 2003), 100.

⁷³ Sweet, “Benedict’s use of Scripture,” 149-150.

⁷⁴ „*quippe qui ex illo die nee proprii corporis potestatem se habiturum seit*” (RB 58:25). A Vulgatában: „*mulier sui corporis potestatem non habet sed vir similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet sed mulier*” (1Kor 7:4).

szerzetesek a Bibliát olvasták, még ott csengett a fülükben a regulák egy-egy mondata, bár ezt bizonyítani nem tudjuk. A hatás azonban egyáltalán nem elhanyagolható, hiszen a monostorba belépő szerzetes nagy valószínűséggel előbb ismerte meg a reguláját, – amelyet mindkét szabályzat esetén többször is megismertettek vele már szerzetesi élete kezdeti időszakában – mint a teljes Bibliát. Később is jelentős szerepet kaptak ezek a szövegek a szerzetesek életében, hiszen mind a Mester, mind Benedek elrendeli a szabályzat gyakori felolvasását.⁷⁵ Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy nem csak a *lectio divina* és a regulák felolvasása során találkoztak bibliai szövegekkel, hanem a szerzetesközösség liturgiájában és prédikációkban is. A Biblia választott szövegeivel való különböző találkozások mind orientációt jelenthettek az új és a tapasztaltabb szerzetesek számára is a tekintetben, hogy mik a szent szöveg legfontosabb üzenetei. A regulák is sugallhatták számukra, hogy mely bibliai szövegrészletnek mekkora jelentősége van, és így óhatatlanul alakították a Bibliáról kialakított képet. Különösen fontos ezt észben tartani a bencés Regula esetében, amely később hosszú évszázadokon át adott és ad iránymutatást különféle szerzetesközösségeknek és alakította, alakítja azok vallási felfogását.

Megfigyelhetjük Benedek és a Mester Bibliára gyakorolt hatását, ha azt vizsgáljuk, hogy mely bibliai részleteket emelik be a saját műveikbe, és milyen céllal teszik ezt. A bencés Regula szerzője művében keveset beszél saját Bibliához fűződő viszonyának jellegéről,⁷⁶ az ő esetében a tisztelet elsősorban abban nyilvánul meg, hogy nagy arányban szerepeltet belőle idézeteket, illetve, hogy annak szellemiségét igyekszik követni. A Mester műve is hasonló a tekintetben, a Bibliához való kapcsolatra még kevesebb figyelem irányul benne, bár hivatkozási alapként szinte minden oldalon megjelennek bibliai szövegek. A Biblia jelentősége megnyilvánul abban is, hogy mennyi és milyen időt szán az olvasásra a két regula a szerzetesek napirendjében: a Mesternél ez három óra,⁷⁷ míg Benedeknél a nagyböjt idejét kivéve kettő.⁷⁸ Az olvasás fontosságát jelzi Benedeknél, hogy változtat a liturgikus órán, hogy a munka és az olvasás szempontjából általa legideálisabbnak tartott napirendet alkossa meg.⁷⁹

Szent Benedek legkonkrétabban a Regula utolsó fejezetében vall a Bibliához kötődő felfogásáról, az alábbi mondattal: „*Valóban, az isteni tekintélyű Ó- és Újszövetségnek melyik lapja vagy melyik mondása nem a legbiztosabb irányítója az emberi életnek?*”⁸⁰ Ebből az tűnik

⁷⁵ Adalbert de Vogüé, “La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles,” *Revue Mabillon: Revue internationale d’histoire et de littérature religieuse* 16 (2005): 109.

⁷⁶ Pl. Ambrose Walthen, *Synoptic parables and the rule of Saint Benedict*, 390.

⁷⁷ Vogüé, “La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles,” 103.

⁷⁸ Vogüé, “La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles,” 103.

⁷⁹ Vogüé, “La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles,” 105.

⁸⁰RB 73:3: „*Quae enim pagina aut qui sermo diuinae auctoritatis ueteris ac noui testamenti non est rectissima norma uitae humanae?*”

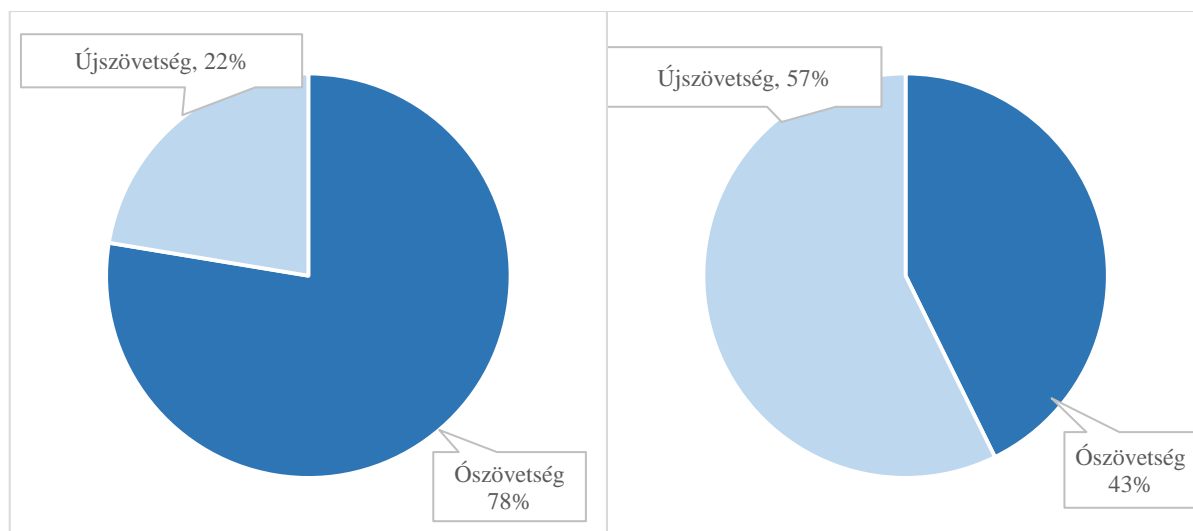
ki, hogy Szent Benedek a Biblia minden szövegét egyforma jelentőségűnek és az emberi élet számára ugyanolyan fontos példamutatásnak tartja. A szakirodalomban is megjelenik az az álláspont – mely elsősorban olyan kutatókra jellemző, akik maguk is szerzetesek –, hogy a bencés Regula a Biblia által javasolt életvitel tökéletes leképződése, mivel minden bibliai könyvet, fejezetet és verset egyenlő súllyal kezel.⁸¹ Előfordul a másik véglet is, az a vélemény, hogy a bibliai idézetek tudatos szelektálásával egy olyan szabálygyűjtemény jön létre, amely teljesen eltorzítja a Biblia eredeti üzenetét.⁸² A Biblia szövegeinek egyenrangúságának elmélete véleményem szerint tarthatatlan álláspont a bencés Regula esetében – dolgozatomnak természetesen nem célja, hogy a Biblia útmutatására vonatkozóan általános következtetéseket vonjon le –, de az is valószínű, hogy a másik nézet szintén túlzásba esik. A két szöveg viszonyának leírására a két véglet közötti, mérsékelt álláspont a legmegfelelőbb.

4. Bibliai idézetek megjelenése a bencés Regulában

Általánosságban elmondható, hogy a Regulában az Újszövetség felülreprezentált. Ennek ellenére első olvasatra akár meg fel sem tűnik ez, hiszen nagyjából egyenlő arányban vannak jelen ószövetségi és újszövetségi idézetek a Regulában (2. ábra). De ha észben tartjuk azt, hogy a Biblia teljes hosszának csak körülbelül az egyötöde az Újszövetség, máris látványosnak mutatkozik az arányok eltolódása.

⁸¹ Pl. Sweet, "Benedict's use of Scripture," 160.

⁸² „Univers familial, inégalement exploré, et, enfin, déformé. Le moine ne paraît guère soumis à la Bible, il l'utilise plutôt pour justifier une habitude, un comportement, quitte à s'appuyer sur une citation scripturaire prise en dehors en contexte. Cette déformation est une conséquence de la variété de la Bible, qui n'est pas moins grande que la diversité du monde monastique.” (Marie Christine Chartier, "Place de la Bible dans les Règles et Coutumiers," in *Le Moyen Âge et la Bible* ed. Pierre Riché and Guy Lobrichon. (Paris: Beauchesne éditions, 1995), 326.)

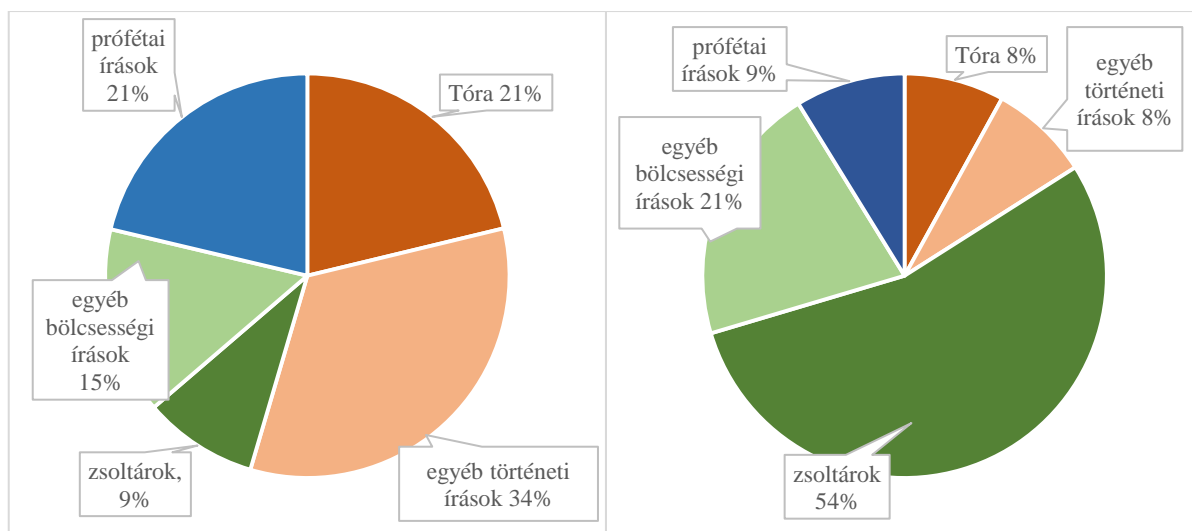

2. ábra: Az Ó- és Újszövetség aránya a Bibliában (baloldalt) és a bencés Regulában (jobboldalt)⁸³

Az ábráimon történeti, bölcsességi és próféta könyvekre osztottam mind az Ó-, mind az Újszövetséget, ezen belül is kiemeltem egy-egy fontosabb könyvet vagy könyvcsoportot az eltérő arányok könnyebb felismerhetősége érdekében. A bölcsességi könyveket vörös, a prófétaikat kék, a történeti könyveket zöld színnel jelöltem, hogy az egyes könyvtípusok arányai is látsszanak.

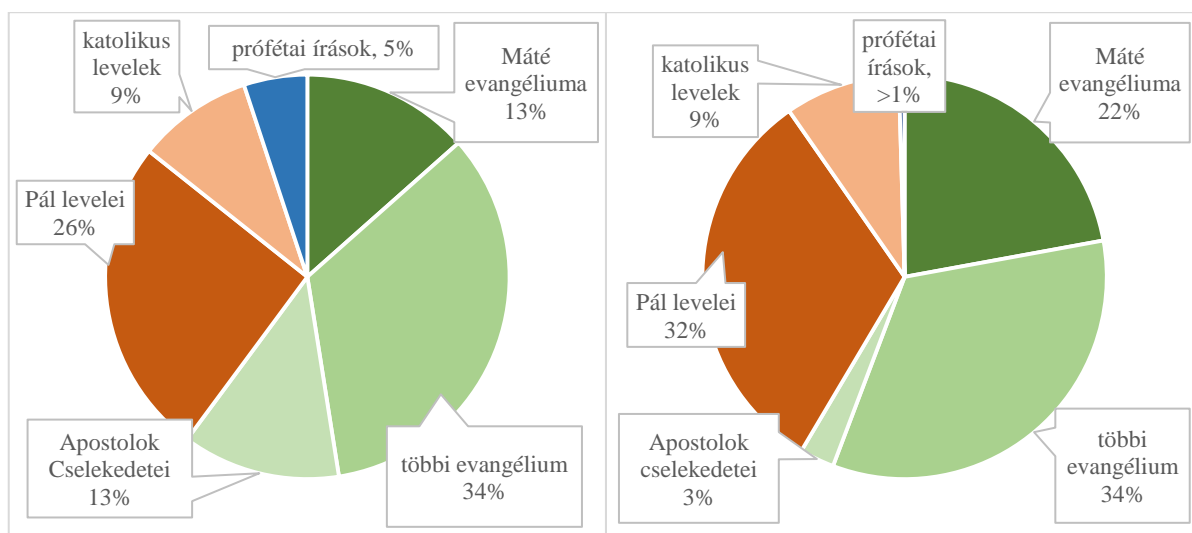
Az Ószövetséget illetően a legkirívóbb különbség az, hogy a Regula-beli idézeteknek mintegy a fele a Zsoltárok könyvéből származik, miközben ez a bibliai rész az egész Ószövetségnek csupán a 9%-át alkotja (3. ábra). Feltűnő a Tórának, Mózes öt könyvének az alulreprezentáltsága is (21% helyett csak 8%), mivel témájában megfelelő lenne, hiszen több szabályt is tartalmaz a papok és istenfélő emberek számára.

⁸³ A bencés Regulához kapcsolódó adatok alapjául Adalbert de Vogüé 1971-es Regula-kiadásának Indexe szolgált. (La règle de Saint Benoît, ed. Adalbert de Vogüé and Jean Neufville. (Paris: Éditions de Cerf, 1971))

3. ábra: Ószövetségi könyvek aránya a Bibliában (baloldalt) és a bencés Regulában (jobbaldalt)

Sokkal jobban egyeznek az arányok az Újszövetség és a Regula újszövetségi idézetei között. Megfigyelhető azonban, hogy némiképp felülreprezentáltak az evangéliumok, Pál levelei és a katolikus levelek. Az eltolódás az Apostolok Cselekedetei és a prófétai könyvek (amely ebben az esetben a Jelenések könyvét takarja) rovására történik. (4. ábra).

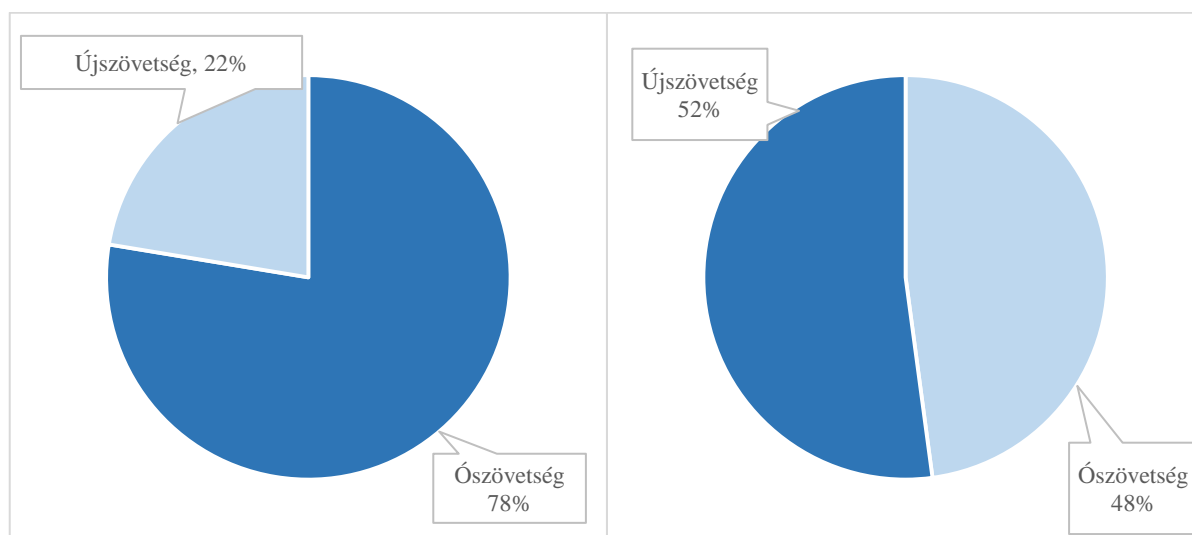

4. ábra: Újszövetségi könyvek aránya a Bibliában (baloldalt) és a bencés Regulában (jobbaldalt)

5. Bibliai idézetek megjelenése a *Regula Magistri*-ben

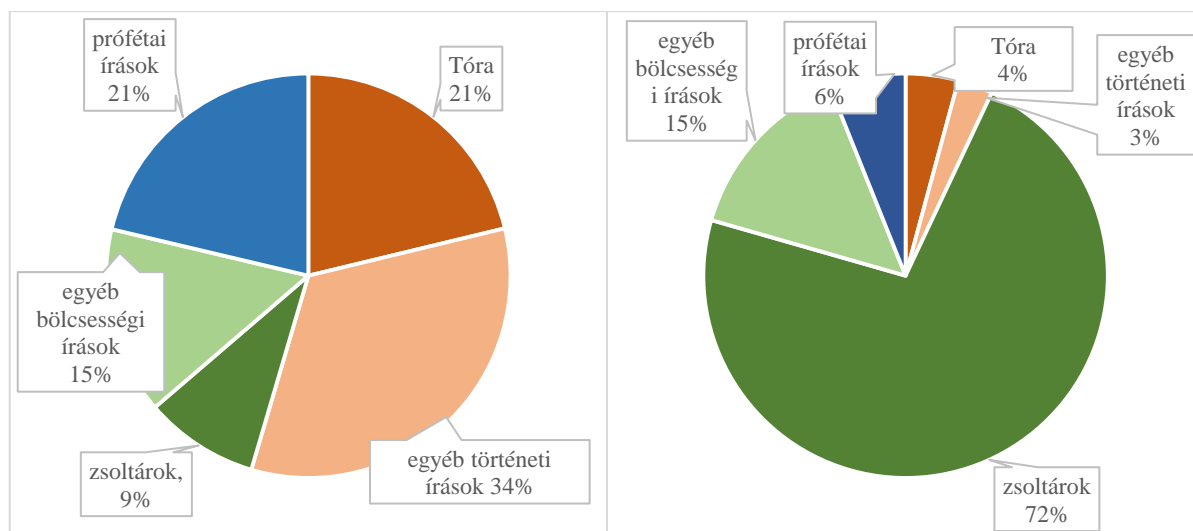
A *Regula Magistri* idézeteinek arányai sok tekintetben hasonló a bencés Regulához, mely összefügg a két szöveg nagyszámú párhuzamával. A hasonló idézetkezelés újabb szállal erősíti a regulák közötti kapcsolatot. A bencés Regula esetében még felmerülhet az a lehetőség, hogy a bibliai arányok eltolódásának háttérében az áll, hogy viszonylag kicsi a vizsgált minta, és így egy-egy idézetnek is nagyobb jelentősége lehet. Ez az érv kevésbé tartható a háromszor olyan hosszú és körülbelül másfélszer annyi idézetet tartalmazó *Regula Magistri* esetében – és mint látni fogjuk, az arányok eltolódása itt is megjelenik.

Ahogy a bencés Regulában is, itt is körülbelül ötven-ötven százalék az ó- és újszövetségi idézetek aránya (5. ábra), ami szintén az Újszövetség relatív túlsúlyára utal. A két regula között nincs nagy eltérés ebben a tekintetben, de megjegyezhető, hogy az 52-48%-os arány még pontosabban közelít a félhez, mint a bencés Regula 57-43%-os eloszlása.

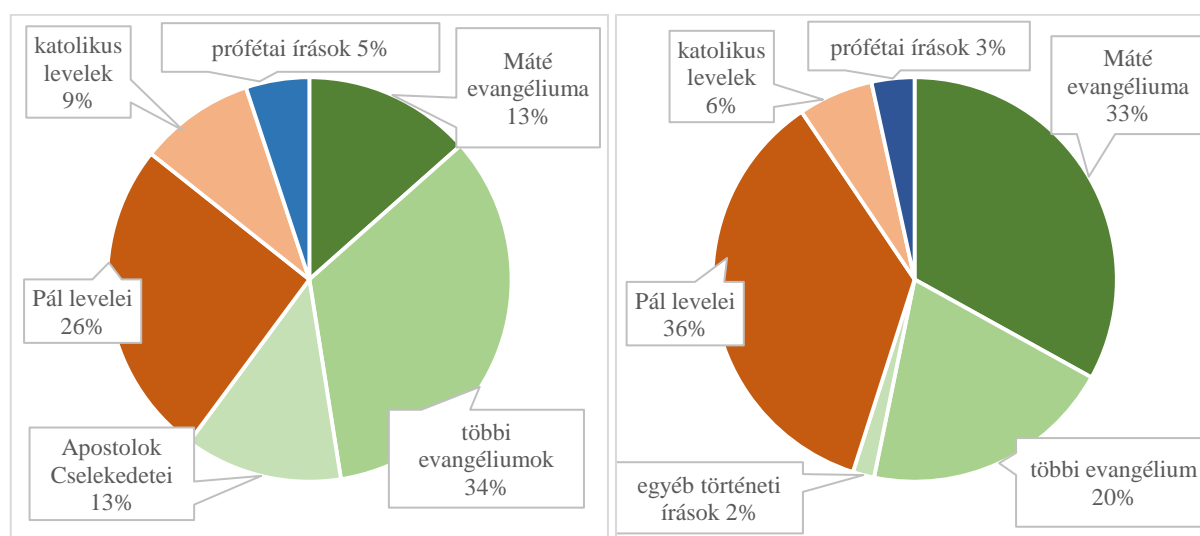
5. ábra: Az Ó- és Újszövetség aránya a *Regula Magistri*-ben (baloldalt) és a Bibliában (jobbaldalt)

Az egyetlen látványos eltérés, amit a bencés Regula és a *Regula Magistri* idézetkezelése között megfigyelhetünk, az ószövetségi idézetek kiválasztásánál jelenik meg. A bencés Regula is a bibliai arányhoz képest nagyobb arányban idéz zsoltárokat, és ez a *Regula Magistri*-re még inkább jellemző (6. ábra). A bencés Regula 54%-ánál is jóval magasabb, 72%-os arány miatt az Ószövetség többi könyve teljesen háttérbe szorul. Ez elsősorban nem a többi bölcsességi könyv, hanem a történeti és prófétai könyvek kárára történik meg – Mózes első öt könyvét például csak feleannyit idézi a Mester, mint Benedek.

6. ábra: Ószövetségi könyvek aránya a Bibliában (baloldalt) és a Regula Magistri-ben (jobbaldalt)

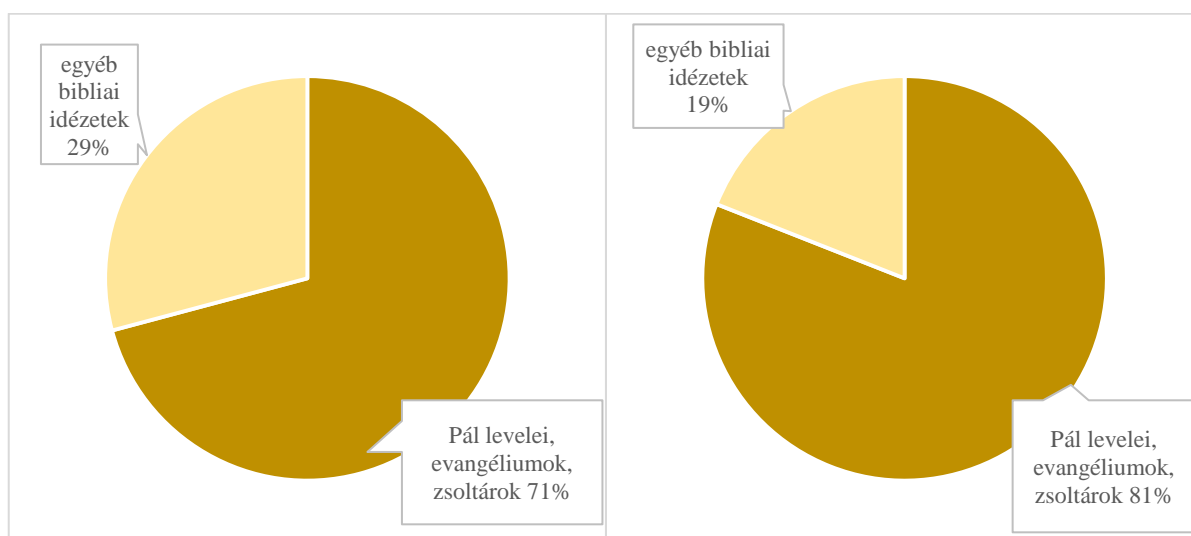
Az újszövetségi könyvek tekintetében a Mester idézeteinek arányai hasonlóak a bencés Reguláéhoz, és így a bibliai arányokhoz is. Néhány százalékpontnyi eltolódást lehet csak észrevenni a bölcsességi írásoknál Pál levelei felé, az evangéliumoknál pedig egy jelentősebb (20 %-nyi) eltérést Máté evangéliuma javára.

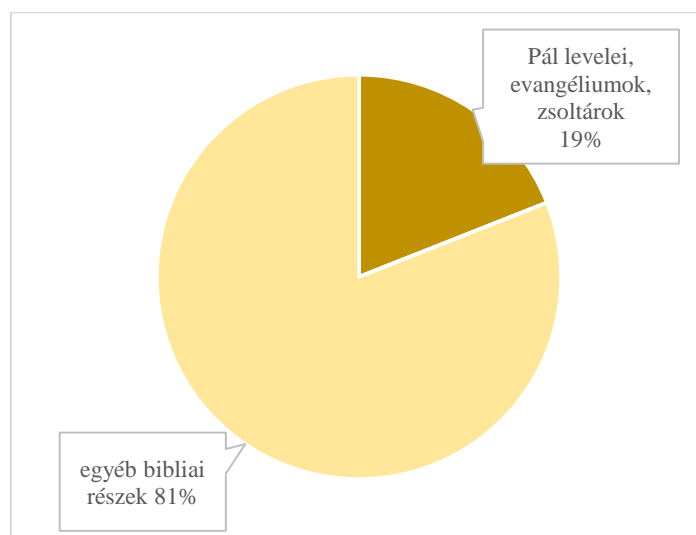
7. ábra: Újszövetségi könyvek aránya a Bibliában (baloldalt) és a Regula Magistri-ben (jobbaldalt)

A fenti adatokból is látható, hogy a két regula bibliai idézeteinek aránya nem egyezik meg a Biblia könyveinek arányaival: bizonyos könyvekre igencsak sokat hivatkoznak, másokra meglehetősen keveset, vagy egyáltalán nem. A három leggyakrabban idézett bibliai rész a zsoltárok, az evangélium és Pál levelei; ezek közül is a bencés Regula az evangéliumot, a

Regula Magistri a zsoltárokat idézi legtöbbször. A három leggyakoribb részből származik bencés Regulában a bibliai átvételek mintegy háromnegyede, a *Regula Magistri*-ben a négyötöde (8. ábra). A Biblia esetében fordítottak az arányok: Pál levelei, az evangéliumok és a zsoltárok összesen csupán egyötödét teszik ki a teljes szövegnek (9. ábra). Összességében tehát kijelenthetjük, hogy mind Benedek, mind a Mester előnyben részesít bizonyos bibliai részeket, azaz nem valósul meg a bibliai szövegek egyenértékűsége.

8. ábra: Pál levelei, az evangéliumok és a zsoltárok összesített aránya az idézetek között a bencés Regulában (baloldalt) és a *Regula Magistri*-ben (jobbaldalt)

9. ábra: Pál leveleinek, az evangéliumoknak és a zsoltároknak az összesített aránya a Bibliában

6. Az idézetválasztások magyarázata

Mivel magyarázhatjuk azt, hogy bizonyos bibliai részeket előnyben részesít a két regula? Az első okot a bencés Regula szövege leplezi le: a mű elsősorban egy olyan szerzetesnek íródott, aki monasztikus életének kezdetén áll,⁸⁴ és ezért először ennek az életformának az alapvetéseit kell megtanulnia.⁸⁵ Bizonyos könyvek a témájuk miatt voltak jobban használhatók, hiszen a cél az ismeretek átadása, a szabályok megindoklása volt. Mások hatásosságuk miatt inkább voltak eredményesek abban, hogy a novícius vagy novícia kedvvel induljon el a szerzetesség „második megtérésének”⁸⁶ útján.

Különösen igaz ez a zsoltárookra. Itt az aránytalanság részben abból fakad, hogy a zsoltárok a közösség napi imaóráinak része voltak, és ahhoz, hogy a zsoltározás módját megismertesse a regulaszerző a szerzetesekkel, többször is szó szerinti idézésre kényszerül. Ez azonban nem elégséges magyarázat. Elég megnézni a bencés Regula példáját: ennek a szövegnek az esetében hat olyan idézetet lehet felfedezni, amelyekkel kifejezetten a zsolozsma módját magyarázza Szent Benedek, miközben Adalbert de Vogüé összesen 68 zsoltárt azonosít a szövegben.

A zsoltárok gyakori használatának magyarázata lehet, hogy könnyen kiemelhetőek a szövegből. Sem a Mester, sem Benedek nem idéz egyszerre néhány mondatnál többet a Bibliából, és az egy-egy mondatnyi idézet jóval gyakoribb. Így viszont fontossá válik, hogy a bibliai kontextus nélkül is egyértelmű legyen a rövid üzenet. A zsoltárversek jelmondatzerű jellegük miatt különösen alkalmasak voltak arra, hogy a regulák mondanivalójának elvi alapjául szolgáljanak. Egy másik magyarázat – ahogy már korábban utaltam rá –, a zsoltárok különleges kifejezőképességével van kapcsolatban. Arra, hogy pontosan hogyan működik ez, a dolgozat későbbi részében térek vissza.

A regulák és a Biblia közti aránytalanságokat magyarázza az is, hogy Ószövetség mindkét regulánál viszonylag kisebb jelentőségű. Ezt nem csak az idézetekből állapítható meg, hanem tetten érhető például abban is, hogy Szent Benedek tiltja is a bizonyos időkben egyes ószövetségi részek olvasását. „...*ha kétszeri étkezés van, ahogy felkeltek vacsorától, üljenek le mindnyájan együtt, és az egyik olvasson fel a » Beszélgetések «-ből vagy » Az atyák életé «-ből vagy esetleg valami mást, amin épülnek a hallgatók. De ne olvassák a Heptateuchust, sem*

⁸⁴ Basil Studer, "Schola Christi in the rule of St. Benedict," *American Benedictine Review* 50, no.3 (1999): 337.

⁸⁵ „*Bárki vagy tehát, aki a mennyei hazába igyekszel, teljesítsd ezt a kezdetnek írt, igen csekély Regulát!*” (RB 73:8)

⁸⁶ Armand Veilleux, "Identity with Christ: modeling our lives on RB72," *Cistercian Studies Quarterly* 45, no.1 (2010): 13.

*pedig a Királyok Könyvét, mert ez a gyenge lelkeknek nem lesz hasznára, ha ebben az időben a Bibliának ezeket a könyveit hallgatják. De más időkben ezeket is olvassák.*⁸⁷ – hangzik a Regula.

Szent Benedek és a Mester az Újszövetséget a szerzetesi élet tökéletesebb mintaképeként tekintette, mint az Ószövetséget. A szerzetesek élete és az Újszövetség között többrétű a párhuzam. A bencés Regula alapján élő szerzetes számára Jézus élete a példa, őt kívánja utánozni.⁸⁸ Jézus az alázatosság mintaképe volt a szerzetesközösség számára, mivel ő is engedelmes volt az Atya iránt.⁸⁹ Felfedezhető egy másik, hangsúlyosabb párhuzam is. Mindkét regulában megjelenik az a részlet, amely az apátot egyértelműen Krisztus helyettesének nevezi a monostoron belül, így felé a szerzeteseknek olyan alázatot és tiszteletet kell tanúsítaniuk, mint a tanítványoknak Jézus felé.⁹⁰ A szerzetesek abban is hasonlítanak a tanítványokra, hogy a Biblia olvasásával ugyanúgy kapcsolatba kerülnek Jézussal, ahogyan az őt hallgató tanítványok.⁹¹ Szent Ágoston kiemeli a tapasztalt, a szent szövegben jártas értelmező segítségét is a Biblia olvasásakor: ezt a szerepet a bencés Regulában és a *Regula Magistri*-ben is az apát tölti be,⁹² akinek a személye ilyen módon összekapcsolódik a Bibliával.⁹³

A *Regula Magistri*-ben különösen hangsúlyos a szerzetesi közösség rokonítása az apostolok korának korakeresztény gyülekezeteivel, bár a megközelítés nem hiányzik a bencés Regulából sem. Jellemző a Mesterre, hogy elhatárolódik a külvilágtól, amelyet az ördög munkája színterének tekint,⁹⁴ és elrendeli a *Regula Magistri* titokban tartását is, nehogy világiak megvetése érje a szent szöveget.⁹⁵ Nem véletlen, hogy a szabályzat utolsó fejezete a

⁸⁷ RB 42:3-4: „...si tempus fuerit prandii, mox surrexerint a cena, sedeant omnes in unum et legat unus Collationes uel Vitae Patrum aut certe aliud quod aedificiet audientes, non autem Eptaticum aut Regum, quia infirmis intellectibus non erit utile illa hora hanc scripturam audire, aliis uero horis legantur.”

⁸⁸ Veilleux, “Identity with Christ,” 13–19.

⁸⁹ Karl Baier, “Spiritual Authority: A Christian Perspective,” *Buddhist-Christian Studies* 30 (2010) 111.

⁹⁰ A *Regula Magistri*-ben: „Christi enim agere creditur vices in monasterio” (RM 2:2); a bencés Regulában: „Christi enim agere in monasterio creditur” (RB 2:2)

⁹¹ Studer, “Schola Christi in the rule of St. Benedict,” 344.

⁹² Studer, “Schola Christi in the rule of St. Benedict,” 339.

⁹³ Szent Ágoston egyik prédikációjáról szól a következő történet: „Püspöki karrierjének csúcán (...) egy húsvétvasárnapi beszédet intéz az újonnan megkeresztelt » gyermekek « csoportjához arról a szentségről, amelyben előző éjjel részesültek. A szentbeszédben Ágoston arra ösztönzi őket, hogy tegyék félre a pogány múltjuk » bolond történeteit «, és helyette koncentráljanak az Írásra. Mivel ők maguk nem tudják elolvasni a Bibliát, Ágoston azt mondja nekik: » Mi vagyunk itt a ti könyveitek. «” (Michael C. McCarthy “»We are your books«: Augustine, the Bible and the practice of authority,” *Journal of the American Academy of Religion* 75, no. 2 (2007): 332.) Bár Szent Benedekre vonatkozóan nincsen hasonlóan konkrét forrásunk, a Regula alapján mégis feltételezhető az apát, az írásmagyarázó azonosítása a Bibliával egy bizonyos mértékig.

⁹⁴ RM 89:13

⁹⁵ RM 24:20-21

szerzetesekre rázáruló kapu képével ér véget,⁹⁶ amellyel a Mester utoljára is az Istennek rendelt közösség különállását hangsúlyozza.

7. A Biblia tekintélye a regulákban

A bibliai tekintély alapvető alkotóelemnek tűnik ahhoz, hogy a két regula működjön. A cél mindkét helyen a tökéletes, Istennek tetsző életforma megalkotása volt, emiatt a Biblia folyamatos hivatkozási alapot kellett, hogy jelentsen, mivel a regulaszerző is csupán tökéletlen, bűnös ember volt. A bencés Regula esetében ez az érv hibátlanul indokolja a bibliai idézetek használatát, a Mester viszont más választ ad a felmerülő problémára: megkísérli saját művét is az isteni szintre emelni. A *Regula Magistri* öndefiníciója szerint isteni kinyilatkoztatás. Minden fejezete elején visszatér a „*respondet Dominus per Magistrum*” („Isten válaszolt a Mester által”) fordulat, amely azt fejezi ki, hogy nemcsak a bibliai idézetek, hanem a Mester parancsai is közvetlenül isteni eredetűek. Nála a Biblia és a Regula szinte egyenlő jelentőségű. A bibliai idézetek tekintélyét azonban nem nélkülözheti a Mester sem, sőt, időnként hajlamos egészen a szavak szintjéig szétbontani azokat, hogy a beható elemzés után pontosan tudja követni az útmutatásukat.⁹⁷

Felmerül a kérdés, hogy hogyan működött pontosan ez a bibliai tekintély a két regulában. Milyen módon hatott a Biblia tekintélye a regulák mondanivalójára, illetve hogyan tudta ezt az eszközt felhasználni a regulaszerző?

7.1. A tekintély négy típusa

A bibliai tekintély pontosabb vizsgálatához azt az elméletet fogom használni, amelyet Maarten Wisse fejtett ki és alkalmazott a Bibliára.⁹⁸ Ez az elmélet maga is továbbfejlesztése József Maria Bocheński domonkos szerzetes és filozófus tekintélyről szóló munkásságának. Wisse tanulmánya különösen alkalmas a szűkebben vett bibliai tekintély vizsgálatára. Ennek oka az, hogy a holland teológus a szent szöveget helyezi műve középpontjába, és azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen gondokkal szembesül egy hívő ember akkor, amikor a Bibliát szeretné iránymutatásként használni az életében. Mivel ennek a kérdésnek a megválaszolása korántsem egyszerű, a történelem során a Biblia tekintélyének több megközelítése létezett. Maarten Wisse tanulmányában négyfajta tekintélyt különböztet meg J. L. Austin és Vincent Brümmer

⁹⁶ RM 94:22-23

⁹⁷ Egy példa: RM 34:6-8.

⁹⁸ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 473–87.

beszédaktus-elmélete alapján: episztemikus, deontikus, komisszív és expresszív tekintélyt. Az elmélet a regulák és a Biblia kapcsolatára is jól alkalmazható, hiszen Szent Benedek és a Mester célja is az, hogy a Biblia tekintélyét alkalmazza, így ők is szembesülnek ezzel a dilemmával. A nyelvészeti megközelítés különösen hasznos lehet, hiszen a vizsgálat középpontjában a szövegek állnak.

Maarten Wisse elméletét több okból is választottam, melyek közül többre már korábban is utaltam. Legfontosabb előnye talán az, hogy több tudományterület és tudós eredményeit egyesíti, és ezzel sokoldalú megközelítésre nyújt lehetőséget. Ennek ellenére a wisse-i elmélet használata természetesen nem az egyetlen megoldás, és más teóriák más meghatározó aspektusokra is fényt deríthetnek.

Maarten Wisse tanulmánya elsőként az episztemikus tekintélyt mutatja be. Episztemikus tekintélyről akkor beszélhetünk, hogyha valaki elfogad egy tételt azért, mert azt a tekintély alkotta meg.⁹⁹ Ezzel az első típussal viszonylag keveset találkozunk a bencés Regulában. Ez nem jelenti azt, hogy a szerzetesek ne fogadtak volna el az isteni tekintélytől származó ítéleteket, hanem hogy a bencés Regula a legtöbb esetben rögtön eggyel tovább lép: nem csak az emberi véleményt kívánja megváltoztatni a Biblia isteni tekintélyével, hanem ebből azonnal szabályt is alkot róla a szerzetesek mindennapi életvitelére vonatkozóan. Ezt szemlélteti a következő bencés Regula-idézet: „s hozzá még jó lélekkel kell a tanítványoknak engedelmeskedniük, mert »Isten a jókedvű adakozót szereti«”.¹⁰⁰ Láthatjuk, hogy az episztemikus tekintély itt sem tisztán jelenik meg. Egyértelmű akkor lenne a helyzet, hogyha úgy hangozna a mondat, hogy „az a jó, ha az adakozó jókedvű, mert »Isten a jókedvű adakozót szereti«”. Itt azonban a pozitív vélemény rögtön cselekvéssé is változik (az engedelmeskedés jókedvvel történjen), és ezzel megjelenik benne a tekintély második, deontikus típusa.

Az episztemikus tekintély megtalálható a *Regula Magistri*-ben is, például a következő idézetben: „» Legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is. « [...] Ezt mondva, hogy a földön is, [...] igazságosnak látszik az a parancs, hogy Isten akarata rajtunk keresztül is megnyilvánuljon.»¹⁰¹ Tiszta esetét azonban a *Regula Magistri*-ben is nehezen találjuk az episztemikus tekintélynek, az említett példában is felfedezhető némi deontikus jelleg (Isten

⁹⁹ Wisse, "The meaning of authority in the Bible," 477–478.

¹⁰⁰ RB 5:16 „*Et cum bono animo a discipulis praeberi oportet, quia hilarem datorem diligit Deus.*”

¹⁰¹ RM: Theme Pater 45-53: „*Fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra. (...) Ita ergo et in terra dixit (...) S militer effici justitiam nobis Domini voluntas exposcitur*” (A *Regula Magistri* a dolgozatban megjelenő idézeteinek fordításai tőlem származnak. A magyarra való átültetéshez segítségül hívtam a Szent István Társulat Biblia-kiadásának fordítását abban az esetben, ha a Mester éppen bibliai idézetet használt, és így többször átvettem szófordulatokat és szövegrészeket az előbb említett Biblia-fordításból.)

akarátának teljesítésének parancsa). Az episztemikus tekintély deontikus színezete a regulák gyakorlatiasságára utal. Nem csak a szerzeteseik vélekedését, hanem azonnal cselekedeteiket is szeretnék alakítani, és ezzel megjelenik a deontikus tekintély is az episztemikus mellett.

Ahogy már korábban is utaltam rá, deontikus tekintélyről beszélhetünk akkor, amikor a bibliai idézetek szerepe az, hogy bizonyos szabályok szükségességét támasszák alá.¹⁰² Ez a típus gyakran jelenik meg a bencés Regulában, például: „*Saját akaratunk követése pedig azért tilos, mert az Írás azt mondja nekünk: » A magad akaratótól fordulj el «*”.¹⁰³ Vagy egy másik alkalommal: „*A gonoszokat ellenben és a megátalkodottakat, a kevélyeket és engedetleneket mindjárt a bűn keletkezésekor vesszőzéssel vagy más testi büntetéssel fenytse meg, hiszen ismeri az Írást: » A balgát a szó meg nem javítja «*”.¹⁰⁴

A deontikus tekintélyt megtalálhatjuk a *Regula Magistri*-ben is, például ebben az idézetben: „*Aztán azt mondjuk: » de ne vígy minket kísértésbe «. Ezek a szavak, testvérek, elegendő figyelmeztetés, hogy résen kell lennünk.*”¹⁰⁵ Mindkét regula esetében a deontikus tekintély túlsúlya jellemző, ez pedig újból a gyakorlatias szemléletet támasztja alá.

A tekintély harmadik típusa a komisszív tekintély, melynek lényege, hogy valaki egy olyan ígéret (komisszív beszédaktus) bekövetkezésére számít, amelyet a tekintély tett számára.¹⁰⁶ Ez a típus leginkább akkor jelenik meg a bencés Regulában, amikor az örök élet ígéretéről esik szó, amelyet az engedelmes szerzetes jutalmul elnyerhet majd. Benedek művében természetesen legtöbbször a Prológusban és a szabálykönyv első fejezeteiben kerül elő komisszív tekintély, ahol a hétköznapi, gyakorlatias szabályok elméleti megalapozására van szükség. Példa lehet a következő idézet: „*Isten ezt mondja neked: Ha igazi és örök életet akarsz, » tiltsd el a nyelvedet a gonosztól, és ajkad ne szóljon csalárdságot, fordulj el a gonosztól és tedd a jót! Keresd a békét és járj utána! « [...] így mutatja meg jóságosan az Úr az élet útját.*”¹⁰⁷ A komisszív tekintély máshol is megjelenik: „*Az alázatosság első foka tehát az, ha az ember Isten félelmét mindenkor szem előtt tartja, róla soha meg nem feledkezik, ha folyton gondol mindazokra, amiket Isten parancsol, szüntelen lelkében forgatja: egyrészt mint*

¹⁰² Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 480.

¹⁰³ RB 7:19: „*Voluntatem vero propriam ita facere prohibemur cum dicit Scriptura nobis: et a voluntatibus tuis avertere.*”

¹⁰⁴ RB 2:28: „*...inprobos autem et duros ac superbos uel inobedientes uerberum uel corporis castigatio in ipso initio peccati coerberat, sciens Scriptum: Stultus uerbis non corrigitur*”

¹⁰⁵ RM Theme Pater: 67–68. „*Et ne nos indu as in tentationem. Satis non admonent, fratres, verba ista esse sollicitos*”

¹⁰⁶ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 482.

¹⁰⁷ RB Prol:16-20: „*...dicit tibi Deus: si vis habere veram et perpetuam vitam, prohibe linguam tuam a malo et labia tua ne loquantur dolum, deverte a malo et fac bonum, inquire pacem et sequere eam.(...) Ecce pietate sua demonstrat nobis Dominus vitam vitae.*”

*égeti a pokol bűneik miatt az Istent megvetőket, másrészt hogy örök élet vár az istenfélőkre.”*¹⁰⁸ Mindkét esetben megfigyelhető, hogy ez a tekintélytípus sem elkülönülten van jelen, hanem szinte azonnal deontikus tekintéllyé változik át a szabályalkotással. (A szabály az első esetben a gonosz kerülése és a jó keresése, a második példában pedig az, hogy a mennyei jutalmat és a pokol büntetését a szerzetes mindig tartsa észben.)

A kommisszív tekintély többször van jelen tisztán a *Regula Magistri*-ben, és az ígéretes típusai is sokkal szerteágzóbbak. A következő idézet lehet példa a tekintélytípusra: „*És az evangéliumban az Úr tovább mondja nekünk: » Aki hallgatja a szavamat és tettekre váltja, nem fog meginogni. « Aztán megkérdezzük őt: » hogyan nem fogunk meginogni? «*”.¹⁰⁹ Látható, hogy az ígéret itt nem csak a túlvilági boldogságra vonatkozik, hanem például arra is, hogy a szerzetesek isteni segítséget kapnak, hogy ebben a világban állhatatosabbak legyenek. A második mondat világosan jelzi, hogy az ígéretet azonnal igaznak fogadták el, hiszen rögtön a rájuk eső rész teljesítésének módjáról érdeklődtek.

A tekintély negyedik típusa az expresszív tekintély, amely egy expresszív beszédaktus elfogadását jelenti a tekintélytől.¹¹⁰ Expresszív beszédaktusnak számít minden olyan kijelentés, amely meggyőződést, hitet fejez ki, hozzáállást vagy szándékot jelez.¹¹¹ Ez a tekintélytípus szintén megjelenik a regulákban, és különösen érdekes az, hogy Benedek és a Mester az ilyen esetek túlnyomó többségében egy meghatározott bibliai könyvet használ: a zsoltárokat. Ezzel magyarázatot nyer a legmarkánsabb különbség a regulák és a Biblia között: a zsoltárok azért vannak jelen ilyen nagy számban az eredeti bibliai arányokhoz képest, mert különleges kifejezőképességük miatt az expresszív tekintély funkcióját tökéletesen be tudják tölteni.

Nem volt kizárólagos a zsoltárok alkalmazása az expresszív tekintély használatakor. Előfordulhatott evangéliumi igé is, mint ebben a példában, ahol a kiközösített, bűnös szerzetes vonják felelősségre: „*hallja az apát ellene irányuló szavát: ó, nyomorult lélek, milyen választ fogsz adni Istennek, akit minden nap feldühítesz az engedetlenséggel, mikor imádattal kéne közeledned felé? Miért, ha Isten uralma alatt állsz, kívánod inkább Mammont szolgálni?*”.¹¹² Ezenkívül fontos az is, hogy a zsoltárok nemcsak expresszív tekintélyként jelennek meg,

¹⁰⁸ RB 7:10-11: „*Primus itaque humilitatis gradus est si, timorem Dei sibi ante oculos semper ponens, oblivionem omnino fugavit et semper sit memor omnia quae praecepit Deus, ut qualiter et contemntes Deum gehenna de peccatis incendat et vita aeterna quae timentibus Deum praeparata est animo suo semper evolat.*”

¹⁰⁹ RM Theme Sequence: 31-32. „*Et subsequitur Dominus in Evangelio dicens: Qui audit haec verba mea, et facit ea, non movebitur in aeternum. Et nos interrogemus eum, dicentes: Quomodo, Domine, non movebitur in aeternum?*”

¹¹⁰ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 483–484.

¹¹¹ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 482.

¹¹² RM 13:8-10: „*abbatis contra se audiat vocem: O misera anima, quod est responsum datura Deo, quaem per inobedientiam quotidie irritas, cum accesseris adorare eum? quare sub dominio Dei servis potius mammonae?*”

hanem más típus képviselőjeként is előfordulhatnak, például deontikus tekintélyként: „*Tegyük meg, amit a próféta mond: »Szóltam, vigyázok utamra, hogy ne vétkezzem nyelvemmel. Órizet alá vettem számat. Elnémultam, megalázkodtam és hallgattam a jókról. «*”.¹¹³

Tagadhatatlan, hogy a zsoltároknak nagy szerepe volt ebben az időszakban, és tiszteletük nem csak a két regulában jelent meg. A IV-VI. században általánosan elterjedt volt a zsoltáréneklés gyakorlata,¹¹⁴ Szent Jeromos is a Zsoltárok könyvét fordította le először, amelyet ezután a római egyház a liturgiájában használt,¹¹⁵ és a IV-V. században nagy mennyiségű zsoltárkommentár keletkezett, elsősorban szerzetesközösségek számára.¹¹⁶ A bencés Regulát és a *Regula Magistri*-t olvasva nyilvánvaló, hogy a zsoltároknak alapvető jelentősége volt a szerzetesek életében. A két regula zsoltározási módja eltérő, de közös bennük az, hogy nagy figyelmet szenteltek a kérdésnek. Benedek minden liturgikus órához meghatározott zsoltárokat rendelt, azaz a *psalterium per hebdomadam* módszerét alkalmazta, míg a Mester a zsoltározás *psalterium currens* módját használta.¹¹⁷ A zsoltárok sikere rendkívüli kifejezőkészségüknek volt köszönhető.

Először Szent Ágoston életművében jelenik meg az a felfogás, hogy a zsoltárok segítségével az Egyház és Istene között párbeszéd kezdeményezésére nyílik lehetőség.¹¹⁸ Ez egy másik kor megfogalmazásában tulajdonképpen Biblia és a regulák szövegének intertextuális kapcsolatát, dialógusát jelenti. Jó példa a jelenségre a bencés Regula bevezetője, ahol gyakran mind a szerzetesek kérdését, mind a választ zsoltárok fejezik ki: „*De kérdezzük meg az Urat a próféta szavaival: »Uram, ki lakhat a te sátorodban, vagy ki pihenhet meg szent hegyeden? « Erre a kérdésre, testvéreim, halljuk az Úr feleletét, amint megmutatja nekünk a sátorába vezető utat, mondván: »Aki szennyfolt nélkül jár és az igazságot cselekszi; aki igazat szól szívében, aki nem követ el álnokságot nyelvével; aki embertársának nem tesz rosszat, és ellene gyalázkodó beszédet nem tűr. «*”.¹¹⁹ Meg kell jegyezni azonban, hogy a párbeszéd forma a *Regula Magistri*-ben nem csak a zsoltárok által jelenik meg, hiszen maga a mű kérdés-

¹¹³ RB 6:1

¹¹⁴ Rafael Suárez, Juan J. Sendra and Alicia Alonso, “Acoustics, Liturgy and Architecture in the Early Christian church: From the domus ecclesiae to the basilica,” *Acta Acustica united with Acustica*, 99 no.2 (2013): 296.

¹¹⁵ Rózsa, Bevezetés az Ószövetség könyveibe, 49.

¹¹⁶ Michael C. McCarthy “»We are your books«: Augustine, the Bible and the practice of authority,” *Journal of the American Academy of Religion* 75, no.2 (2007): 338.

¹¹⁷ Dunn, “Mastering Benedict,” 581-87.

¹¹⁸ McCarthy “»We are your books«,” 338.

¹¹⁹ RB Prol:23-27: „*Sed interrogemus cum propheta Dominum dicentes ei: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Post hanc interrogationem, fratres, audiamus Dominum respondentem et ostendentem nobis viam ipsius tabernaculi, dicens: Qui ingreditur sine macula et operatur iustitiam, qui loquitur veritatem in corde suo, qui non egit dolum in lingua sua, qui non fecit proximo suo malum, qui obprobrium non accepit adversus proximum suum.*”

válasz formában íródott. A szerzetesek kérdéseire itt is, ahogy a zsoltárok esetében is Isten választát hallhatják, csak ebben az esetben a „Mester által” („*per Magistrum*”). Hozzá kell tennünk azt is, hogy a párbeszéd formája nem csak a regulák szövegét szervezte, hanem alapvető struktúrája volt a korakeresztény liturgiának, ahogyan az a zsoltáreklés kérdés-válasz formájában is megjelenik.¹²⁰

7. 2. Abszolút és relatív tekintély

Maarten Wisse tanulmánya, bár elsősorban a négy tekintélytípus képezi a legfontosabb üzenetét, más problémákra is kitér. Megkülönbözteti két különböző felfogást: az egyik szerint a Biblia minden területen abszolút autoritással bír, a másik szerint csak viszonylagosan tekinthető tekintélynek.¹²¹ Az abszolút tekintéllyel találkozhattunk már korábban is elemzés során, ezt fejezi ki a bencés Regula „*Valóban, az isteni tekintélyű Ó- és Újszövetségnek melyik lapja vagy melyik mondása nem a legbiztosabb irányítója az emberi életnek?*” mondata. Korábban láthattuk azonban azt is, hogy a bencés Regula ennek a kijelentésnek nem felel meg, tehát a Biblia tekintélye a regulában nem abszolút.

Maarten Wisse tanulmányában több olyan megkötést említ, amelyet én az egyszerűség kedvéért összefoglalóan a tekintély relativizálásának tekintek, hiszen a végső eredménye mindegyiknek az, hogy egy adott bibliai szöveget nem lesz szükséges többé tekintélyként kezelni. Az első ilyen módszer, amelyet Maarten Wisse említ, a tekintély szűkítése bizonyos területre: a Biblia esetében például azzal érvelhetnek a hívők, hogy csak azokra a dolgokra vonatkozik a tekintély, amelyekben hinni és amelyeknek engedelmeskedni kell.¹²² Nem tekinthető ezzel szemben például orvostudományi tekintélynek, így nem kell elfogadni a Mózes második könyvében olvasható, a lepra gyógyítására vonatkozó előírásokat.¹²³ A két regulaszövegre ez a jelenség kevésbé jellemző, sőt, gyakran előfordul, hogy hétköznapi gyakorlatokat a Biblia tekintélyével indokolnak (mint például egymás üdvözlését)¹²⁴.

Korábban megismertük, hogy az episztemikus tekintély kijelentésekre, tételekre, míg a deontikus tekintély szabályokra vonatkozik. Ezeknek a tekintélyét kétségbe lehet vonni, ha nem tekintünk egy adott bibliai részt ítéletnek vagy szabálynak. Ilyen érv lehet például, hogy

¹²⁰ Suárez, Sendra and Alonso, “Acoustics, Liturgy and Architecture in the Early Christian church: From the domus ecclesiae to the basilica,” 296.

¹²¹ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 476–477.

¹²² Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 477.

¹²³ 2Móz 14:1-32.

¹²⁴ RM 65:8

a bibliai teremtéstörténet leírása erősen költői, ezért nem lehet szó szerint értelmezni.¹²⁵ A deontikus tekintély esetében felmerülhet, hogy a Biblia szabálynak szánt-e egy-egy kijelentést, és ha igen, vajon nem csak az adott közösségre, az adott korra szerette volna-e alkalmazni. Ezt megvizsgálhatjuk a szerzetesek étkezési szokásain keresztül: bár a böjtöt mindkét regula előírja, bizonyos körülmények között a húsevés engedélyezett lehetett. Szent Benedek megengedi „*az egészen gyöngye betegek*”-nek a négy lábú állatok evését,¹²⁶ míg a Mester nagycsütörtökön a szerzetesek saját lelkiismeretére bízta, hogy megérdemlik-e, hogy „*madarakat, szárnyas szárazföldi állatokat és madarakat*” egyenek.¹²⁷ Egyik esetben sem látjuk, hogy a Leviták könyvéhez hasonló tilalmakat¹²⁸ tennének bizonyos madarakra vagy bizonyos négy lábúakra vonatkozóan. Bár indoklást egyik esetben sem találunk, mindkétszer ott lehet kimondatlanul vagy Mózes törvényei szabály-voltának kétségbevonása, vagy pedig az a gondolat, hogy ezek csak az ószövetségi időkre vagy csak a zsidó népre vonatkoztak.

Végül szólni kell egy olyan jelenségről, amely nem illik a tekintély relativizálásának hermeneutikai eszközei közé, de mégis ehhez a témához kapcsolódik. Megkülönböztethetünk ugyanis *de facto* és *de jure* tekintélyt – ez utóbbi esetben a tekintély elfogadása csak elméletben történik meg, míg *de facto* tekintély esetén a gyakorlatban is megvalósul.¹²⁹ Itt tehát nem a Biblia elfogadásának relativizálásáról van szó, hanem arról, hogy az illető személy szembefordul a tekintéllyel, és csak az elfogadás látszatát tartja fenn. A bencés Regula példáján keresztül: „*Bár azt olvastuk, hogy » a bor egyáltalán nem való szerzeteseknek «, de mivel korunkban lehetetlen a szerzeteseket erről meggyőzni, legalább abban egyezünk meg, hogy ne igyunk a telítettségig, hanem mértékletesebben; hiszen » a bor elszakítja Istentől még a bölcsüket is «*”.¹³⁰ Ebben a részletben a bibliai és a patrisztikus irodalomból idézett részletek kifejezetten a borivás ellen beszélnek, Benedek mégis engedélyezi ezt egy bizonyos mértékig, arra hivatkozva, hogy a szerzetesek ezt a szabályt úgysem tudnák betartani.

A gyakorlatiasság erősen jellemző Benedek szemléletére, és ebben gyakran eltér a *Regula Magistri*-től. A Mester célja az, hogy a szerzetesek életének minden percét védje a bűnös vágyaktól, az ördög befolyásától,¹³¹ és ennek érdekében részletekbe menő pontos szabálygyűjteményt hoz létre. A bencés Regula engedményeket tesz a Mesterhez képest, és

¹²⁵ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 478.

¹²⁶ RB 39:11

¹²⁷ RM 53:26

¹²⁸ 2Móz 11:1-47.

¹²⁹ Wisse, “The meaning of authority in the Bible,” 475.

¹³⁰ RB 40:6

¹³¹ Jellemző példa: RM 50:3-4.

nagylelkűbb előírásokat alkot. Jellemző példa erre szerzetesek kiközösítéséről szóló fejezet, amelyben a Mester nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a bűnös szerzetes megalázkodjék. Ezzel szemben a bencés Regula a *Regula Magistri*-től átvett részlethez hozzáteszi azt a javaslatot is, hogy a kiközösített szerzetest az idősebbek „titokban vigasztalják”.¹³²

8. Összegzés

Az idézetek révén megfigyelhető a Biblia és a két korakeresztény regula közötti szoros kapcsolat. Mivel a regulaszerzők a tökéletes keresztény életre törekednek, a Biblia értelemszerűen hatással van azok mondanivalójára. Kevésbé magától értetődő, de a vizsgálat szempontjából legalább ugyanakkora jelentőségű a regulaszerzők hatása a Bibliára, amely legkönnyebben az idézetkezelésükben figyelhető meg. A Biblia tekintélye egyik regulában sem abszolút, és bár a relativizálásnak nem mindegyik Maarten Wisse tanulmányában kifejtett módszere jelenik meg a regulákban, az erre irányuló kísérletek többször is megfigyelhetők. A relativizálás eszköze az is, hogy válogatnak a bibliai könyvek között, és ezzel átértékelik azok jelentőségét. A regulák és a Biblia közti intertextuális párbeszédéről maguk a regulaszövegek is árulkodnak, ez elsősorban a zsoltárok által kifejezett párbeszédben jelenik meg.

A bibliai tekintély felhasználásának módjait és céljait Maarten Wisse tekintélyelmélete alapján vizsgáltam meg. Az általa vázolt négy tekintélytípus közül mindegyik fellelhető a két regulában, közülük is az expresszív tekintélyre elsősorban zsoltárokat használnak. Érzékelhetjük azt is, hogy a regulák műfajából és gyakorlatias jellegéből adódóan legfontosabb szerepű deontikus tekintély a többihez képest nagyobb számban van jelen, és gyakran még az episztemikus és kommisszív tekintélyű szövegrészletekbe is beférkőzik.

Sem a *Regula Magistri*-re, sem a bencés Regulára nem jellemző a Biblia abszolút tekintélyének elfogadása, hanem gyakran viszonylagossá teszik azt, amelyek különböző lehetőségeit Maarten Wisse tanulmánya alapján vizsgáltam.

Az idézeteket vizsgálva nyilvánvaló kapcsolat figyelhető meg a bencés Regula és a *Regula Magistri* között. Az Újszövetséget vizsgálva meglehetősen hasonlóak az idézetarányok, és az ószövetségi idézetek esetében is érzékelhető a hasonló szemlélet (a zsoltárok nagy jelentősége, ószövetségi történeti könyvek leértékelése). Összességében elmondhatjuk, hogy a bencés Regulában valamivel kiegyensúlyozottabbak a Biblia könyvei közti arányok, mint a *Regula Magistri*-ben, de ennek ellenére nem történik a *Regula Magistri*-hez képest radikális

¹³² RB 27:2-3.

változás. Mindezen bizonyítékok arra utalnak, hogy a két regula között nem csak a szövegegyezési, hanem a szemléletbeli kapcsolat is jelentős, ez pedig szerzőik idő- és térbeli közelsége mellett szól.

9. Bibliográfia

9.1. Források

La règle de Saint Benoît, edited by Adalbert de Vogüé and Jean Neufville. Paris: Éditions de Cerf, 1971.

“Szent Benedek Regulája.” In *Népek nagy nevelője*, edited by Szennay András, 102-84. Budapest: Szent István Társulat, 1981.

Biblia Sacra Vulgata, edited by Roger Gryson and Robert Weber. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1983.

Biblia. Budapest: Szent István Társulat, 1996.

“Regula Magistri.” In *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina 88*, edited by Jacques Paul Migne, 943-1052. Paris: 1862.

The Rule of the Master edited by Luke Eberle, Adalbert de Vogüé and Charles Philippi. Kalamazoo: Cistercian Publications 1977.

9.2. Szakirodalom

Baier, Karl. “Spiritual Authority: A Christian Perspective.” *Buddhist-Christian Studies* 30 (2010): 107–19.

Chartier, Marie-Christine. “Présence de la Bible dans les Règles et Coutumiers.” In *Le Moyen Âge et la Bible*, edited by Pierre Riché and Guy Lobrichon, 305-326. Paris: Beauchesne éditions, 1995.

Diem, Albrecht, and Rousseau, Phillip. “Monastic rules (fourth to ninth century).” In *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, 162-94. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Dunn, Marilyn. “Mastering Benedict: monastic rules and their authors in the early medieval west.” *English Historical Review* 105, no.416 (1990): 567–94.

King, Peter. *A monarchizmus Nyugaton*. Budapest: Szent István Társulat, 2007.

McCarthy, Michael C. “»We are your books«: Augustine, the Bible and the practice of authority.” *Journal of the American Academy of Religion* 75, no.2 (2007): 324–52.

Orosz Magdolna. *Az elbeszélés fonala: Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. Budapest: Gondolat, 2003.

Rózsa Huba. *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*. Budapest: Szent István Kiadó, 2016.

- Söveges Dávid. *Isten útja a bencéseken át: Kis bencés rendtörténet*. Pannonhalma: Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1996.
- Söveges Dávid. "Bevezetés a Regulához." In *Népek nagy nevelője*, edited by Szennay András 31- 37. Budapest: Szent István Társulat, 1981.
- Studer, Basil. "Schola Christi in the rule of St. Benedict." *American Benedictine Review* 50, no.3 (1999): 327–45.
- Rafael Suárez, Rafael, Sendra, Juan J., and Alonso, Alicia. "Acoustics, Liturgy and Architecture in the Early Christian church: From the domus ecclesiae to the basilica." *Acta Acustica united with Acustica*, 99 no.2 (2013): 292-301.
- Sweet, Anne Elizabeth: "Benedict's use of Scripture: 1 Corinthians." *Cistercian Studies Quarterly* 40, no.2 (2005): 135–62.
- Veilleux, Armand. "Identity with Christ: modeling our lives on RB72." *Cistercian Studies Quarterly* 45, no.1 (2010): 13–33.
- Vogüé, Adalbert de. "La place des livres dans les plus anciennes règles monastiques, IVe-VIIe siècles." *Revue Mabillon: Revue internationale d'histoire et de littérature religieuse* 16, no.1 (2005): 89–112.
- Walthen, Ambrose. "Synoptic parables and the rule of Saint Benedict." *American Benedictine Review* 50, no.3 (1999): 388–408.
- Wisse, Maarten: "The meaning of authority in the Bible." *Religious Studies* 36, no.4 (2000): 473–87.

**A gyűjtés kultúrái a 18. századi Magyarországon és
Erdélyben
Főrangú hölgyek gyűjteményei és mecénási
tevékenységük**

Szücs Adél

Bevezetés

Dolgozatunk címében jelzett tágabb téma kontextusa, a 18. századi Magyar Királyság és Erdély területére jellemző gyűjtési, elsősorban könyvgyűjtési kultúra, és ezzel szoros összefüggésben a mecenatúra szerkezeti sajátosságainak feltárását célzó kutatásokba illeszkedik. A témaválasztás annál is inkább indokolt, mivel az 1990-es évek óta Monok István vezetésével zajló kora újkori könyves kultúra feltárását célzó nagy projektumok időben, az 1730-as évekig terjedően a fennmaradt kéziratok könyvjegyzékek alapján vizsgálták a különböző egyházi és világi intézmények, valamint a legfelsőbb társadalmi és intellektuális elit privát könyvtárait.¹³³ A 18. század második felében felívelő magyarországi könyvkiadás és ennek nyomán megsokasodó könyvgyűjteményekről, valamint a magyar/latin/német nyelvű könyvkiadásban formálódó mecénási tevékenységről mindeztidáig átfogó monografikus alkotás nem született.¹³⁴ Mindezen körülmények indokolják jelenlegi kutatásunk idő-és térbeli, valamint tematikus kereteinek kiválasztását. Igazodva a női könyvtárak állományáról rendelkezésünkre álló forrás adottságokhoz, kiválasztottunk öt női tékát az egykori Magyar Királyság és Erdély területén élő főnemesi/nemesi asszonyok vonatkozásában: Árva Bethlen Kata (1700-1759), Ráday Eszter (1716-1764), Wesselényi Kata (1735-1788), Újfalvy Krisztina (1761-1818) és gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet (1715-1796).¹³⁵ A kapcsolódó források,

¹³³ Monok munkásságához lásd pl. Monok István, *A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyar könyvtárak történetéhez* (Budapest-Eger: Kossuth, 2018). Monok István, „A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16-17. században.” in *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, ed. Papp Júlia (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), 79-95. *Erdélyi Könyvesházak III. 1563-1757. Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*, ed. Monok István (Szeged: Scriptum, 1995). A szerző tevékenysége mellett kiemelendő még Kosáry Domokos a 18. századi művelődéstörténetével foglalkozó kézikönyve, mely rövid összefoglaló fejezetekben ismerteti a művelődés különböző szektorait. Kosáry Domokos, *Művelődés a XVII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai, 1983).

¹³⁴ A témában többnyire eddig csak rövidebb ismeretterjesztő tanulmányok születtek. Lásd Deé Nagy Anikó, „Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században” in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. Kovács András-Sipos Gábor-Tonk András (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996), 114-124. Somkuti Gabriella, „Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon,” *A Könyvtáros* 41, no. 5. (1991): 290-296. A 18. századi női művelődéshez lásd még: V. László Zsófia, „Nőoktatás és könyves műveltség a 18. századi Magyarországon” in *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a női művelődés történetéből*, ed. Papp Júlia (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), 95-127. Papp Júlia, „Ti vagytok a Polgári Erény és a Nemzetiség Védangyali” in *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a művelődés történetéből*, ed. Papp Júlia (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), 141-163.

¹³⁵ Az asszonyok életútjához, műveltségük megismeréséhez, és könyvjegyzékeik vizsgálatához lásd Árva Bethlen Kata könyvjegyzéke: Simon Melinda and Szabó Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai II* (Szeged: Scriptum, 1997). Ráday Eszter könyvjegyzéke: Csikós Júlia, „Adalékok Ráday Eszter könyvtárának rekonstrukciójához” in *Acta Siculica, A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve*, ed. Kinda István (Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, 2012-2013), 443-474. Wesselényi Kata könyvjegyzéke: Deé Nagy Anikó, „Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár a XVIII. században”, in *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. Sipos Gábor (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2008), 29-65. Újfalvy Krisztina könyvjegyzéke és rekonstrukciója: Kispál Mihály, „Egy régi magyar író könyvtára,” *Egyetemes Philológiai Közöny* 11, no. 2 (1887): 184-188. Somkuti Gabriella, „Újfalvy Krisztina és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költő” in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*

úgy mint könyvrajstromok, kiadott és kéziratos könyvjegyzékek alapján vizsgáljuk egyfelől, a könyvtárépítés stratégiáit, a beszerzések útját, a finanszírozás módozatait, másfelől, az adott könyvvállomány számszerűsíthető méretét, nyelvi, tartalmi összetételét, valamint a kötetek kiadási év szerinti megoszlását, s amennyiben és ahol lehetséges egykorú levelezések és naplók bevonásával az olvasási szokásokat.¹³⁶

A női bibliofília a 18. századra, annak is elsősorban a második felére jellemző sajátosságainak feltérképezéséhez, szorosan kapcsolódik a női mecenatúra korszakra jellemző sajátosságainak kérdése. A 18. századi magyar nyelvű könyvkiadás támogatási rendszerének, s benne a nők szerepének megértéséhez az 1750 és 1800 közötti időszakból illusztratív példák nyomán, jelesül hat arisztokrata hölgy által patronált kötet dedikációinak retorikai és irodalomszociológiai szempontú elemzésére fókuszálunk. A korszak magyarországi és erdélyi könyvtermelésének túlnyomó részére érvényes, hogy egyes kiadványok ugyan a szerzők kiadásában, de nem az ő költségükön jelentek meg. Tradicionálisan egy könyvben a dedikáció képviselte azt a szöveget/paratextust, amely a szerző számára lehetőséget nyújtott saját állandó patrónusa, esetleg a mű megrendelője vagy támogatója nyilvános megszólítására, önreflexiók kifejezésére.

A fentebb körvonalazott, a könyv – és kommunikációtörténet, a nőtörténet és az irodalomszociológia határterületén elhelyezkedő kutatás egy nagyobb projektum része, amely egyfelől az 1750 és 1800 közötti magyarországi és erdélyi könyvprodukciónak és mecenatúrának szerkezeti sajátosságainak feltárását célozza, másfelől reményei szerint a vonatkozó német és

1981, ed. Németh Mária (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1983), 449-484. Berényi Erzsébet kéziratos könyvjegyzéke: *Catalogus librorum quos Excellentissima ac Illustrissima Domina Comitissa Nicolai Zicsy de Vasonkő Vidua, Nata Comitissa Berényi de Karáncz Berény Buda defuncta die. 2. Januarii. 1796. Regia Scientiarum Universitati Hungaricae Testamento legavit*. Egyetemi Könyvtár Kézirattár, J 47/1. Pálvölgyi Endre, „Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen. Zichy Miklósné Berényi Erzsébet könyvgyűjteménye és a kiscelli trinitárius kolostor könyvtára,” in *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, ed. Pesta László (Budapest: Akadémiai, 1961), 343-362. Létay Miklós, „Gróf Zichy Miklós halotti emlékműve,” in *Tanulmányok Budapest múltjából XXXII*, ed. F. Romhányi Beatrix (Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum, 2005), 67-78.

¹³⁶ A teljesség igénye nélkül lásd Bethlen Kata önéletírását: *Gróf Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása*, Kolozsvár, 1762. Bethlen Kata levelezéseire és egyéb írásaihoz lásd Szádeczky Kardoss Lajos, *Széki gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700-1759 I.-II. kötet*, (Budapest: Grill Udvari Könyvesboltja, 1922-23). Újfalvy Krisztina levelezési köréhez modern forráskiadásként és kommentárként lásd „*Levéllé válva, Újfalvy Krisztina verselő köre (1795-1797)*”, ed. Egyed Emese (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017). Wesselényi Kata imnaplóját lásd Deé Nagy Anikó tanulmányában. Deé Nagy Anikó, „Báró Hadadi Wesselényi Kata imnaplója”, in „*mint a gyümölcsöző és termett szőlőveszél*” *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, ed. Stemmler Ágnes and Varga Bernadett (Budapest: Balassi, 2010), 145-165.

angolszász kutatások,¹³⁷ módszertani perspektívák beépítésével bekapcsolhatóvá válhat a gyűjtési kultúrákról, támogatói rendszerekről folyó európai diskurzusba.

Bibliofil nagyszonyok és könyvtáraik

„(...) s állított-fel egy ritka szép nagy Magyar Bibliotékát.” – Asszonykönyvtárak számokban¹³⁸

Az asszonykönyvtárak összehasonlítása, és elemzése során, az első vizsgálati szempontunk az egyes gyűjtemények méretének feltérképezése volt (1. ábra).¹³⁹

A vizsgált asszonykönyvtárak közül kiemelkedik, a gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet 736 kötetes gyűjteménye, de a korszakban Bethlen Kata és Wesselényi Kata 442, illetve 404 kötetet számláló tékái is jelentős állománynak számítottak. Ráday Eszter 257 kötetes könyvtára az összehasonlításban a „középmezőbe” sorolható, míg Újfalvy Krisztina könyvtára 173 tétellel a legkisebb.

A főrangú hölgyek könyvtárának állományát a rendelkezésünkre álló kéziratos, egykorú nyomtatott és/vagy kiadott katalógusai alapján rekonstruáltuk. Bethlen Kata tékájáról több könyvjegyzék is fennmaradt, az általunk használt az 1747., illetve 1752. évekre keltezett lajstromokat a grófnő udvari lelkésze, Bod Péter (1712-1769) állította össze.¹⁴⁰

Ráday Eszter könyves állományáról egy lajstrom készült, melyet szintén a grófnő udvari papja, Málnási László (1726 körül-?) állított össze 1757-ben.¹⁴¹

¹³⁷ A nemzetközi kutatások témáihoz és módszertanaihoz a teljesség igénye nélkül lásd Barbara Duden, *Gesichte unter der Haut. Ein Einsacher und seine Patientinnen um 1730*, (Stuttgart: Klein-Cotta, 1987). W. John Scott, „Gender: A Useful Category of Historical Analysis,” *American Historical Review* 91, no. 5 (1986), 1053-1075.

¹³⁸ Bod Péter, *Tiszta, fényes, drága bíbor* (Kolozsvár: 1762), VIII.

¹³⁹ Az egyes könyvtárak állományának számszerűsítésekor a könyvjegyzékekben a szerző és/vagy kiadási év nélkül feltüntetett tételek is beszámításra kerültek. Ebből adódóan több helyen is eltérés mutatkozik a szakirodalomban a könyvállományok vonatkozásában. Ilyen számbeli változások találhatók Ráday Eszter, illetve Újfalvy Krisztina könyvtárában. A nem azonosított kötetekhez lásd pl. Csikós, Adalékok, 449. Somkuti, Újfalvy Krisztina és könyvtára: 460. Nehezebb Berényi Erzsébet esete, kutatásunk alapjául az Egyetemi Könyvtárban található katalógus alapján készítettük el. Somkuti Gabriella 1991-es tanulmányában egy jóval nagyobb számú Berényi-könyvtárat állapított meg, de azt nem jelölte, hogy pontosan milyen források alapján tette ezt, így nehéz az információ visszakövetés. Somkuti, „Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon,” 296.

¹⁴⁰ Az első 1747-es lajstrom címe: „*Árva B(ethleni) Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek lajstroma*”, ennek eredetijét ma a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban őrzik. A második 1752-es összeírás címe: „*Magyar bibliotéka, Avagy Mindenféle, kiváltképpen pedig Teológiára tartozó Magyar Könyveknek Listájok: melyeket maga számára gyűjtögetett a Méltóságos Gróf Asszony Bethleni Bethlen Kata asszony*”, ez az összeírás ma a marosvásárhelyi Református Kollégiumban található. A grófnő könyvtárának katalógusai már több kiadásban is hozzáférhetőek. Ehhez lásd pl. Lukinich Imre and Köblös Zoltán, „Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa (1747),” *Erdélyi Múzeum* 27, no. 1. (1907): 29-48. A kutatás Simon Melinda és Szabó Ágnes rekonstrukciója alapján dolgozta ki Bethlen Kata könyvtárát. Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*:1-120.

¹⁴¹ A lajstrom címe: „*Méltóságos Ráday Eszter Asszony Ő Nga Könyveinek Lajstroma*”, melyet ma a marosvásárhelyi Teleki Tékában őriznek. Ez a katalógus Ráday Eszter geryeszegi könyvtárának összesített

Wesselényi Kata könyvtára két könyvjegyzékben került összeírásra, 1788-ban. Míg az első lajstrom 125 könyvet és kéziratot sorol fel, a második 279 tételből állt. A két, ismeretlen kéz által összeállított katalógus között vannak átfedések, a kutatás 54 darab, olyan könyvet számolt, amely mindkét lajstromban megtalálható volt.¹⁴²

Újfalvy Krisztina könyvtárának jegyzékét 1887-ben adta közre, Kispál Mihály, a grófnő dédunokája (?-1895), az *Egyetemes Philologiai Közönyben*. Kispál Mihály betűhíven közölte Újfalvy könyvállományának tételes bibliográfiai leírását, meghagyva a grófnő által kialakított tematikus egységeket,¹⁴³ sok helyen azonban, a könyv címén, vagy szerzőjén túl semmilyen egyéb információ nem került megadásra.¹⁴⁴

Gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet esetében kéziratossá, mindeközéig feldolgozatlan katalógus állt rendelkezésünkre.

Berényi Erzsébet 1790-ben írott végrendeletében teljes gyűjteményét a pesti Egyetemi Könyvtárra hagyta. 1796-ban a grófnő halálakor, Végh Péter országbíró – akit Berényi Erzsébet korábban a gyűjtemény átadásával bízott meg – felszólította a Helytartótanácsot és az egyetem rektorát is, hogy intézkedjenek a könyvek elszállításáról. 1796 áprilisában érkezett meg a néhai grófnő gyűjteménye a könyvtárba. A tékáról két példányban készült katalógus: az egyik a Helytartótanácsához került, a másik pedig az Egyetemi Könyvtárba, kutatásunk során az utóbbit használtuk.¹⁴⁵

A katalógusban összesen 736 könyv bibliográfiai adatai kerültek felsorolásra, amelyek közül kutatásunk során 600-at tudunk azonosítani.

katalógusa volt. Ráday Eszter könyvtárának történetéhez, illetve a könyvtár rekonstrukciójához, melyet a kutatás is felhasznált lásd Csikós, Adalékok, 448-470.

¹⁴² Az első lajstrom címe: „*Néhai Gróf Rhédey Sigmondné, B. Wesselényi Kata Könyveinek Listája*”, amelyet ma a marosvásárhelyi Teleki Tékában őriznek. A másik lajstrom címe pedig: „*Néhai Mlgs Gróff Rhédey Sigmondné Asszony halála után maradt Könyvei Catalogussa*”, amelyet szintén a Teleki Tékában őriznek. Wesselényi Kata könyvtárának rekonstrukcióját Deé Nagy Anikó hajította végre, a kutatás az ő munkáját használja alapul. Deé Nagy, Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár, 43-46. 50-65.

¹⁴³ A három nagyobb tematikus egység: „*Könyveim száma*”, „*Komédiák, Vig és Szomorú Játékok*”, „*Szent Könyvek Lajstroma*” Kispál, „*Egy régi magyar íróknő könyvtára*,” 185, 187, 188.

¹⁴⁴ A kutatás Kispál Mihály forráskiadását, illetve Somkuti Gabriella könyvtárrekonstrukcióját egyaránt felhasználta. Kispál, „*Egy régi magyar íróknő könyvtára*,” 184-188, Somkuti, Újfalvy Krisztina és könyvtára, 449-484.

¹⁴⁵ *Catalogus librorum quos Excellentissima ae Illustrissima Domina Comitissae Nicolai Zicsy de Vasonkő Vidua, Nata Comitissa Berényi de Karáncz Berényi Buda defuncta die. 2. Januarii. 1796. Regia Scientiarum Universitatis Hungaricae Testamento legavit.* Egyetemi Könyvtár Kézirattár, J 47/1 A grófnő katalógusa nagyon szakszerű, a könyveket a nagyságuk alapján négy csoportra bontották. Az egyes kötetek szerzők szerint ABC rendben adták meg a szerző neve szerint, vagy a könyv címének kezdőbetűjével, kiadási hellyel és kiadási dátummal, és sok esetben a kötetszámmal is, ezeket táblázatosan jelölték, a táblázatok címei a következők voltak: „auctor, argumentum, editiones locus et annus, volumina”. A cím mellett a könyv formája octavok szerint van megadva, kéziratnál folio megjelöléssel. A katalógusban nagyon sok helyen találkozunk visszautalásokkal, előfordul az is, hogy egyazon könyvet jelöltek a szerző nevével is, valamint a könyv címénél is.

A vizsgálatunk tárgyát képező öt női könyvtár, nagyságára vonatkozó számadatok nem feltétlenül tükrözik az asszonyok valós könyvállományát. Még lajstromba vételüket megelőzően bizonyos kötetek elveszthettek, vagy más gyűjteményekbe kerülhettek. Gyakran possessori bejegyzések híján nem könnyű meghatározni azt sem, hogy a katalógusokban feljegyzett könyvek valóban a tulajdonosként feltüntetett asszony birtokában voltak, vagy csak később váltak az adott állomány részévé.¹⁴⁶

Az általunk vizsgált asszonykönyvtárak fentiekben részletezett adatai korrelálnak, a tulajdonosaik társadalmi státuszával. Az öt vizsgált hölgyből három, főnemesi származású volt, akiknek a családjában hagyomány volt a könyvgyűjtés.

Bethlen Kata nagy múltú erdélyi arisztokrata család sarja volt, édesapja Bethlen Sámuel (1663 körül-1708) Kis-Küküllő vármegye főispáni tisztjét töltötte be, nagybátyja pedig Bethlen Miklós (1642-1716) a híres diplomata, a nagyenyedi kollégium kurátora, illetve a református egyház egyik fő patrónusa volt.¹⁴⁷

Ráday Eszter családja, a Rákóczi-szabadságharc idején került az ország kiemelkedő famíliái közé. Az apa, Ráday Pál (1677-1720) többször képviselte Rákóczit diplomataként, édesanyja, Kajali Klára (1690-1741) kora egyik legműveltebb asszonyának számított¹⁴⁸, férjével¹⁴⁹ együtt impozáns könyvtárat épített fel, amelynek egy részét Ráday Eszter, másik részét pedig testvére, Ráday Gedeon (1713-1792)¹⁵⁰ örökölte.

Wesselényi Kata szintén régi erdélyi arisztokrata család sarja volt, édesapja Wesselényi Ferenc (1706-1770) Közép-Szolnok vármegye főispánja volt, édesanyja, Rhédei Zsuzsanna (1716-1771) szintén könyvgyűjtő.¹⁵¹ Wesselényi Katának már 13 éves korában, 1748-ban megadatott az, hogy saját ábécés könyve legyen, erről ír így az *Aranyos, avagy Keresztényi*

¹⁴⁶ A possessorbejegyzések kérdéseire lásd a könyvjegyzékekre vonatkozó tanulmányokat. Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója: XV-XVI.* Csikós, Adalékok, 445-447. Deé Nagy, *Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár*, 43. Somkuti, Ujfalvy Krisztina és könyvtára, 459. Pálvölgyi, Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen, 345-355. Kosáry, *Művelődés*, 556.

¹⁴⁷ Bethlen Kata életéhez lásd Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója: VII-XXI.* Illetve, *Gróf Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása*, Kolozsvár, 1762.

¹⁴⁸ Kajali Klára életútjához és könyvgyűjtőtevékenységéhez lásd Beliczay Angéla, „Kajali Klára, Ráday Pál felesége” in *Ráday Pál. 1677-1733. Előadások születésének 300. évfordulójára*, ed. Esze Tamás (Budapest: Református Zsinati Iroda, 1980), 174.

¹⁴⁹ Ráday Pál könyvtárához lásd Borvölgyi Györgyi, *Ráday Pál (1677-1733) könyvtára, A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VII.* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2004).

¹⁵⁰ Ráday Gedeon gyűjteményéhez lásd például Segesváry Viktor, *A Ráday könyvtár 18. századi története* (Hága: Mikes International, 2005).

¹⁵¹ Rhédei Zsuzsanna könyvgyűjtő tevékenységéről lásd Baranyai Katalin, „Egy asszonykönyvtár a 18. századból. Wesselényi Kata könyvjegyzéke alapján” in *Egyházi, családi és asszonykönyvtárak. Könyvtártörténeti szakdolgozatok (Művelődéstörténeti Könyvtár. Könyv-és könyvtártörténelem)*, ed. Muzs Krisztina (Szeged: Primaware, 2014), 26.

Ábécé (Kolozsvár, 1747) című könyv előlapján: „*Aranyos Abezte ez drága Könyv Neve, Melj lesz Lelkelm Kintse Szivem rejtekébe Wesselényi Kata valalom hogy en Napjaimba lesz Imátságom. Hadad 1748 2 Januari.*”¹⁵² Ez lehetett az első könyv, amelyből később kinőtt a könyvtára.

Zichy Miklósné Berényi Erzsébet hasonló életutat járt be. A Karancs-Berényi Berényi család sarjaként grófi családba született, édesapja Berényi III. György (1657 - 1732) császári- és királyi tanácsosként, 1700-ban grófi rangra emeltetett, feleségével számos gyerekük született, a legfiatalabb közöttük Erzsébet volt. A család grófi rangra emelése és az apa követi és tanácsosi állása megfelelő anyagi bázist jelentett a könyvgyűjtéshez.

Újfalvy Krisztina köznemesi családból származott, édesapja Újfalvy Sámuel (1697-1768) lánya születésekor még küküllői főbíró volt, Krisztina hétéves korában azonban az apa elhunyt, az édesanya pedig egyedül képtelen volt gazdálkodni a családi vagyonnal, így hamar elszegényedtek. Újfalvy Krisztina számára ezért, nem adatott meg az a biztos anyagi háttér, amely arra predesztinálhatta volna, hogy felnőtt korában nagy könyvgyűjtő legyen.

Az asszonykönyvtárak gyűjteményeinek nagysága összefügg a férj státuszával is. Az öt vizsgált hölgy közül négyen előnyös házasságot kötöttek. Bethlen Kata először Haller László (1717-1751), majd Teleki József (?-1732) főispán felesége lett. Ráday Eszter a szintén nagy múltú, és vagyonos Teleki családba házasodott be, Teleki László (1710-1778) felesége lett, így sógorságba került Bethlen Katával is. Wesselényi Kata gróf Rhédei Zsigmondhoz ment feleségül (1722-1758), Berényi Erzsébet pedig az óbudai kastély birtokosa Zichy Miklós (1709-1758) gróf felesége lett. A férjek többsége, hasonlóan a feleségekhez, irodalom pártoló, egyház támogató, illetve könyvgyűjtő tevékenységet folytatott. Teleki László, Ráday Eszter férje, közismert volt Erdélyben irodalom pártoló tevékenységéről: ő és felesége mecénási tevékenységét számos dedikáció megörökítette,¹⁵³ Wesselényi Kata férje, Rhédei Zsigmond pedig impozáns könyvtárat épített ki, amely gyűjteményt ma a Teleki Téka őriz.¹⁵⁴

Újfalvy Krisztina helyzete e tekintetben is más volt. Egy fiatalkori szerelmi csalódás után hozzáment a középbirtokos Máté Jánoshoz (?-1815). Újfalvy boldogtalan házassága miatt egész évben Kolozsvár és a családi birtokok (Szőkefalva és Mezőcsávás) között utazgatott, majd végleg elköltözött férjétől és Kolozsváron maradt, hátralévő életében csak rövidebb

¹⁵² Wesselényi Kata naplóját Deé Nagy Anikó idézi. Deé Nagy, Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár, 44.

¹⁵³ Ehhez lásd Csikós, Adalékok, 445-446.

¹⁵⁴ Wesselényi Kata halálakor gyűjteményét, összesítve a Rhédei család többi gyűjteményével, unokahúgának, Bethlen Zsuzsannának és férjének, Teleki Sámuelnek adományozta, így került az a Teleki Tékába. Ehhez lásd Deé Nagy, Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár, 46-49.

időszakokat töltött házastársával. Újfalvy tehát nem számíthatott férje segítségére a könyvgyűjtésben ez pedig negatívan hathatott gyűjtői tevékenységére.

A könyvtárak méretbeli különbségei végül pedig összefüggést mutatnak, a könyvbeszerzői hálózatokkal is. Bethlen Kata és Ráday Eszter esetében tudjuk, hogy ők udvari papjaik, Bod Péter és Málnási László szakmai útmutatásai és kapcsolatai révén szerezték be könyveiket. Bod Péter, aki a korszak egyik legkiemelkedőbb tudósa és irodalmára volt, 1743-tól kezdve élvezte Bethlen Kata támogatását és aktívan részt vett könyvtárának építésében. Bethlen Katának fennmaradt egy levele 1756-ból, amelyben előírja Bod Péternek és más papoknak, hogy milyen könyveket szerezzenek be számára.¹⁵⁵ Az udvari papok szerepe nem csak a könyvbeszerzés okán jelentős. Bod Péter Málnási Lászlóval – aki szintén Bethlen Kata támogatásának köszönhető külföldi tanulmányújtait – közösen hozott létre egy erdélyi női bibliofil kört, amelynek tagjai Bethlen Kata, Ráday Eszter, Bethlen Imréné Gyulai Klára, Nemes Júlia és Nemes Judit voltak.¹⁵⁶ Jakó Zsigmond kutatásai alapján úgy tűnik, hogy a korszakban az erdélyi nemesasszonyok között kialakult értelmiségi hálózat mindenképpen befolyásolta egy-egy asszony gyűjtési kultúráját, ízlését és a megfelelő értelmiségi háttér (jelen esetben az udvari papok) segítségével, az asszonykönyvtárak gyarapodhattak, a korszak legújabb és legjobb könyveivel telhettek meg.

„ Jó magyar könyveket¹⁵⁷(...)”- A könyvtárak nyelvi megoszlása

A vizsgált tékákban összesen öt különböző nyelven írt könyveket találunk: magyar, latin, német, francia és olasz nyelvű könyveket (2. ábra). Kuriózumként megemlítendő továbbá Újfalvy Krisztina román ábécés könyve,¹⁵⁸ amely noha idegen nyelvű, mégis mivel mindössze egyetlen kötetről van szó, így nem képez külön egységet, a diagramon számmal jelöltük. A vizsgált állomány alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvű könyvek túlsúlya érvényesült, az öt gyűjteményben összesen 1101 magyar nyelvű könyvet találunk, ez a vizsgált adatok 52%-a. A második legnagyobb kategóriát a latin nyelvű könyvek jelentik, ebből 356-ot találunk, a harmadik nagyobb egység a német nyelvű könyveké, ebből 334 darab volt a könyvtárakban.

¹⁵⁵ „A méltóságos gróf asszony... adott papoknak lajstromot, hogy micsoda könyveket vennének meg....” Idézi: Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*: XII.

¹⁵⁶ Jakó Zsigmond, „A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története” in *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez* (Bukarest: Kriterion,1976), 223.

¹⁵⁷ Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*: XV.

¹⁵⁸ *Oláh Ábécé*, a könyvet nem sikerült azonosítani, Újfalvy könyvlajstromából lásd Kispál, „Egy régi magyar író nő könyvtára,”187.

Berényi Erzsébet tékájában, nagy számban jelennek meg francia és olasz nyelvű kötetek. Összesen 274 francia, és 33 olasz nyelvű könyv.

A gyűjteményekben a magyar nyelvű könyvek felülreprezentáltsága, jól tükrözi a magyar nyelvű könyvkiadás 18. század folyamán bekövetkezett felfutását és ezzel szoros összefüggésben, a magyar nyelv és művelődés tudatos támogatási rendszerének fokozatos kibontakozását. A magyar nyelv művelésében, szépirodalmi és tudományos munkák írására alkalmassá tételében különböző intenzitással, különböző társadalmi rétegek vállaltak komoly szerepet mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Nagyfejedelemség területén. Anyagi erőforrásaiknál fogva kiemelkedő szerep jutott ebben az egyházaknak és a privát arisztokrata és nemesi patrónusoknak. A magyar nyelvművelés teoretikusan is érdekelhette az asszonyokat, Újfalvy könyvtárában például megtalálható volt a, *Pannoniai Fénisz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* (Bécs, 1790) című röpirat,¹⁵⁹ illetve közvetve hozzájárulhattak ahhoz, tudósok támogatásával, hogy a magyar nyelv fejlődésnek induljon, miként azt a *Magyar Athenast* vagy ortográfiai lexikont kiadó Bod Péter példája is mutatja.¹⁶⁰

A magyar nyelvűség része volt a nemesi műveltségnek, s ezen belül különösen a lánynevelésnek: a korszakban az édesanyák nevelték lányaikat, így a lányok azt a műveltséget szerezhették meg, amellyel édesanyjuk is rendelkezett. A lányok elsősorban vallásos nevelésben részesültek és az írás-olvasás elsajátítása mellett a háztartás irányítására, házimunkákra tanították őket, Wesselényi Kata így ír erről imanaplójában: „*Házi gondosságra szoktatott e mellett/ Még kezébe venni orsót sem szégyellett...*”¹⁶¹ A lánygyermek nevelésében helyet kaphatott az idegen nyelvek oktatása is: Wesselényi Kata és Berényi Erzsébet több nyelven is megtanulhattak. Velük ellentétben azonban Újfalvy Krisztina a család elszegényedése miatt nem részesülhetett magasabb képzésben. Újfalvy annak köszönhette műveltségét, hogy édesanyja lehetővé tette számára, hogy a családi könyvtárban kedvére olvashasson,¹⁶² így Újfalvy magát állandóan képezve tett szert nagyfokú tudásra és műveltségre.

Az idegennyelvű könyvek számarányát minden bizonnyal korlátozta a nehezebb beszerzés, a magasabb árak és a földrajzi elhelyezkedés is. Az Erdélyi Nagyfejedelemség jóval elszigeteltebb volt a Magyar Királyságtól, feltételezhető, hogy oda később, illetve nehezebben

¹⁵⁹ Újfalvy könyvlajstromából lásd itt: Kispál, *Egy régi magyar írók könyvtára*, 185.

¹⁶⁰ Bod Péter 1767-ben adta ki Tótfalusi elvei nyomán a magyar helyesírás szótárát (*Observationes orthographico-grammaticae*), ehhez lásd Kosáry, *Művelődés*, 67.

¹⁶¹ Wesselényi Kata imanaplóját idézi, Deé Nagy, *Báró Hadadi Wesselényi Kata imanaplói*, 146.

¹⁶² Édesanyja olvasáspártoló tevékenységéről így írt Újfalvy Molnár Borbálának a *Barátságai vetélkedésben*: „*Nékem okosabb anyám volt*”. Somkuti, *Újfalvy Krisztina és könyvtára*, 450.

érkezettek meg az idegennyelvű könyvek,¹⁶³ míg Berényi Erzsébet, aki Óbudán élt talán közvetlenebbül hozzájuthatott idegennyelvű munkákhoz pesti vagy budai könyvkereskedőktől.

Magyar nyelvű munkák szinte az összes nagyobb tematikai csoportban megjelentek, de leginkább a kegyességi irodalomban pl. Keresztúri Pál (1559?-1655?) *Egyenes ösvénye*¹⁶⁴, Arnd János (1555-1621) kereszténységről szóló művei,¹⁶⁵ Biblia-fordítások, katekizmusok. Az egyes könyvtárak közötti kisebb eltérések ellenére összességében jellemző, hogy a magyar nyelvű könyvek aránya a kegyességi irodalmon belül a legnagyobb.

Az idegennyelvű könyveken belül a legnagyobb kategóriát a latin nyelvű könyvek jelentik. A latin könyveken belül feltűnően magas a szótárak aránya: az öt vizsgált könyvtárból háromban megtalálható volt Pápai Páriz Ferenc latin-magyar *Dictionariuma*.¹⁶⁶ Zichy Miklósné Berényi Erzsébet könyvtárában például összesen nyolc különböző szótárt találunk, amelyek a latin nyelv más nyelvekkel való kombinációi: magyarral, olasszal, franciával, spanyollal.

A latin nyelvű könyveknél az előző évszázadhoz hasonlóan továbbra is magas a kegyességi irodalom aránya, ugyanakkor egyre nagyobb a latin nyelvű szépirodalom jelenléte a könyvtárakban, amely főképpen az antik műveket, illetve azok kommentárjait jelentette.¹⁶⁷ A szépirodalom mellett érdemes megemlíteni, hogy a latin nyelvű könyvek gyűjtése a könyvtárak szakosodását is jelentette, ugyanis számos latin nyelvű orvosi szakmunkát ismerünk a könyvtárakból.¹⁶⁸ Továbbá a latin a közélet legszélesebb körben használt nyelve a korszakban a latin volt, ezzel magyarázható, hogy Zichy Miklósné Berényi Erzsébet latin nyelvű tudósításokból értesült az 1790 és 1792-es országgyűlés eseményeiről.¹⁶⁹

A második legnagyobb csoportot az idegennyelvű könyveken belül a német nyelvű könyvek alkotják, ami a német nyelvterület politikai és kulturális befolyásával magyarázható. A német nyelvű munkák is szinte minden tematikában megjelentek a könyvtárakban, de nagy

¹⁶³ A külföldről Magyarországra behozott könyvek hányatatott sorsához lásd a Komáromi Csipkés-féle Biblia elkobzási történetét pl. Monok, A hagyományos világ, 38-42., a cenzurakérdéshez pedig Kosáry, Művelődés, 129-130.

¹⁶⁴ Keresztúri Bíró Pál, *Egyenes Ösvény*, 1655. Keresztúri Pál a 17. század egyik legkiválóbb protestáns prédikátora, írója és pedagógusa volt, tanított a gyulafehérvári fejedelmi iskolában is. Teológiai, illetve kegyességi írásai a puritanizmus szellemében születtek. Keresztúri életéhez lásd Dienes Dénes, *Keresztúri Bíró Pál (1594?-1655)*, (Sárospatak, 2001). A pályázat hivatkozási rendszere nem tér ki arra, hogy a forrásokat, a nem szakirodalmi tételeket hogyan kell hivatkozni, a korabeli könyveknél- mivel azok a jelen dolgozatban illusztratív példák- a címeiket és a kiadás évét fogom jelölni.

¹⁶⁵ *Arnd Jánosnak igaz Kereszténységről írott Könyvei*, 1741. Arnd János, eredeti nevén Johan Arndt lutheránus prédikátor, misztikus, lelkeségi és teológiai munkái a pietizmushoz kötődtek. Kosáry, Művelődés, 42, 85.

¹⁶⁶ Pápai Páriz Ferenc, *Dictionarium*, 1767.

¹⁶⁷ Ehhez lásd Bentleri Horatius kommentárjait, Amstelod Bentleri, *Quintus Horatius Flaccus C.N.* 1717.

¹⁶⁸ Ehhez lásd többek között Petri di Largelate sebészeti szakkönyvét, Petri de Largelate, *Tomis rei mediciae*, 1556.

¹⁶⁹ *Acta dietalia anni 1790. Acta dietalia anni 1792.*

számban fordul elő a kegyességi irodalom, több német Biblia fordítás,¹⁷⁰ Zichy Miklósné Berényi Erzsébet könyvtárában pedig összesen 13 Abraham a Sancta Clara – badeni Ágostonrendi szerzetes és teológus (1644 – 1709) – által írt könyvet találunk.¹⁷¹ A német nyelvű munkákon belül érdemes megemlíteni a nőkhöz írt háztartásvezetéssel, gyermekneveléssel kapcsolatos folyóiratokat, kézikönyveket, amelyekből Wesselényi Kata könyvtárában többet is találunk.¹⁷² Kiemelkedő továbbá a lexikonok, összefoglaló munkák¹⁷³ nagy száma is, valamint a szépirodalom is.¹⁷⁴

Az utolsó nagyobb kategóriát a francia és olasz nyelvű könyvek képezik, amelyek kizárólag Berényi Erzsébet könyvtárában fordultak elő. Felmerülhet a kérdés, vajon mi lehet az oka annak, hogy a vizsgált asszonykönyvtárakban miért csak Berényi Erzsébet könyvtárában voltak jelen a legnagyobb számban német nyelvű könyvek, illetve kizárólag az ő tékájában a francia és olasz nyelvű művek.

Berényi Erzsébet társadalmi státusza¹⁷⁵ és a már fentebb említett, óbudai lokáció kínálta lehetőségek¹⁷⁶ mellett, a harmadik lehetséges ok pedig egy új korszakhatár beköszönte. Bethlen Kata, Ráday Eszter és Wesselényi Kata többnyire még 18. század első felének, a késő barokk korszak műveltségét képviselték. Az 1750-es évektől megjelenő rokkó azonban a francia művelődés felé irányította a figyelmet, a főnemesség ezért elkezdett francia nyelvű könyveket gyűjteni és olvasni, mely divatot betetőzte a felvilágosodás. Berényi Erzsébet francia nyelvű könyveinek tematikája nagyon széles skálán mozog, szinte nincs olyan terület, amelyben ne lenne francia munka.¹⁷⁷ Az olasz nyelvű könyvek főképpen szépirodalmi munkák, szórakoztató művek, amelyek népszerűek lehettek, így kuriózum volt azokat gyűjteni.

¹⁷⁰ *Biblia Sacra*. (Würzburg, 1705)

¹⁷¹ Lásd pl. a szerző teológiai könyvét: Abraham a Sancta Clara, *Judas der Ertz-Schelm*, 1710.

¹⁷² Lásd pl. *Vervolgendes Magasins für junges Frauenzimmer*. 1764. *Magazin für Kinder*, 1762.

¹⁷³ Lásd pl. *Hübners Zeitungs Lexikon*, 1765.

¹⁷⁴ Lásd többek között Haller verseit, *Hallers Gedichte*, 1762.

¹⁷⁵ Vö. 8. oldal.

¹⁷⁶ Vö. 10. oldal.

¹⁷⁷ Lásd a kegyességi irodalomhoz pl. a keresztény évet összefoglaló kalendáriumot: *L'Année chrétienne, ou Les messes des dimanches, fêtes et fetes de toute l'année*. 1703. A történeti munkáknál megemlíthető Gustave Adlerfeld XII. Károlyról szóló írását. Gustave Adlerfeld, *Histoire militaire de Charles XII*, 1740.

„Váltak ezek közt szép orvoskönyvek is...”¹⁷⁸ – Tematikus megoszlás a könyvtárakban

A harmadik vizsgálati szempontunkat az asszonykönyvtárak gyűjteményének tematikus megoszlása képezi (3. ábra). A bibliofil asszonyok tékáiban a tematikus egységeinek vizsgálatakor öt tematikus egységet különítettünk el: kegyességi irodalom, szépirodalom, bölcséleti könyvek, természettudományos könyvek és orvosi könyvek. Ezek a kategóriák több kisebb alegységre bonthatók. A kegyességi irodalmon belül található imádságos könyvek, különböző Szentírás fordítások és kiadások, katekizmusok, prédikációk és magyarázatok, de kisebb mennyiségben elméleti teológiai munkák is. A bölcséleti könyveken belül találunk történeti, filozófiai, jogi, politikai, pedagógiai, hadászati és nyelvműveléshez kapcsolódó könyveket, lexikonokat és folyóiratokat. A természettudományos könyvek kapcsán a helyzet hasonló: gazdasági, földrajzi, matematikai, fizikai, csillagászati, növénytani, állattani tematikák a meghatározóak.

Nem mindig egyértelmű azonban, melyik könyvet melyik kategóriába kell sorolni. Az első nehézség abban áll, hogy nem lehetséges a gyűjtemények teljes rekonstruálása, ezért pontos számadat sem állapítható meg a tényleges tematikus megoszlásáról.

A második nehézség az, hogy nem könnyű meghatározni, hogy bizonyos könyvek melyik tematikába sorolhatók, hiszen a korabeli olvasó másként tekinthetett egy adott könyvre. Balassi Bálint istenes verseit például olvashatták szórakozásból, mely esetben a szépirodalom kategóriájába sorolható, vagy használhatták imádságra, ebben az esetben pedig a kegyességi irodalomhoz tartozik. A kutatás a tematikus egységek megállapításakor éppen ezért, az egyszerűség és a könnyebb érthetőség kedvéért, a mai használatok alapján határozta meg az öt kategóriát.

A diagramban szereplő adatok alapján az asszonykönyvtárakban a kegyességi irodalom túlsúlya figyelhető meg, ez alól kivételt képeznek Újfalvy Krisztina és Zichy Miklósné Berényi Erzsébet tékái, ez azonban nem változtat az összesített arányokon. Felmerül a kérdés, vajon a kegyességi irodalom gyűjtése társadalmi elvárásként, egyéni érdeklődésként, vagy a kettő ötvözeteként értelmezhető-e.

A kegyességi irodalom gyűjtése és olvasása kétségkívül kapcsolódik az asszonyoktól elvárt korabeli társadalmi normákhoz. A 18. században a bölcs asszony ideája határozta meg a nők szerepét a társadalomban. A bölcs asszony alatt olyan nőt értettek, aki ismeri az általános értékrendet, azok szerint él és cselekszik a női élet különböző területein a hitéletben, az

¹⁷⁸ Bod Pétert idézi Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*: XVI.

adakozásban, gyermeknevelésben és a gazdaság irányításában. A bölcs asszony típusa tehát kevésbé a tudásból fakadó bölcsességet, sokkal inkább egyfajta életbölcsességet jelentett.¹⁷⁹

A korabeli nemesasszonyoktól tehát egyfajta társadalmi elvárás is lehetett, hogy kegyességi irodalmat olvassanak vagy ilyen tematikájú könyveket gyűjtsenek. Ebből fakadhat az is, hogy a kegyességi irodalom műfaját képviselő könyvek többnyire imádságos könyvek, erkölcsnemesítő kiskönyvek, prédikációk, magyarázatok és nem túl magas színvonalú teológiai munkák.¹⁸⁰ A kegyességi irodalom meghatározó szerepe összefügg a kor szellemiségével. A török kiűzése után kezdődő és körülbelül 1740-es évig tartó időszakot a késő barokk korszakának nevezzük Magyarországon és Erdélyben, amely időszak a művelődésben magával hozta a vallásos irodalom újbóli reneszánszát.

A protestantizmus helyzete a korszakban még speciálisabb volt, az erőteljes állami cenzúra miatt a protestáns könyvkiadás imádságos könyvekre, prédikációgyűjteményekre, Biblia kiadásokra korlátozódott. A korszak protestáns könyvkiadására hatással voltak a cenzúra mellett, a puritán, illetve pietista mozgalmak is.¹⁸¹ Ezen mozgalmak többnyire az egyénileg megélt hitet helyezték a középpontba, mely újfent kedvezett az imádságos könyvek, prédikációk és magyarázatok kiadásának. Nem véletlen tehát, hogy a négy protestáns erdélyi nemesasszony könyvtárai (Bethlen Kata, Ráday Eszter, Wesselényi Kata és Újfalvy Krisztina) is elsősorban ezeket a könyvtípusokat tartalmazták. A kegyességi irodalom gyűjtése és támogatása összefügg azzal az egyházak részéről különösen Erdélyben jelentkező küldetéstudattal, amely feladatának tekintette a protestáns egyházak és irodalom patronálását.¹⁸²

A kegyességi irodalom kapcsán nem szabad szem elől téveszteni az egyéni indítatást sem. Bethlen Kata¹⁸³ és Wesselényi Kata¹⁸⁴ maguk is írtak ajtatóssági műveket, az előbbi számos kegyességi kiadvány patrónusa is volt,¹⁸⁵ illetve szívesen küldött vallásos könyveket rokonainak.¹⁸⁶ A kegyességi irodalom pártolása az asszonyok személyiségeiből is adódik. Bethlen Kata, Ráday Eszter és Wesselényi Kata az „erdélyi nemesasszony” vagy „erdélyi

¹⁷⁹ V. László, *Nőoktatás és könyves műveltség a 18. századi Magyarországon*, 95.

¹⁸⁰ Lásd pl. Áts Mihály imakönyveit, *Áts Mihálynak Arany lántzai*, 1701.

¹⁸¹ A korszak protestáns hitéletéhez lásd Kosáry, *Művelődés*, 84-87.

¹⁸² Vö. 9-10. oldal.

¹⁸³ *Védelmeső erős pais*, 1759.

¹⁸⁴ Wesselényi Kata imnaplóhoz lásd Deé Nagy, Bátor Hadadi Wesselényi Kata imnapló, 145-165.

¹⁸⁵ Bethlen Kata támogatta többek között Nádudvari Péter prédikációinak megjelenését. *Nádudvari Péter Prédikációi*, 1741.

¹⁸⁶ Bethlen Kata 1742-ben egy levéllel együtt Teleki Lászlónak és Ráday Eszternek küldött egy kegyességi munkát. A levelet idézi Simon and Szabó, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*: XIII.

kálvinista nemesasszony” mintapéldái, vagyis protestáns szellemiségű, kegyes, hitbuzgó asszonyok, az egyházak, egyházi iskolák és könyvkiadás patrónái, akiknek nevei és érdemeik vallásos dedikációk lapjain is fennmaradtak.

A vallásgyakorláson, a hitbuzgalmon túl a női élet másik fontos területe a háztartás vezetése, és a gyermeknevelés volt. Noha a kapcsolódó könyvek nem kerültek külön megjelenítésre a tematikus egységek között, mert több kategóriába is tartoznak, mégis érdemes ezeket külön is kiemelni. A háztartás irányításához, gazdasághoz kapcsolódó könyvek szép számmal jelennek meg az asszonykönyvtárakban: ezek között említhetők szakácskönyvek,¹⁸⁷ háztartási, könyvek és magazinok.¹⁸⁸

Néhány esetben a természettudományokhoz kapcsolódó növénytani, illetve állattani könyvek is valamennyire a mezőgazdasághoz kötődtek, az orvosi könyvek, kéziratok egy része is inkább a mindennapi balesetektől adódó felszíni sérülések, kisebb betegségek gyógyításával foglalkoztak.¹⁸⁹

A háztartás vezetésén túl a nők másik fontos feladata a gyermeknevelés volt. Gyermeknevelési témakörben a könyvtárakban találunk gyermekeknek szóló, nevelő és tanító magazinokat,¹⁹⁰ valamint elméleti pedagógia munkákat is. Wesselényi Kata, Újfalvy Krisztina és Berényi Erzsébet könyvtárában jelennek meg a legnagyobb számban pedagógiai munkák. Wesselényi és Újfalvy könyvtárában megtalálható volt a *Kisdedek Tárháza*,¹⁹¹ és a *Kisdedek Vallása*,¹⁹² melyekben dialógusokban beszéltek a helyes gyermeknevelésről. Kiemelendő Josintzi Sándor németből fordított, a korszak legnépszerűbb olvasmányai közé tartozó könyve, a *Fő hadi-vezérnének halálos ágyában gyermekeihez tett utolsó tanításai (...)*, amelyben egy francia katonatiszt özvegye halálos ágyán meséli el gyermekeinek élettörténetét, egyfajta pedagógiai, nevelő célzattal.¹⁹³

A diagramon a kegyességi irodalom mellett jelzett második egység a szépirodalom. A szépirodalom reprezentáltsága Bethlen Kata, Ráday Eszter és Wesselényi Kata könyvtáraiban alacsony. Az asszonyok főképpen a 16- 17. század világi irodalmának legjelentősebb műveit gyűjtötték, mint Gyöngyösi *Murányi Vénuszát*¹⁹⁴ valamint továbbra is népszerűnek számított

¹⁸⁷ Szakácskönyveket találunk pl. Bethlen Kata könyvtárában. *Szakats Mestersegnek könyvetskéje*, 1745.

¹⁸⁸ Wesselényi Kata könyvtárából lásd pl. *Frauenzimmer Lexikon*, 1773.

¹⁸⁹ Lásd pl. Janscha méhekről, méhészettről szóló munkáját: Janscha, *Raj méhekről való Tanítassa*, 1771. Orvosi könyvekhez lásd pl. *Házi Különös Orvosságok*, 1763.

¹⁹⁰ *Magazin für Kinder*, 1762.

¹⁹¹ *Kisdedek Tárháza magyarul*, 1781.

¹⁹² *Kisdedek Vallása Szeiler Fridrik György Által*, 1775.

¹⁹³ *A Fő-hadi vezérnének halálos ágyában*, 1781.

¹⁹⁴ *Murányi Vénus Gyöngyösi István által Budán*, 1739.

az antik auktorok műveinek olvasása, többnyire magyar fordításban.¹⁹⁵ Wesselényi Kata és Berényi Erzsébet esetében fordul az elő, hogy eredeti nyelven kiadott és kommentárokkal ellátott könyvekkel találkozunk.¹⁹⁶

Újfalvy Krisztinánál az előzőekhez képest egy változás figyelhető meg, ő ugyanis saját érdeklődéséből és költőni mivoltából fakadóan nagy számban gyűjtött szépirodalmat.¹⁹⁷ Ez a költő esetében professzionális gyűjtési stratégiáról árulkodik. Újfalvy olvashatta az antik auktorok műveit, de csak magyar fordításban, és igen szabad fordításban, esetleg átköltésekben.¹⁹⁸ A szépirodalmi alkotásoknál feltűnő a lírai művek nagy száma, például versikékben megírt szépprózai művek¹⁹⁹, anekdotagyűjtemények, rövid tanulságos történetek.²⁰⁰ A lírai alkotásokon túl Újfalvy szép számmal gyűjtött regényeket is: főképpen államregényeket²⁰¹ és kalandregényeket, könyvtárában megtalálható volt Dugonics András *Etelkája*.²⁰² A könyvtárban feltűnően nagy számban (összesen 26) találunk színműveket, köztük jezsuita iskoladramákat, kortárs külföldi drámairodalom magyar nyelvű fordításait és átdolgozásait.²⁰³

A szépirodalmi egységen belül igazi kuriózum Berényi Erzsébet könyvtára, hiszen gyűjteménye bővelkedett a francia és kisebb mértékben a német szépirodalom legnépszerűbb kortárs kiadásával. Az idegennyelvű szépirodalmi alkotások közül a francia nyelvű könyvek száma a legnagyobb, ez összesen 67 művet számlál. Berényi Erzsébet főképpen a könnyed, szórakoztató műfajokat kedvelhette, a legtöbb szépirodalmi mű ugyanis inkább mese,²⁰⁴ vagy

¹⁹⁵ Nagyon népszerű volt a korszakban Florus történeti munkáit olvasni Dálnoki Benkő Márton fordításban. Az ő munkája három asszonykönyvtárban is megtalálható. Lásd pl. Bethlen Katánál, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*:17.

¹⁹⁶ Lásd pl. *Lucanus Pharsalia*, 1693.

¹⁹⁷ Újfalvy számára annyira fontos volt a szépirodalmi gyűjtés, hogy könyvjegyzékében két nagyobb tematikus egységekben is jelölte az általa gyűjtött szépirodalmi műveket, ezek pedig: „*Könyveim száma*, valamint *Komédiák, Vig és Szomorú játékok*” egység. Kispál, *Egy régi magyar írók könyvtára*, 185-185, 187. Erdélyi irodalompartoló barátainak leveleiben is gyakran számolt be olvasás és irodalomszeretetről. Ehhez lásd pl. Újfalvy Kászoni Teréziának írt levelét: „*Levéllé válva, Újfalvy Krisztina verselő köre (1795-1797)*”, 67-69.

¹⁹⁸ Lásd pl. *Az Orras Ovidiusnak Deákából fordított átváltoztatásait* (1792), mely a *Metamorphoses* Kovásznai Tóth Sándor féle fordítása.

¹⁹⁹ *Tréfás elméjű bölts Diogenes filozófusnak históriája magyar versekbe foglaltatott*, 1782.

²⁰⁰ Ehhez lásd Kónyi János által fordított Democritusról szóló anekdotagyűjteményt. *A Mindenkor nevető Democritus*, 1782/1784

²⁰¹ Ehhez lásd Fenelon abbé *Thélemaque-jának* Zoltán József általi fordítását. *Telemachusnak, az Ulisses fiának bujdosásai*, Kolozsvár, 1783.

²⁰² *Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony, Világas-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink idejében*, Pozsony-Kassa, 1788.

²⁰³ Lásd ehhez pl. Bessenyei György, *Hunyadi László tragédiája*, Bécs, 1772.

²⁰⁴ Lásd pl. Madame Catherine D’Aulnoy mesegyűjteményét. *Contes des Fées*, 1735.

kalandregény, de kedvelhette a régi klasszikusokat is, mint Moliere-t.²⁰⁵ A könyvtárban található másik nagyobb műfaj az irodalmi levelezéseké, illetve a memoároké.²⁰⁶

Meglepő, hogy Berényi Erzsébet könyvtárában már viszonylag sok női író alkotásait találjuk meg,²⁰⁷ ami azért különleges, mert a vizsgált másik 4 asszonykönyvtárban Bethlen Kata munkáin túl nem találkozunk női írókkal.

A tematikus egységeken belül a következő fontos kategória a bölcséleti könyveké. A vizsgált öt asszonykönyvtár mindegyikében tekintélyes mennyiségű történeti munkát találunk. Az öt könyvtárból háromban megtalálható Bethlen Miklós kancellár önéletírása, ugyanígy népszerű volt Haller János *Hármas Históriaja* is, mely szintén három könyvtárban is megjelent, valamint az ismert és népszerű magyar krónikák pl. Heltai Gáspáré.²⁰⁸ A történeti munkák terén Wesselényi Kata, Újfalvy Krisztina és Berényi Erzsébet gyűjteményeiben történt nagyobb változás. Míg Bethlen Kata és Ráday Eszter főleg Erdély múltjához kapcsolódó történeti munkákat, valamint királytükroket gyűjtöttek,²⁰⁹ Wesselényi Katától kezdve megnőtt az érdeklődés a világtörténeti könyvek, valamint a kortárs politikai tárgyú munkák iránt.²¹⁰

A filozófiai munkák kapcsán egy gyűjtemény emelhető ki: Berényi Erzsébeté, könyvtárában összesen 53, elsősorban francia nyelvű munkát találunk. Négy kiadásban, két különböző nyelven is megtalálható volt könyvtárában Fenelon abbé *Telemaque*-ja.²¹¹ Berényi könyvtárában már a felvilágosodás gondolkodóinak művei is megtalálhatók, csakúgy, mint Voltaire összes művének kiadása.²¹²

Az utolsó kategória a bölcséleti könyveken belül, az ún. egyéb könyvek csoportja, ide tartoznak a lexikonok,²¹³ kézikönyvek, enciklopédiák és szótárak. Ebben a kategóriában kiemelendő a Berényi könyvtárban található Pierre Bayle enciklopédiája, a korabeli tudományosság kiváló összefoglalója.²¹⁴

²⁰⁵ Moliere, *Les Oeuvres*, 1735.

²⁰⁶ A levelezésekhez lásd pl. Beaumarchais levelezését, *Lettres sur le Hollandois*, 1738.

²⁰⁷ A 88. lábjegyzeten túl lásd pl. Madame Bocage verseit, *Madame Bocage Oeuvres*, 1764.

²⁰⁸ A kancellár életrajzát lásd itt: Deé Nagy, Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár, 50. *Heltai Gáspár Magyar Bonfiniussa foliant Kolozsváron*, 1575.

²⁰⁹ Lásd pl. *Kemény János Eletének és az ő idejében történt dolgoknak maga által való leírása, in folio*.

²¹⁰ Lásd pl. *Prussiai királynak manifestuma*, 1756.

²¹¹ Lásd pl. francia kiadásban Fenelon, *Les aventures de Telemaque*, Párizs 1727. *Telemachusnak, az Ulisses fiának bujdosásai*, Kolozsvár, 1783.

²¹² *Voltaire Oeuvres*, 1748.

²¹³ Lásd pl. *Apátzai Tseré János Magyar Encyclopédiája 12. részben*, Ultra 1653.

²¹⁴ *Pierre Bayle Dictionnaire*, 1730.

Végezetül pedig fontos megemlíteni, hogy az összes asszonykönyvtárban, szinte kötelező jelleggel, egy vagy több nyelven és kiadásban megtalálható volt Werbőczy *Tripartituma*.²¹⁵

Felmerülhet a kérdés, vajon mi okozhatta a tematikai súlypontok átrendeződését Újfalvy Krisztina és Berényi Erzsébet esetében, miért csökkenhetett az ő gyűjteményeik esetében a kegyességi irodalom aránya. A változás már Wesselényi Katánál elkezdődik, bár az ő esetében ez még kevésbé látványos. Wesselényi egyfajta képzeletbeli határvonalon áll, akiben még megtestesül az „erdélyi kálvinista nemesasszony” képe, de már új divatok is elérhettek hozzá. Az új divatra utalhat az, hogy könyvtárában viszonylag sok, öt pedagógiai munkát találunk, illetve *Az Izé Purgatóriumba* című könyv is szerepelt könyvjegyzékében.²¹⁶ *Az Izé Purgatóriumba* című írás egy jozefinista szellemű, antiklerikális röpirat, ami a Purgatóriumban sínylődő szerzetesekről és papokról szól. A gyermeknevelést kiemelt fontos kérdésként kezelő felvilágosodás hatása érhető tetten Wesselényi Kata könyvtárának pedagógiai tárgyú gyűjteményében.²¹⁷ Deé Nagy Anikó szerint Wesselényi Kata teljesen honleánnyá vált, aki küldetésének érezte az ifjúság nevelését.²¹⁸

Újfalvy Krisztinánál már egyre erősebben jelentkeznek az új tendenciák. Költőnői voltából adódóan is Újfalvy főképpen szépirodalmi műveket gyűjtött, de számos kortárs politikával foglalkozó írást is találunk a könyvtárában: összesen hat jozefinista munkát, amelyek II. József politikájával, egyházi reformjaival foglalkoznak, és a németesítő törekvésekkel szemben a magyar érdekeket helyezik előtérbe. Ilyen például a *Fridrik Elisiumban*,²¹⁹ amelyben II. Frigyes porosz király Mária Teréziával és másokkal beszélget, helyeslően II. József egyházi reformjait. Érdekes, hogy Újfalvy igyekezhetett megismerni korának számos politikai és közéleti irányzatát, köztük a szabadkőművességet is (*A Fráj Maurer a felsőbek engedelméből*).²²⁰ Emellett az ő könyvtárában is megtalálható volt *Az Izé Purgatóriumba* című röpirat. Újfalvy gyűjtési profiljának kialakításhoz kétségkívül hozzájárult személyisége. A „magyar George Sand”-ként is emlegetett Újfalvy az önálló, független és művelt nő típusa, aki sokat olvas és tájékozott a közéletben is. Újfalvyt emellett rendkívül foglalkoztatta a nők társadalomban elfoglalt státusza. Barátnőjével, Molnár Borbálával a *Barátsági vetélkedésben* hosszas eszmecsere-t folytattak a nők és férfiak társadalmi szerepeiről

²¹⁵ *Decretum Tripartitum. Latino Hungaricum*, 1698.

²¹⁶ *Izé Purgatóriumba való utazása*, Bécs, 1786. Szatsvay László antiklerikális röpirata.

²¹⁷ Lásd pl. *Kisdedek Tárháza magyarul*, 1781.

²¹⁸ Deé Nagy, Báró Hadadi Wesselényi Kata imanolói, 158.

²¹⁹ *Fridrik Elisiumban*, Nádaskai András németből fordított jozefinista röpirata, 1787.

²²⁰ A könyvet nem sikerült pontosan azonosítani, lásd itt. Kispál, „Egy régi magyar író nő könyvtára,” 186.

és azok változtatásáról. Mindezeket túl Újfalvy könyvtárában még egy női egyenjogúságról szóló mű is megtalálható volt.²²¹

Újfalvy Krisztinához nagyon hasonló volt Berényi Erzsébet gyűjteménye. Az ő könyvtárában a felvilágosodás irodalma viszonylag nagy számban jelent meg, amit az is elősegített, hogy nemcsak németül, hanem franciául is tudott.²²² A kortárs külföldi szakmunkák, politikai munkák gyűjtése és a szépirodalmi munkák magas száma szintúgy arra enged következtetni, hogy Berényi Erzsébet is egy újfajta női olvasó képét testesíti meg, aki már szórakozásból és a tájékozódás miatt is olvas. Noha az ő könyvtárában női egyenjogúsításról szóló könyvet nem találunk, a női írók viszonylag nagy száma a gyűjteményben talán arra enged következtetni, hogy a nők társadalomban és a családon belül elfoglalt státuszával kapcsolatos elképzelések átalakulóban voltak. A grófnő korára, a 18. század második felére már sokkal komplexebben láthatták a nők művelődésének, olvasásának szerepét. A „bölcshasszony” karaktere kitágulhatott egy olyan női ideállá, amelyben a hitbuzgalom mellett a világpolitikai események, az új normák ismerete, a családanyai és asszonyi kötelességek teljesítése egyaránt helyet kaptak.²²³ A női írók egyre növekvő száma is ehhez a jelenséghez kapcsolódhat, általuk, illetve a kifejezetten nőknek szóló könyvekkel, az ő művelődésüket, gondolkodásmódjukat akarhatták befolyásolni.

Az utolsó két nagyobb kategória a természettudományos és az orvosi könyveké, amelyek számbeli aránya a könyvlajstromok alapján az összes könyvtárban alacsony volt. A természettudományos könyveken belül említhetők a földrajzi könyvek, atlaszok, országleírások,²²⁴ matematikai, aritmetikai művek²²⁵, fizikai²²⁶ és csillagászati²²⁷ művek, különösen kedveltek voltak az állatani és növénytan munkák.²²⁸

Orvosi munkák között mindenképpen meg kell említeni az erdélyi tudós orvos, Pápai Páriz Ferenc orvoslással foglalkozó munkáit, melyek három asszonykönyvtárban is

²²¹ *A magyar asszonyok prókátora, a Budán össze gyűlt rendekhez*, 1790.

²²² Lásd pl. a szabaddóművességgel kapcsolatos munkákat: *Apologie des Ordens der Freimaurer*, 1783, vagy Voltaire munkáit: *Voltaire Oeuvres*, 1748.

²²³ Ehhez lásd Papp, Ti vagytok a Polgári Erény, 142.

²²⁴ Az atlaszhoz lásd pl. *Atlas novus in folio* 1721. Országleíráshoz lásd *Russia seu Mosco via (itemque Tartaria)* 1630.

²²⁵ *Maigar Arithmetica, kézzel írott*.

²²⁶ Lásd Molnár János newtoni fizikát ismertető művét, *A természetiekről Newton tanítványainak nyomdoka szerént*. Pozsony, 1777.

²²⁷ Ehhez lásd Komáromi Csipkés György asztrológiai munkáját: *Komáromi Cs. György az üstökös csillagról való judiciuma* 12. részben, Debrecen, 1665.

²²⁸ Állattanhoz lásd pl. Frantius Farkas vadállatok viselkedéséről írott könyvét, *Frantius Farkas Vad-Ketje*, 1702. Növénytanhoz lásd Nadányi kerti növényekről szóló munkáját. *Kerti dolgok Le-írása, mellyek négy könyvben foglaltnak bé...*, 1669.

megtalálhatók voltak.²²⁹ Az asszonykönyvtárakban találunk gyakorlati gyógyítással foglalkozó könyveket²³⁰ és elméleti munkákat egyaránt. Több orvosi munka foglalkozik a pestis megelőzésével és a betegség tüneteinek enyhítésével, melyek kétségkívül fontos munkák voltak egy olyan korszakban, ahol még nagyon gyakran ütötte fel fejét ez a veszedelmes kór.²³¹ Csakúgy, mint a szépirodalmi, illetve a bölcséleti munkák esetében, az orvosi könyveknél is Wesselényi Kata, Újfalvy Krisztina és Berényi Erzsébet esetében már egyre inkább a szakkönyvek megjelenése figyelhető meg. Ezen asszonyok könyvtáraiban már nagyobb számban találhatók külföldi, főleg németből magyarra fordított orvosi munkák, mint például Anton von Störck sebészeti oktató könyve.²³² Újfalvy könyvtárában még egy nőorvoslási, szüléssel foglalkozó könyv is megtalálható volt.²³³ A legnagyobb orvostudományi gyűjteménye Berényi Erzsébetnek volt, bár könyvtára többnyire csak nagyobb összefoglaló, általános műveket tartalmazott, szakmunkákat kevésbé.²³⁴

Régi könyvek és kortárs irodalom: a gyűjtemények időbeli megoszlása

A gyűjtemények könyvállományának kiadási év szerinti megoszlásának vizsgálat során a korai könyveket két oszlopon ábrázoltuk (4. ábra). 1651 és 1800 közötti könyvállomány azonban negyedévenként került megjelenítésre. A számszerűsített adatok alapján megállapítható, hogy a régi könyvek gyűjtésének divatja 1750-ben megszűnt, noha természetesen néhány könyvtárban kuriózumként mindig találhatunk néhány régebbi kéziratot,²³⁵ de a régi könyvekre irányuló tudatos gyűjtés elmaradt. A régi könyvek gyűjtési divatjának megszűnése magával vonta a gyűjtött anyag változását is. Bethlen Kata, illetve Ráday Eszter tékái kissé archaikusnak tűnnek, összehasonlítva a többi három vizsgált asszonykönyvtárral. A puritán-pietista kiadványok (mint pl. Keresztúri Pál *Egyenes ösvénye*),²³⁶ és a sírversgyűjtemények jobbra még a 17. század kedvelt műfajaihoz tartoztak.²³⁷ A régi könyvek gyűjtése természetesen összefüggött a korabeli könyvkiadással is.

²²⁹ Lásd pl. *Pax Corporis*, Kolozsvár, 1680.

²³⁰ Lásd Méliusz gyógynövényes könyvét, *Herbarium 4 Részben*, Kolozsvár, 1578

²³¹ Ehhez pl. Veber János pestis leírását és a betegség kezelési lehetőségeit. *Veber János Eperjesi Patikárius. Dög halálról való rövid oktatása*. Csík, 1739.

²³² *Orvosi tanítás*, Buda, 1778/80.

²³³ *A nőtelen nehézkeseknek, az az anyáknak... és gyermekeknek gyógyításáról szóló.... oktatás*, 1791.

²³⁴ Petri de Largelate, *Tomis rei medicinae*, 1556.

²³⁵ Berényi Erzsébet gyűjteményében lásd a Bernardus Bottonius-kéziratot. *Bernardi casus longi super decretales*, 1484

²³⁶ Keresztúri Bíró Pál, *Egyenes Ösvény*, 1655.

²³⁷ Például Ráday Eszter édesanyjának Kajali Klárának is impozáns sírversgyűjteménye volt. Ehhez lásd Beliczay, Kajali Klára, Ráday Pál felesége, 182-183.

A 18. század első két évtizede a könyvkiadás szempontjából mélypontot jelentett, nem érte el az egy évszázaddal korábbi mennyiséget.²³⁸ A régi könyvek gyűjtése összefüggött Bethlen Kata és Ráday Eszter személyiségével is, akik a magyar irodalom támogatását is szem előtt tarthatták a régi könyvek vételekor.

Érdekes kérdés az is, hogy a régi könyvek gyűjtése (melyek sokszor kéziratos formában voltak jelen egy adott könyvtárban), vajon miképpen hatott a nők olvasási szokásaira. Nem könnyű megállapítani azt, hogy ténylegesen mit olvastak az asszonyok, de feltételezhető, hogy a régi könyvek gyűjtése inkább bibliofiliának, mintsem aktív olvasásnak tekinthető. Kosáry Domokos is úgy jellemezte a késő barokk könyvgyűjtést, mint „a fényűző passziók körét”, vagyis szerinte a könyv inkább anyagi, mint szellemi értéktárgyként volt jelen a könyvtárakban.²³⁹

Főrangú hölgyek gyűjteményeinek vizsgálata a korabeli dedikációk tükrében

A női könyvtárépítés stratégiáinak vizsgálatához szorosan kapcsolódó kérdés a főrangú hölgyek könyvkiadásban való részvétele. A női mecenatúra tematikus irányultságainak, motivációinak megértéséhez a legkézenfekvőbb forrásegyüttest az 1750-1800 között kiadott magyar nyelvű könyvek dedikációi képezik. Jelen munkákban mintavételszerűen hat dedikáció vizsgálatán keresztül mutatjuk be a jellemző tendenciákat és az előző korszak gyakorlatához képest bekövetkezett változásokat.

1. *A Kereszt Nehéz Terhe alatt elbágyadt Sziveket.... Tizenkét Liliom.* Arnd János magyarra fordított imádságos könyve, eredetileg Petrőczy Kata Szidónia költségén nyomtatva. 1764-ben Daniel Polixéna nyomtatta ki újra. (lásd 1. kép)
2. *Orvosi Tanítás a 'gyermek' nyavalyáinak megismeréséről.* Pest 1794. Domby Sámuel miskolci orvos németről fordított gyermekgyógyászati könyvét patrónájának, Forgách Ludmillának ajánlotta. (lásd lejjebb kidolgozva)
3. *A Kegyes Beszélgetésről írott Oktatás... Nagy-Szeben, 1761.* Dézsi Lázár György francia nyelvből fordított kegyességi könyvet Nemes Juliannának ajánlotta (lásd 2. kép)

²³⁸ Monok, A hagyományos világ, 12.

²³⁹ Kosáry, Művelődés, 554.

4. *A' Fő Hadi-Vezérnének... ..Tanításai.. Kolozsvár 1781.* Az eredetileg német nyelvről fordított pedagógiai munkát Josintzi Sándor Bánffi Zsuzsának ajánlotta (lásd 3. kép)
5. *Keresztény Paradicsom.... Kolozsvár 1782.* Dési József kegyességi munkáját Thoroczka Teréziának ajánlotta. (lásd 4. kép)
6. *Marcus Tullius Ciceronak Nagobbik Catoja..... Kolozsvár 1782..* Kovásznai Sándor latinról fordított munkáját Bethlen Zsuzsannának ajánlotta. (lásd 5. kép)

A hat példaként hozott dedikációból három kegyességi/vallásos, egy pedagógiai jellegű munka, egy gyermekgyógyászati mű, és egy pedig antik auktorfordítás. Már ebből a hat példából is látszik, hogy a 18. század második felének könyves kultúrája színesebb és komplexebb volt az előző századétól. Pesti Brigitta számításai alapján a 17. század második felében 44 főrangú hölgyhöz dedikált kiadványból 41 kegyességi irodalmi munka volt, és csak 3 világi témájú.²⁴⁰ Ezzel ellentétben a 18. század második felében kiadott munkákban már jóval szélesebb tematikai spektrum jelenik meg.

A dedikációk paratextuális, illetve retorikai szempontú bemutatásához elengedhetetlen Pesti Brigitta német elméleti munkákra alapozott, 17. századi dedikációelemzési módszertanának ismerete. Pesti irodalomelméleti, szövegelméleti és stiláris szempontból is vizsgálja a korabeli dedikációkat, a kisebb egységtől halad, a nagyobb/terjedelmesebb egységek és témák felé, kitérve egy paratextuális forma – pl. dedikációs lap vagy retorikai csoport – művelődéstörténeti kontextusára.²⁴¹ A dedikációk formai bemutatása mellett Pesti felvázolja, hogyan működött a barokk kor mecenatúrája, mik voltak a patronálás fő okai, valamint kik voltak a korszak fő támogatói.

Pesti Brigitta módszertana, mivel az alapvetően egy évszázaddal korábbi dedikációkkal foglalkozik, csak megkötésekkel alkalmazható a 18. századi viszonyokra. A dedikációk retorikai vizsgálatában az általa felvázolt ötös egység: *salutatio, captatio benevolentiae, narratio, petitio és conclusio*,²⁴² már kevésbé releváns erre a korszakra. A 18. század folyamán ugyanis a dedikációk vonatkozásában jelentős változások detektálhatók mind a paratextusok

²⁴⁰ Pesti Brigitta, „Nők szerepe és jelentősége a 17. századi könyvkiadás mecenatúrájában” in *A női kommunikáció kultúrtörténete*, ed. Sipos Balázs and Krász Lilla (Budapest: Napvilág, 2019), 138-155. 142.

²⁴¹ A legtöbb témakörben Pesti igyekszik röviden felvázolni, hogy az ókortól, vagy a középkortól kezdve hogyan változott a vizsgált korszakig egy-egy forma pl. a dedikációs lap formája. Pesti Brigitta, *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében* (Budapest-Eger: Kossuth, 2013), 56-69.

²⁴² A 17. századi retorikai egységekhez lásd Pesti, *Dedikáció és mecenatúra*, 106.

formai-szerkezeti elemei, mind azok stiláris és retorikai megformáltsága vonatkozásában. (1. táblázat)

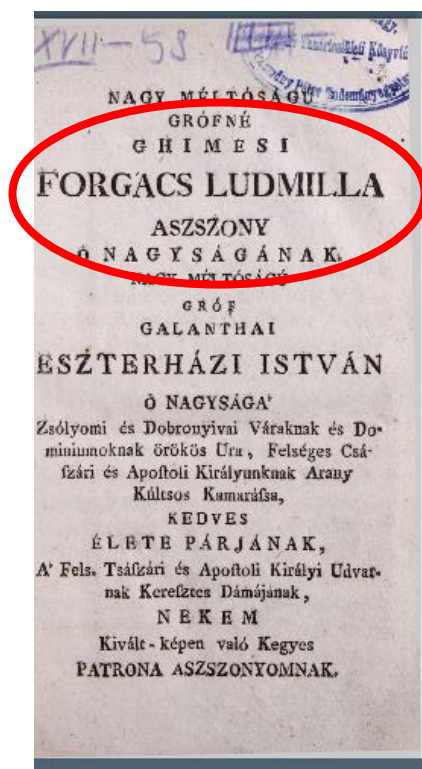
Salutatio	Narratio			Petitio	Conclusio
Egyszerű megszólítás	Bevezetés	Tárgyalás	Megerősítés	Mecénásra, műre, vagy szerzőre vonatkozó kérés	Jókívánságok és záróformula
	Témamegjelölés	Ajánlás címzésének indoklása	Újabb dicstoposzok		
	Témáról való értekezés	Toposzok, kevésbé jellemzőek a dicstoposzok, szerénységi formulák			
	Keletkezéstörténet				

A 17. és 18. századi dedikációs és retorikai formák között a következő különbségek figyelhetők meg: a legszembeűnőbb és legáltalánosabb különbség az, hogy a vizsgált korszak dedikációs formái sokkal egyszerűbbek, rövidebbek. A dedikációs lap, a patrónus nevével a 18. században általában már nem a címdalra jelenik meg, hanem egy különálló dedikációs lapon. A dedikációs lap formája is megváltozott: stiláris szempontból kevésbé díszes, egyáltalán nem tartalmaz illusztrációkat, néhány esetben már a betűtípusok, a színek használatában is különbségek tapasztalhatók, illetve dicstoposzok jelenléte sem emeli már ki a patrónus nevét, ill. személyét. A retorikai formák ötös egysége is felbomlani, eltűnni látszik. A második retorikai egység: *a captatio benevolentiae*, amelyben a könyv szerzője a megszólítás után egy újabbat tesz és áldást kér patrónusára, már nem jelenik meg a 18. századi dedikációkban.

A *narratio*hoz kapcsolódó kisebb egységek: bevezetés, tárgyalás, megerősítés, sorozatos egymáskövetése felbomlik, az ajánlóbeszédben vagy kimaradnak bizonyos részek, vagy felcserélődnek, illetve leegyszerűsödött formában jelennek meg, hasonlóan jellemző ez a *petitio* egységre, vagyis a műre, vagy a mecénásra vonatkozó kérésre is. A vizsgált korszak dedikációi tehát egyre szekularizáltabbá válnak. A dedikációs lap, és a retorikai formák leegyszerűsödnek, a megfogalmazás szabatosabb, kevésbé fennkölt. Lecsökken a dicstoposzok száma is, jellemzővé válik, hogy egy patrónusra egy toposztípust alkalmaznak pl. nemesi dicstoposz. Megváltozik a patrónus-patronált viszony is, a patronált már egy sokkal öntudatosabb személy, aki tisztában van saját érdemeivel, így lecsökken a szerénységi formulák használata is.

A Forgách Ludmillához intézett dedikáció retorikai szempontú elemzése

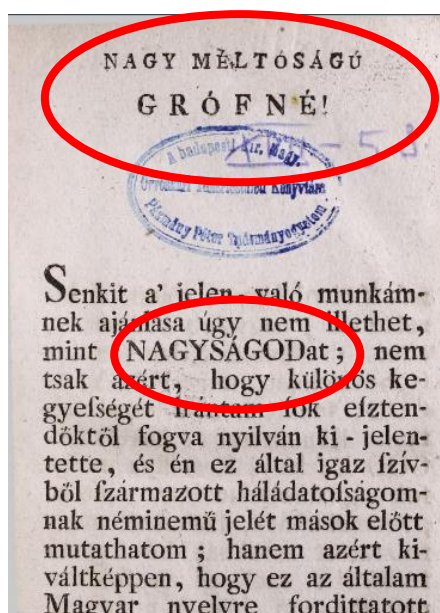
Az alábbiakban illusztratív jelleggel Dombó Sámuel Borsod vármegye Miskolcon székelő tiszti orvosának (1709-1807) patrónusához, az edelényi grófnő Forgách Ludmillához (?-1795) intézett dedikációjának retorikai elemeit mutatjuk be részletesebben.²⁴³

²⁴³ Dombó Sámuel és a Forgách család kapcsolatához és magához a dedikációhoz is lásd *Edelényi hétköznapiak a 18. században* ed. Krász Lilla and Kurucz György (Budapest: Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014), 118-119. A dedikációs lap, illetve az előjáró beszéd helye: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_212/?pg=0&layout=s Utolsó megtekintés ideje: 2021. 04.03.

A Forgách Ludmillához intézett ajánlás a címoldal után külön dedikációs lapon jelenik meg, a dokumentum tetején kerül feltüntetésre Forgách Ludmilla neve, rangja, illetve férjének a neve. A dedikációs lap elrendezése hagyományosnak mondható: középre zárt, verzál betűkkel írott, a fontosabb információk, mint a patrónus neve nagyobb betűkkel van jelölve. A lapon már megjelenik az első dedikációs elem, a *salutatio*.

Domby Sámuel megszólítja patróna asszonyát, és megadja rangját, valamint a férj nevét is. A megszólítás az előljáróbeszéd elején is megtalálható, ebben az esetben is az figyelhető meg, hogy a *salutatio* formája igen csak leegyszerűsödött: patrónusát már nem is nevezi néven, hanem csak *Grófné* vagy *Nagyságod* jelzőket használ. A *salutatio* elemzése alapján már látszik, hogy egy 18. századi dedikációs formával van dolgunk: ugyanis a megszólítás egyszerű, nincs benne áldáskérés, vagy személyes dicstoposz. A barokk korban is létezett már ez a fajta *salutatio* típus, az egyszerű típusú üdvözlések kategóriája.²⁴⁴ A 18. századra ez a formulatípus lesz általánosan jellemző.

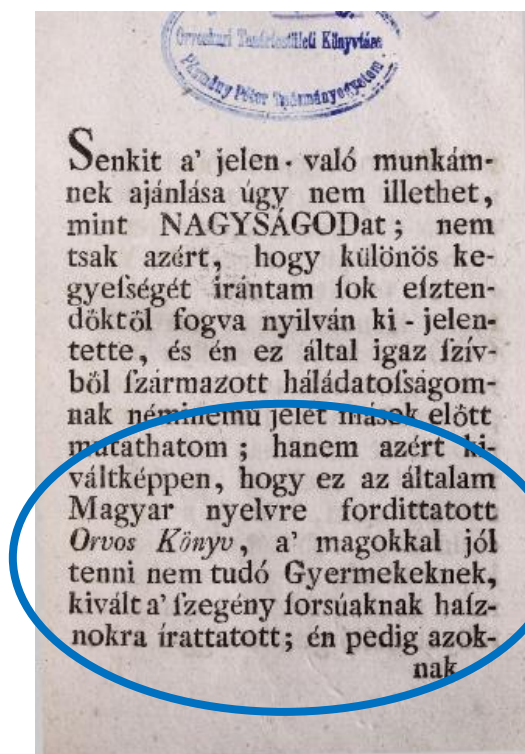

A következő retorikai elem a *narratio*, vagyis az elbeszélés. A *narratio* első eleme a témamegjelölés. Domby Sámuel Nils Rosen von Rosenstein svéd orvos gyermekgyógyászati munkájának német nyelvű fordítását adta közre magyar nyelven. A kor kompilatorikus írásmódjához igazodva nem szó szerinti fordításról van szó, sokkal inkább a tartalmi elemek magyar viszonyokra való alkalmazásáról. Domby éppen ezért szerző-fordítóvá lép elő, aki hol

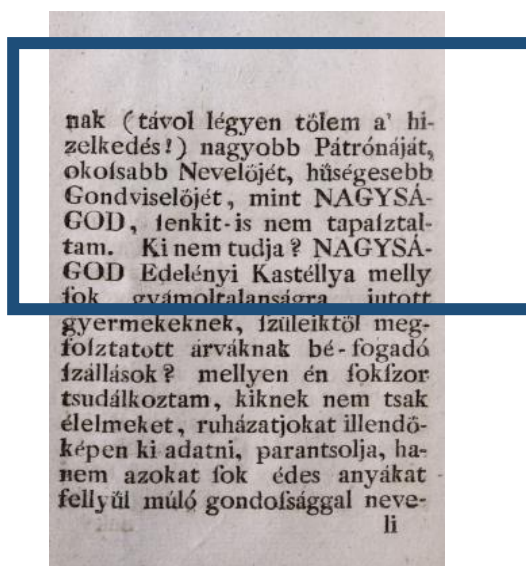
²⁴⁴ Pesti Brigitta a *salutatio*s formulának két típusát különbözteti meg: egyszerű formula, illetve a *salutatio* és a *captatio benevolentiae* egyesítésével létrejött bevezető formula. Mivel a 18. századra a dedikációkból kiesik a *captatio benevolentiae*, lényegében egy *salutatio*s forma marad. Pesti, Dedikáció és mecenatúra, 106-107.

a főszövegben, hol a lábjegyzetekben mintegy „kiszól”, kitérve az adott jelenséggel kapcsolatos saját tapasztalataira és a helyi viszonyokra. A témamegjelölést követően Domby Sámuel megnevezi a könyv tartalmát (lásd a késsel bekeretezett részt): egy gyermekgyógyászati munka, amely gyermekbetegségek gyógyítására ad tanácsokat.

A *narratio* bevezető egysége azonban itt véget is ér, hiszen Domby nem fejt ki mélyebben, honnan jött a könyv lefordításának az ötlete, illetve nem tudunk meg további információkat a könyv tartalmáról.

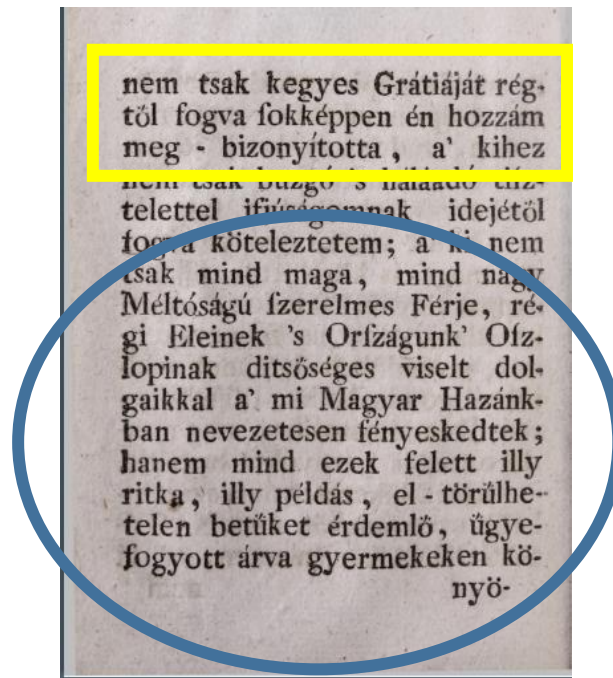

A *narratio* részben sokkal nagyobb helyet foglal el a tárgyalás csoport, ez az egész előjáróbeszéd legnagyobb egysége. Domby Sámuel hosszan indokolja, miért Forgách Ludmillának ajánlja fel köszönetképpen munkáját.

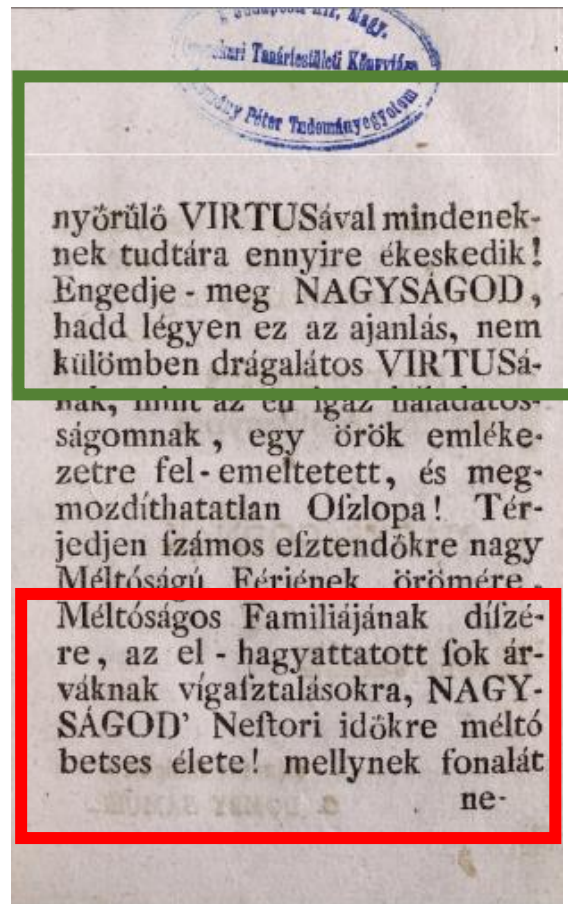
Domby szerint Forgách Ludmilla azért méltó az ajánlásra, mert ő a gyermekek, különösen az árva gyermekek gondozója és gyámolítója, aki az edelényi kastélyban árvaházat alakított ki. Annak ellenére, hogy a vizsgált korszakra a dicstoposzok száma csökkent, teljesen mégsem tűnt el. Az előljáró beszédben többnyire személyes dicstoposzok jelennek meg, melyek inkább származási, illetve egyedi személyes dicstoposzok.²⁴⁵ Domby többször is magasztatja Forgách Ludmillát származásáért, de főképpen azért, mert vagyonát a szerencsétlen sorsúak megsegítésére fordította. A grófnő egyedi személyes dicstoposz formában gyermeknevelőként jelenik meg, olyan nőként, aki igazi honleány és a haza fejlődéséért hivatásának tekinti az ifjúság nevelését (lásd a következő oldalon a késsel bekarikázott részt).

²⁴⁵ A dicstoposzok típusaihoz lásd Pesti, Dedikáció és mecenatúra, 133-151.

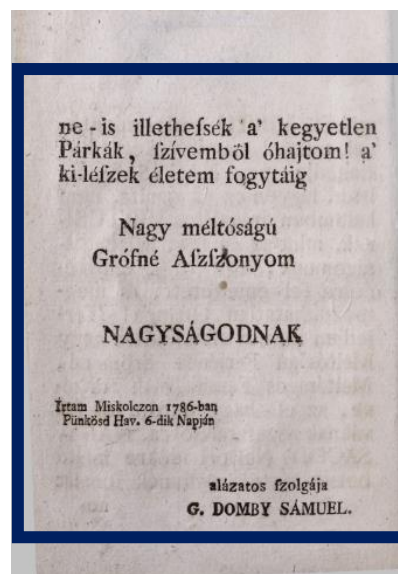

Ezután a *narratio* utolsó eleme, a megerősítés következik. Domby azzal erősíti meg a Forgách Ludmillának tett felajánlást (lásd a sárga keretes részt), hogy patrónusa kegyességét felé is kimutatta, ezért méltó még, a már említett okok mellett az ajánlásra.

A *petitio*-ban Domby Sámuel újfent kéri patrónusát, hogy fogadja el felajánlását. Itt egy újabb dicstoposz, a *virtus* személyes toposza, illetve a megdönthetetlen oszlop jelző jelenik meg, mellyel Forgách Ludmilla jellemét dicséri a szerző.

Az utolsó retorikai elemben, a *conclusioban* Dobby jókívánságokkal halmozza el patrónáját és férjét, nesztori hosszúságú életet kér számukra (lásd a pirossal bekeretezett részt). Az előljáróbeszédet pedig egy záróajánlás és keltezés zárja (lásd a késsel bekeretezett részt).

Konklúzió

Magyarországon a 18. század második felében kialakuló női bibliofília, elsősorban Bethlen Kata és udvara köré szerveződő könyvbarát körben terjedt el, ahol erkölcsi kötelességnek számított a magyar nyelvű irodalom pártolása, a könyvek gyűjtése, valamint a kálvinista egyház és iskoláinak támogatása. A gyűjtemény nagy része, mintegy 88%-a, a kor elvárásainak megfelelően a mindennapi protestáns vallásgyakorlathoz és a lelki elmélyüléshez kapcsolódó kegyességi irodalom, de mindemellett számos orvosi, orvos-botanikai munkát is találunk.²⁴⁶

A felvilágosodás szellemében folytatta könyvgyűjtő tevékenységét az erdélyi köznemesi családból származó költőnő, Újfalvy Krisztina, aki ugyan kizárólag magyar nyelvű köteteket vásárolt, de a hitélethez kapcsolódó művek aránya tékájában mindössze 20%. A 18. század második felében tevékenykedő könyvgyűjtő hölgyek közül gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet tékájában többségben voltak az idegen nyelvű, főleg francia és német művek, a legtöbb a történelem, földrajz és a filozófia, illetve a kortárs francia szépirodalom tárgyköréből, vallási témájú művekből elenyészően keveset említenek az összeírások.²⁴⁷

A vizsgált öt könyvgyűjtő hölgy közül négy, olyan nagy múltú főúri családok leszármazottja, amelyekben a mecénási tevékenység, a kultúra pártolása generációk óta hagyomány volt. Bár neveltetésükről nem állnak rendelkezésünkre információk, gyanítható, hogy a kor színvonalának megfelelően a lehető legalaposabb oktatásban részesültek, és életük során is igyekeztek bővíteni ismereteiket: tudósokkal vették körül magukat, házitanítókat fogadtak, olvastak. Az elszegényedő köznemesi családból származó Újfalvy Krisztinának nyilvánvalóan korlátozottabb lehetőségei voltak a műveltség megszerzésére, ő legfőképpen önszorgalomból, saját könyveiből szerezte ismereteit.

A könyvgyűjtés motivációinak, az olvasáshoz való viszony alakulásának vizsgálatakor szembevetendő, hogy az összes hölgy, bár különböző okból, de magányosan élték le életük nagy részét: négy hölgy fiatalon megözvegyült, míg a költőnőt boldogtalan házassága üldözte az egyedüllétbe. Ilyen körülmények között volt idejük olvasni, sőt ez jelentette számukra a szórakozást.

Ami a kötetek beszerzésének módját illeti, ismét szűkében vagyunk az ismereteknek: Bethlen Katáról tudjuk, hogy férfi kortársaihoz hasonlóan egy egész országra kiterjedő hálózatot épített ki, tudós barátainak, Bod Péternek, Köleséri Sámuelnek listákat adva a

²⁴⁶ Somkuti, „Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon,” 292-293.

²⁴⁷ Somkuti, „Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon,” 295-296.

beszerzendő könyvekről. Bethlen Katához hasonlóan, Ráday Eszter is tagja volt egy Bod Péter és Málnási László vezette erdélyi értelmiségi körnek, ahol minden bizonnyal a könyvgyűjtés, könyvolvasás is fontos szerepet kapott.

A különböző főrangú hölgyeknek dedikált könyvek és az öt asszonykönyvtár összehasonlításának eredményei közt sok a hasonlóság. A dedikált könyvek tematikus megoszlása megegyezik a kutatás eredményeivel. Az 1750-1800 közötti időszakban is, a kegyességi irodalom képezte nagyobb részt a nők könyvtárát, illetve patrónusi körét is. A főrangú hölgyek által támogatott irodalom megegyezett a korabeli női szerepekkel, társadalmi elvárásokkal, amelyet a kutatás is bemutatott. Két olyan dedikáció is volt a példákban, amelyek a gyermekneveléshez gyermekgondozáshoz kötődtek. A könyvtárak gyűjteményeiben és a dedikációkban is egyaránt megjelennek különböző nőideálok. A kegyességi irodalom kapcsán a hitbuzgó, egyháztámogató asszonyé, gyermeknevelési munkákban pedig a hazáért gyermeket nevelő édesanya képe. Mindez illeszkedik tágabb, jellemzően a késő barokk és a felvilágosodás korának művelődéstörténeti kontextusába. A dedikációs példák közül a Bethlen Zsuzsannának ajánlott Cicero fordítás több vonatkozásban eltérő képet mutat a többi példától. Azért szokatlan ez a dedikáció, mert szépirodalmat, illetve filozófiai munkákat ritkábban ajánlanak nőknek, Bethlen Zsuzsanna számára is a Cicero-kiadás talán reprezentációs szempontból lehetett fontosabb. A dedikáció rávilágít a női művelődés másik fontos faktorára, mégpedig az anyanyelvi könyvkiadás patronálására, a magyar nyelvű könyvek számának növelésére. Nem volt ritka eset sem a 17., de a 18. századi dedikációs gyakorlatban sem, hogy maga a patrónus kérésére írt meg vagy fordított magyarra egy kegyességi művet pl. egy lelkész, mert igény mutatkozott a megrendelő, az adott munkát támogató asszony részéről a magyar nyelven való olvasásra.²⁴⁸

Összegezve tehát a kutatás mintavételszerűen kiválasztott öt magyarországi, illetve erdélyi asszonykönyvtárat elemzett négy vizsgálati szempont alapján. A vizsgálat legfontosabb eredményei a következők: az asszonykönyvtárak mérete korrelált tulajdonosa társadalmi helyzetével, férjének státuszával és a könyvbeszerzőkkel kialakított kapcsolati hálózattal. A vizsgált gyűjteményekben túlnyomó többségben magyar nyelvű, míg az idegen nyelvű munkák között a latin nyelven kiadott művek szerepelnek. A magyar nyelvű könyvek túlsúlya összefüggött az anyanyelvi neveléssel, a magyar nyelvművelés kérdésével, illetve Erdély elszigeteltségével és a helyi protestáns felekezetek megítélésével. A gyűjteményekben a kegyességi irodalom túlsúlya volt megfigyelhető. Ugyancsak nagyobb számban vannak jelen

²⁴⁸ Pesti, Nők szerepe és jelentősége, 153.

a női tékában azok a munkák, amelyek a női életvezetéshez, mint gazdaság irányítása, gyermekek nevelése, kapcsolódtak. Az asszonykönyvtárak tematikus egységei magukon hordozták a késő barokk szigorú protestáns, a rokokó németes, és a felvilágosodás franciás kultúráját és műveltségét. A könyvtárakban egyaránt voltak régi könyvek, és kortárs irodalmi munkák is. Az előbbieket divatja az 1750-es évektől megszűnt, mely összefüggött a hazai könyvkiadás megduplázódásával és a könyvkereskedelem fellendülésével. A dedikációk ismertetése, illetve paratextuális elemzése pedig igazolta a dolgozat eredményeit mindenekelőtt a tematikus, nyelvi, illetve időrendi megoszlással kapcsolatban.

Bibliográfia

Kéziratos, kiadott és nyomtatott források

Bethlen Kata. *Gróf Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása*. Kolozsvár, 1762.

Bethlen Kata. *Védelmeső erős pais*. Szeben, 1759.

Bod Péter. *Tiszta, fényes, drága bíbor*. Kolozsvár, 1762.

Csikós Júlia. „Adalékok Ráday Eszter könyvtáránk rekonstrukciójához.” In: *Acta Siculica, A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, edited by Kinda István, 443-474. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, 2012-2013.

Deé Nagy Anikó. „Az erdőszentgyörgyi Rhédei kastély-könyvtár a XVIII. században.” In: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*, edited by Sipos Gábor, 29-65. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2008.

Deé Nagy Anikó. „Báró Hadadi Wesselényi Kata imanaplói.” In: *„mint a gyümölcsös és termett szőlőveszőcl.” Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, edited by Stemler Ágnes and Varga Bernadett, 145-165. Budapest: Balassi, 2010.

Erdélyi Könyvesházak III. 1563-1757. Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, edited by Monok István. Szeged: Scriptum, 1995.

Gróf Zichy Miklós né Berényi Erzsébet könyvtárának kéziratos katalógusa. *Catalogus librorum quos Excellentissima ac Illustrissima Domina Comitissae Nicolai Zicsy de Vasonkő Vidua, Nata Comitissa Berényi de Karáncs Berény Buda defuncta dic. 2. Januarii. 1796. Regia Scientiarum Universitati Hungaricae Testamento legavit.* Egyetemi Könyvtár Kézirattár, J 47/1

Kispál Mihály. „Egy régi magyar író könyvtára.” *Egyetemes Philologiai Közlöny* 11, no. 2. (1887): 184-188.

„Levéllé válva” *Ujfalvy Krisztina verselő köre (1795-1797)*, edited by Egyed Emese. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017.

Lukinich Imre and Köblös Zoltán. „Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa (1747).” *Erdélyi Múzeum* 24, no. 1. (1907): 29-48.

Simon Melinda and Szabó Ágnes. *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. Szeged: Scriptum, 1997.

Szádeczky Kardoss Lajos. *Széki gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700-1759. I-II. kötet*. Budapest: Grill Udvari Könyvesboltja, 1922-23.

Szakirodalom

Baranyai Katalin. „Egy asszonykönyvtár a 18. századból. Wesselényi Kata könyvjegyzéke alapján.” In: *Egyházi, családi és asszonykönyvtárak Könyvtártörténeti szakkolgozatok. (Művelődéstörténeti Könyvtár. Könyv-és könyvtártörténelem)*, edited by Muzs Krisztina, 6-133. Szeged: Primaware, 2014.

Beliczay Angéla. „Kajali Klára, Ráday Pál felesége.” In: *Ráday Pál. 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, edited by Esze Tamás, 157-196. Budapest: Református Zsinati Iroda, 1980.

Borvölgyi Györgyi. *Ráday Pál (1677-1733) könyvtára. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai sorozat VII.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

Deé Nagy Anikó. „Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században.” In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, edited by Kovács András-Sipos Gábor-Tonk Sándor, 114-124. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996.

Dienes Dénes. *Keresztúri Bíró Pál (1594?- 1655)*. Sárospatak, 2001.

Duden, Barbara. *Gesichte unter der Haut. Ein Einsacher und seine Patientinnen um 1730*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1987.

Edelényi hétköznapiak a 18. században, edited by Krász Lilla and Kurucz György. Budapest: Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014.

Jakó Zsigmond. „A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története.” In: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez.* 219-252. Bukarest: Kriterion, 1976.

Kosáry Domokos. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest: Akadémiai, 1983.

Létay Miklós. „Gróf Zichy Miklós halotti emlékműve.” In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXXII*, edited by F. ROMHÁNYI Beatrix, 67-78. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2005.

Monok István. „A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16-17. században.” In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, edited by Papp Júlia, 79-95. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014.

Monok István. *A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyar könyvtárak történetéhez.* Budapest-Eger: Kossuth, 2018.

Pálvölgyi Endre. „Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen. Zichy Miklósné Berényi Erzsébet könyvgyűjteménye és a kiscelli trinitárius kolostor könyvtára.” In: *Tanulmányok Budapest múltjából XIV.*, edited by Pesta László, 343-362. Budapest: Akadémiai, 1961.

Papp Júlia. „Ti vagytok a Polgári Erény, S a Nemzetiség Védangyali” In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből.* edited by Papp Júlia, 141-163. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014.

Pesti Brigitta. *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében.* Budapest-Eger: Kossuth, 2013.

Pesti Brigitta. „Nők szerepe és jelentősége a 17. századi könyvkiadás mecenatúrájában.” In: *A női kommunikáció kultúrtörténete* edited by Sipos Balázs and Krász Lilla, 138-155. Budapest: Napvilág, 2019.

Scott, W. Joan. „Gender: A Useful Category of Historical Analysis.” *The American Historical Review* 91, no. 5. (1986): 1053-1075.

Segesváry Viktor: *A Ráday könyvtár 18. századi története*. Hága, Hollandia: Mikes International, 2005.

Somkuti Gabriella. „Ujfalvy Krisztina és könyvtára. Egy elfeledett 18. századi költőnő.” In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981*, edited by Németh Mária, 449-484. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1983.

Somkuti Gabriella. „Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon.” *Könyvtáros* 41, no. 5. (1991): 290-296.

V. László Zsófia. „Nőoktatás és könyves műveltség a 18. századi Magyarországon.” In: *A zoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a női művelődés történetéből*, edited by Papp Júlia, 95-127, Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014.

Néprajz

Szocializáció és vadászat A vadásszá nevelődés folyamata

Szeverényi András

1. A magyar vadászati kultúráról általában

A magyar vadásztársadalomban a vadászat mesterségbeli és kulturális tudásának átörökítése egységes módon történik: ez a *vadászszá nevelés/ vadászszá nevelődés* folyamata. Ez a jelenség egy több száz éves hagyomány Magyarországon, amely már száz–százötven évvel ezelőtt is fundamentális része volt a magyar vadászati kultúra átörökítésének a vadásztársadalom generációváltásaiban. Írásomban azt mutatom be, hogyan jelenik meg a vadászszá nevelődés hagyománya a magyar vadászat történetének egyes időszakaiban: az 1945 előtti periódusban, a szocializmus időszakában és napjainkban. Emellett a vadászszá nevelődés tényleges útját vizsgálom meg: konkrét folyamatát, állomásait, és mindezek szocializációs aspektusát, valamint normatív funkcióját.

Mindenekelőtt néhány szót kell ejteni a magyar vadászatról, annak kultúrájáról és hagyományairól. A vadászat világa földrajzi tagoltságából adódóan különböző, jól elkülöníthető kultúrkörökre osztható, amiknek számos változata ismert. Én csak a két legrégebbi és legalapvetőbb kultúrkört nevezem meg: az angol, illetve a bajor-osztrák kultúrkört. A magyar vadászati kultúra az utóbbihoz tartozik.²⁴⁹ A magyar vadásztársadalom öltözködési, érintkezésbeli szokásai, etikettje, etikai előírásai, különböző hiedelmei, tradíciói és trófeakultusza mind a németajkú területek mintáit követi, nem beszélve a vadászat mesterségbeli tudásáról, aminek ékes bizonyítéka, hogy a magyar vadászati szakszavak legtöbbször a német kifejezések tükörfordítása (pl. Hochstand – magasles, Schusslicht – lővilág), illetve sok közülük eredeti alakjában is megmaradt a magyar vadászok szaknyelvében (pl. Rudel [németül szarvascsapat] – „rudli”, Spißer [németül fiatal szarvasbika] – spíszter).²⁵⁰

Fontos leszögezni továbbá, hogy Magyarországon, szakszerű vadgazdálkodás folyik, ami azt jelenti, hogy a vadászat az ember és a természet összhangjának, egyensúlyának megteremtésére és annak távlatos fenntartására törekszik. Ez a gyakorlatban a vad óvását, élőhelyének védelmét és megóvását, az állomány mennyiségének (sűrűségének) szabályozását, valamint minőségének javítását jelenti.²⁵¹ Ezzel kapcsolatban meg kell különböztetnünk a vadásztársadalmon belül az ún. sportvadászokat és a hivatásos vadászokat (régies kifejezéssel vadőröket). Amíg az előbbiek csak szabadidejükben gyakorolják a vadászat mesterségét, addig

²⁴⁹ Békés Sándor, „Vadászati kultúra, vadászetika.” In *Vadásziskola*. szerk. Heltay István (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2016), 273.

²⁵⁰ Széchenyi Zsigmond, *Ahogy elkezdődött...* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.), 193.

²⁵¹ Heltay István, „A vadgazdálkodás alapelvei.” In *Vadásziskola*. szerk. Heltay István (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2016.), 210.

az utóbbiak képezett vadgazdálkodási szakemberek, akiknek a vadászat/vadásztatás munkakörük része.²⁵² Mint látni fogjuk, a vadásszá nevelés mindkét kategóriában meghatározó.

2. A vadászati kultúra lényege

A magyar vadászati kultúra, melynek alapjai a bajor-osztrák kultúrkörben gyökereznek, a vad és a természet feltétlen tiszteletére épül. Békés Sándor vadászíró szerint a vadászati kultúra négy alapvető területre bontható: a gyakorlat, a tudomány, a művészet, valamint az erkölcs és hiedelemvilág kategóriáira. Szerinte a vadász ismérve, hogy e négy terület mindegyikét ismeri.²⁵³ Vagyis a *gyakorlatban* szakszerűen és kultúremberhez méltóan vadászik: öltözékével és viselkedésével kifejezi a vad iránti tiszteletét, lovagias módon esélyt ad a vadnak, nem ejt zsákmányt mindenáron, az elejtés során pedig kíméletesen, gyorsan, minél kevesebb szenvedés okozása árán öl, majd a vadnak megadja a végtisztességet. A *tudomány* területén elsajátítja a vadászat mesterségbeli tudását, annak fortélyait. A *művészetek* területén ismeri a vadászati szépirodalom klasszikusait, valamint a vadászati témájú festészet, szobrászat és képzőművészet híres alkotóit és alkotásait. Nem utolsósorban pedig a vadászat *hiedelemvilágával* is tisztában van, és ami a legfontosabb: írott és íratlan *etikai szabályait*, szokásait maradéktalanul betartja; szereti, tiszteli és óvja a vadat.²⁵⁴ Mindezek nélkül – ahogyan azt egyik híres vadászírónk, Maderspach Viktor írja – az ember nem vadász, csak „*olyan parasztpuskás féle*”.²⁵⁵

A vadász kultúrába való *belenevelődés* speciális folyamata a mai napig él, és ez a hagyomány fontos része a vadásztársadalom reprodukciójának. Akárcsak száz évvel ezelőtt, úgy napjainkban is találkozhatunk olyan családokkal, ahol 3–4 vagy akár több íziglen üzték szabadidős tevékenység vagy szakmai hivatás szintjén a vadászat tevékenységét. Ennek szellemi (szokások, hagyományok) és anyagi (fegyverek, trófeák, ruhák) kultúrája apáról fiúra szállt, és apáról fiúra száll mind a mai napig.

²⁵² Simon Pál, „A hivatásos vadász jogi helyzete.” In *Hivatásos vadászok kézikönyve I.* szerk. Heltay István – Kabai Péter (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2006.), 11.

²⁵³ Békés, *Vadászati kultúra, vadászetika*, 259.

²⁵⁴ Békés, *Vadászati kultúra, vadászetika*, 259.

²⁵⁵ Maderspach Viktor, *Havasi vadászataim* (Szombathely: Téka Könyvesbolt, 1995.), 10.

3. Vadásszá nevelődés az úri világban

A vadászati jog Magyarországon mindig is a földtulajdon elválaszthatatlan tartozéka volt.²⁵⁶ Részben ennek köszönhető, hogy nálunk a vadászat kultúrájának és hagyományainak hordozói és átörökítői a nemesek voltak, illetve általában véve a nagybirtokosok. Kétségtelen, hogy a vadászat, mint „úri passzió” a nemesi életforma egyik alapvető összetevőjének számított, így az arisztokraták, nemesek, majd a tehetős polgárok is már korán megismertették fiaikkal a vadászatot, amit az úri életforma elengedhetetlen részének tartottak. Vagyis, már a kiváltságos rendek körében is a vadászat mestersége apáról fiúra szállt. A magyar vadászati irodalom legnagyobb alakjaként ismert Széchenyi Zsigmond gróf (1898–1967) így vall erről:

„Hogy azonban mióta vagyok vadász – ez már nehezebb kérdés. Én bizony nem igen tudok olyan időre emlékezni amikor még nem voltam az. Amiből azt következtetem, hogy én már annak szülehettem. Engem nyilván valami zöldkalapos gólya hozhatott, holmi jó vadrecés ingoványból... Megbízható tanúk állítása szerint, alighogy sikerült a járás tudományát elsajátítanom, máris vadászgúnyát adtak rám: zöld szalagos tiroli kalapot, zergebőr nadrágot. Majd hamarosan kezembe nyomták az első puskát is – valódi parafadugóst.”²⁵⁷

Széchenyi Zsigmond *Ahogy elkezdődött...* című híres könyvében azt a folyamatot írja le, ahogyan vadásszá cseperedik apja felügyelete alatt. Az ő gyermekkori életútja a vadásszá nevelődés mintapéldája: egész kisgyermekkorától fogva „vadászias nevelést kap”, apját négyéves korától elkezd kísélni vadászataira, aztán apja és az uradalmukban dolgozó erdészek, vadőrök szigorú felügyelete mellett maga is elkezd vadászpályafutását. Hatéves korában elejti első vadját, egy verebet, majd fokozatosan egyre nagyobb, nemesebb vadfajok elejtését engedélyezik neki, szigorúan betartva azt a hierarchiát, ami a vadászható vadfajok között fennáll a vadászok szemében. A hierarchia csúcsán a gímszarvasbika áll, az erdők királya, mellyel kapcsolatban szigorúan meghagyják a fiatal Széchenyi Zsigmondnak, hogy csak érettségi (18 éves kor) után lesz méltó arra, hogy egy ilyen nemes vadat elejtsen.

Fontos példával szolgál a híres magyar vadászfamília, a Nemeskériek is. Már Nemeskéri Kiss Miklós (1820–1902) is vadászember volt, aki fiára, Nemeskéri Kiss Pálra (1856–1928) hagyományozta tudását és birtokainak vadállományát. Nemeskéri Kiss Pálnak két fia volt,

²⁵⁶ Zoltán Ödön, *A vadászat magyar jogi rendje*. (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978), 98.

²⁵⁷ Széchenyi, *Ahogy elkezdődött...*, 13.

Nemeskéri Kiss Sándor (1884–1958), diplomata, híres vadászírónk, valamint Nemeskéri Kiss Géza (1886–1974), Horthy Miklós fővadászmestre. Nemeskéri Kiss Sándor *Egyszer volt...* című könyvében hosszasan leírja vadásszá nevelődésük folyamatát: apja kiváló nevelő volt, aki először csúzlit engedélyezett fiainak, majd flóbertpuskát vett nekik a verebek és ürgék ellen. Amikor a két fiú, Sándor és Géza betöltötték tizennegyedik életévüket, sörétespuskát kaptak és engedélyt, hogy nyúlra és fácánra is vadászhatnak.²⁵⁸

„Apánk nem akarta, hogy túl korán lőjünk nemes vadat; legyen időnk azt kellőképpen megkívánni, alaposan megismerni és illően megbecsülni. Őzbakot csak a gimnázium után, szarvast pedig csak húszéves korunktól kezdve volt szabad lőnünk. [...] Apánk már korán elvitt magával szarvascserkészeteire. Persze csak mint kísérők, hátizsákhordozó famulusok jártunk vele, de emellett rengeteg alakalmunk volt tanulni, mert Apa igazán a legelső rendű vadászemberek közé tartozott. A tüzetrakástól, cipőszáritástól és –zsírozástól a fegyvertisztításon át a vadászebéd elkészítéséig annyi ezer csínyjabínya van Szent Hubertus mestersege mellékágazatainak is, hogy kezdő vadásznak nagyon is hasznosak ám az efféle inasesztendők.”²⁵⁹

A 19. században és a 20. század első felében felnövő nemesi vagy nagypolgári származású vadászok, vadászírók legtöbbször ugyanerről számolt be, mint Széchenyi és Nemeskéri. Merán Fülöp vagy Degenfeld-Schonburg Sándor grófok szintén beszélnek műveikben arról, hogy vadászpályafutásuk valójában már gyerekkorukban elkezdődött.²⁶⁰ De tudvalevő volt Károlyi Lajos és Wass Albert grófokról is, hogy gyermekkorukban hasonló módon nevelődtek a vadászatba.²⁶¹

Az 1945 előtti magyar vadásztársadalomban nem csak az elitek körében élt ez a tradíció. Bársony István író (1855–1928) egyszerű gazdatiszt gyermeke volt, apja azonban szenvedélyes vadász lévén, bevezette fiát a vadászat világába. Az író így vall erről: „Az apám vezetett el mindenfelé. Rajta keresztül lettem természetimádóvá.”²⁶² A vadászati kultúra másik

²⁵⁸ Nagy Domonkos Imre, „Egyelfeledett vadászcsalád. A nemeskéri-Kiss família.” *Rubicon*. 20, 7–8 sz. (2009): 88.

²⁵⁹ Nagy, „Egyelfeledett vadászcsalád. A nemeskéri-Kiss família.”, 88.

²⁶⁰ Bővebben lásd: Degenfeld-Schonburg Sándor, *Elmélkedések a vadászszenvedélyről*. (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2006.); Merán Fülöp, *Vadász emlékek, gondolatok*. (Budapest: Nimród Alapítvány, 2002.)

²⁶¹ Csöre Pál – Rácz Antal, „Híres vadászatok.” in *Milleniumi Vadászati Almanach*. szerk. Békés Sándor, (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2000.), 34–35.

²⁶² Bársony István, *Déli láb* (Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, 1927.)

kiemelkedő szakmai személyisége, neves vadászírónk, Studinka László (1918–1981) volt, aki élete nagy részében hivatásos vadászként tevékenykedett a Dunántúl különböző vidékein, és akinek fiatalkori pályafutása hasonlított Bársonyéhoz: egyszerű sorból származott, apja neki is gazdatiszt volt egy nemesi uradalomban, aki őt is „vadászias nevelésben” részesítette gyermekkorában. Studinka László így emlékszik vissza erre:

„Tudomásom szerint összes felmenőim vadászok voltak. Vadászember volt az egyik dédapám, erdész egy felvidéki uradalomban, mindkét nagyapám – akkori szóval – gazdatiszt volt, és apám, aki szintén ezt a röögös pályát taposta. Volt honnét örökölnünk a szenvedélyt, meg is örököltük, a bátyám is, én is, de én még egy adaggal többet is az átlagosnál.”²⁶³

De itt is számos példát hozhatnánk még: Vogel Henrik (1893–1972), felvidéki származású hivatásos vadász, a Hohenlohe hercegi család fővadásza, vagy Szederjei Ákos (1911–1991) vadász, erdómérnök, vadbiológus, aki a mai napig fennálló Országos Trófeabíráló Bizottság megalapítója és neves szakmai személyiség volt, mind hasonló életúttal rendelkeztek.²⁶⁴

4. A szocializmus időszaka

1945 után, a szocializmus kiépítésének kezdeti évtizedeiben a nemesi és nagypolgári osztályok a politikai hatalom támadásainak középpontjába kerültek: sokan közülük emigráltak az országból, az itt maradottakra pedig a legtöbb esetben kitelepítés, kényszermunka, vagyonek Kobzás és megaláztatások sora várt. Mindezekből következően nyilvánvaló, hogy a vadászat gyakorlatától is eltiltották őket, és egészen más rétegek kezdtek el gyakorolni a vadászati jogot Magyarországon.

Az új politikai hatalom szovjet mintára „nagy és népi” vadásztársaságokat állított fel, ahová elvileg akár a korábbi uradalmi cselédek vagy parasztok is bekerülhettek, ugyanakkor ezek a vadásztársaságok összetételénél a fő szempont a „megbízható kádarság” volt. Ha így nézzük akkor, ha más formában is, de a vadászat gyakorlásának joga megmaradt egy szűk elit kezében.²⁶⁵ Az új rendszer vadászai esetében nem beszélhetünk belenevelődésről, hiszen ezek az emberek felnőttkorukban vettek először vadászfegyvert a kezükbe, és a vadászat etikájával

²⁶³ Studinka László. *Minden nap vadásznap* (Budapest: Gondolat, 1977.), 5.

²⁶⁴ Csöre – Rác, „Híres vadászatok.”: 37., 39.

²⁶⁵ Nagy Domonkos Imre – Csekő Sándor. „A magyar vadászok.” In *Milleniumi Vadászati Almanach*. szerk. Békés Sándor (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2000.), 19.

és hagyományaival sem voltak tisztában. Az új elit vadászainak dilettantizmusát mi sem tükrözi jobban, mint Hegedűs András magyar miniszterelnök visszaemlékezése, aki leírja, hogy Rákosi Mátyás vadászatai során „*mindenre lőtt, ami mozdult, nem törődve vele, hogy nyúl vagy ember áll-e a puskája előtt. Ahol valami mozgott, odalőtt.*”²⁶⁶ Ugyanakkor azt is fontos megemlíteni, hogy már a Rákosi-rendszerben, az új szocialista vadászok is teljes mértékben átvették a korábbi úri világ vadászati mintáit: vadászati öltözetükben és szokásaikban mind az urakat, a grófokat utánozták.

Szerencsére a magyar vadgazdálkodás a „munkáshatalom” ideológiája alapján történő átalakítása ellenére jó szakmai kezekben maradt, és azt „a régi világból való” vadászati szakemberek irányíthatták, azok, akiknek tudását a szocialista hatalom nem tudta pótolni. A szakszerű irányítás vezetett el oda, hogy az 1970-es évekre Magyarország világszerte ismert és megbecsült „*vadászati nagyhatalom*” lett, és az 1971-es budapesti Vadászati Világkiállítás után a korszakot „*a vadászat aranykorának*” nevezik.

Az 1960-as évek második felétől változások álltak be a vadászok társadalmában is. Megkönnyítették a vadásztársadalomba való bekerülést, aminek eredményeképpen megemelkedett a vadászok létszáma. Amíg 1950 és 1955 között 20 000 fő körül mozgott a magyarországi vadászok száma, addig 1981-ben már 30 124-en voltak,²⁶⁷ jóllehet a köztudatban ez kevésbé ismert, és sokan a szocializmus korszakának vadászatát kizárólag Kádár János és az MSZMP-s legfőbb vezetés számára létrehozott *Egyetértés Vadásztársaság* tevékenységével azonosítják.

A folyamatos képzésnek köszönhetően az „új szocialista vadászok” is elsajátították a vadászat 1945 előtti kultúráját, hagyományait és etikai normáit. Az usánkában és munkásör egyenruhában vadászó dilettáns puskások tömegei lassan eltűntek, és a korszak vadászai elsajátították a vadászat több száz éves kultúráját, amihez hozzátartozott gyermekeik vadásszá nevelése is. A tradíció folytatását azonban megnehezítette, hogy a szocializmus időszakában, a jogszabályok szerint hivatalosan csak az lehetett vadász, aki betöltötte 18. életévét. Ennek ellenére viszont az apák (saját felügyeletük alatt) ugyanúgy megengedték 12–17 éves serdülő gyermeküknek, hogy szarkát, gerlét, nyulat, rókát és egyéb vadfajokat lőjenek, mint ahogyan azt az 1945-öt megelőző időszakban az úri vadászok is megtették gyermekeikkel. Kutatómunkám során több olyan személlyel készítettem interjút, akik a 1960-as, 1970-es, illetve az 1980-as években voltak gyerekek, és elmondták, hogyan nevelte őket az apjuk

²⁶⁶ Majtényi György. *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* (Budapest: Nyitott Könyvesműhely, 2010.), 79.

²⁶⁷ Majtényi, *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*, 79.

vadászá a szocialista Magyarországon ugyanazok az elvek alapján, mint az „úri világ” akkori vadászai.

5. Vadásszá nevelés a gyakorlatban

„A kulturális átörökítés egy szimbolikus világ fenntartását és folyamatos átadását jelenti.” – írja Somlai Péter *A szocializáció elmélete* című tanulmányában.²⁶⁸ A folyamatban az átörökítés alanyai és hordozói az emberi nemzedékek. A fiatal nemzedék tagjai nem előzmények nélkül, egyszerre váltják fel az idősebbeket, hanem együtt élnek velük, fokozatosan illeszkedve egymáshoz, így nem kényszerülnek mindig mindent előről megtanulni, „mert az idősebbektől értékeket és eszméket, tudáskészletet és kifejezési formákat, ízlésmintákat és magatartásnormákat kapnak.”²⁶⁹ A szocializáció folyamatán belül megkülönböztetjük az elsődleges és a másodlagos szocializációt: az elsődleges szocializáció terepe a család, a másodlagos pedig a családon túli szocializációs tapasztalatot foglalja magába (pl. iskola, munkahely, stb.). A család az élet első, legmeghatározóbb éveinek színtere. Itt formálódik személyiségünk, önazonosságunk, önmagunkhoz és a világhoz való viszonyunk és mindaz, ami személyesen jellemzi az embert, valamilyen módon kötődik a családjához és a családban alapozódik meg.²⁷⁰ A család tehát a kulturális átörökítés folyamatának az alapvető színtere.

A vadászat világában is a gyermek a növekedése során folyamatosan szabályokat, normákat és szerepeket sajátít el, és kialakul morális értékrendje is.²⁷¹ A vadászcsaládban felnövő gyermekek a szülői minták révén azokat a normákat, értékeket, hagyományokat, nézeteket és attitűdöket sajátítják el, amelyek a vadászok világát jellemzik. Ennek a tanulásnak és a kultúra befogadásának folyamata valójában már öntudatlanul is elkezdődik a gyermekekben egészen kicsi korban. Az őket körülvevő környezet nagy hatással van az érdeklődésük kialakulására is: a tróféák és preparátumok a lakásban, az apa fegyverei, felszerelései, ruhái, a vadászati témájú festmények a falon, a vadhús feldolgozásának

²⁶⁸ Somlai Péter. *A szocializáció elmélete*. 1998. Kézirat. Letöltve: 2021. február 18. <https://docplayer.hu/20608276-Somlai-peter-a-szocializacio-elmelete-doktori-disszertacio.html>, 19.

²⁶⁹ Somlai Péter. *A szocializáció elmélete*. 1998. Kézirat. Letöltve: 2021. február 18. <https://docplayer.hu/20608276-Somlai-peter-a-szocializacio-elmelete-doktori-disszertacio.html>, 19.

²⁷⁰ Somlai Péter. *A szocializáció elmélete*. 1998. Kézirat. Letöltve: 2021. február 18. <https://docplayer.hu/20608276-Somlai-peter-a-szocializacio-elmelete-doktori-disszertacio.html>, 74.

²⁷¹ Solymosi Katalin. „A családi szocializáció jellemzői.” In *Pszichológia pedagógusoknak*. szerk. N. Kollár Katalin – Szabó Éva (Budapest: Osiris, 2004.), 86.

folyamata, a vadhús állandó jelenléte a családi asztalon, a vadászat, mint beszélgetési téma a családban stb. Mindezt a gyermek látja, érzékeli és ez nagyban befolyásolja már első éveitől fogva. Interjúalanyaim így vallanak erről:

„A fiam mindig is odavolt a kitömött állatokért. Már három–négyévesen mindig bejött a dolgozószobámba, hogy megnézhesse a madarakat [madár preparátumokat]. A puskáim is nagyon érdekelték. Mindig különleges alkalom volt, amikor elővettem a fegyverszekrényből és kézbe vehette őket.”²⁷²

„Amióta az eszemet tudom, vadász akartam lenni. Az apám is vadász volt, a nagyapám is. Számomra ez teljesen magától értetődő dolog volt, hogy ha megnövök én is az akarok lenni. Emlékszem arra, hogy apám minden évben lőtt egy szarvast, amit hazahozott és velem meg a bátyámmal együtt dolgozott fel: akkor tanultam meg nyúzni, darabolni, csontozni. Apám mindenre megtanított. Ez minden évben lezajlott. Nagyon kicsi voltam, kb. öt–hatéves, amikor először segítettem neki. Először csak passzív nézője voltam, később aztán tartottam a tálat, fogtam a kést, nyúztam stb.”²⁷³

A gyermekeknek körülbelül kisiskolás korukra már határozott és koherens érdeklődési körük is kialakul, amiben nagy szerepe van a szülők normarendszerének, melyet a nevelés során a kisgyermeknek is átadnak.²⁷⁴ Számos vadászcsaládban felnövő személlyel készítettem interjút, akik arról számoltak be, hogy már négy–ötévesen felpróbálták apjuk vadászkalapját, csizmáját, és apjukat utánozva vadászosdit játszottak. A szülő (általában az apa) pedig azzal „jutalmazta” ezt a viselkedési formát, hogy játékpuskát, kis gyerekméretű vadászkalapot vett a gyermekének és elvitte magával vadászni. Egyik interjúalanyom például elmondta, hogy a tizedik születésnapjára vadászati keresőtávcsövet kért, amely kívánságát szülei örömmel teljesítették. Olyanra is láthatunk példát, hogy a kitömött állatokat a gyerekszobában helyezik el a szülők, és az erdőről, állatokról szóló mesekönyvekből olvasnak fel esténként a gyerekeknek. Tehát a kisgyermek szocializációs normakövetésére épül rá a kultúra átörökítésének folyamata, más szóval a gyermek, apja tevékenysége iránt érzett természetes érdeklődésére épül rá az áthagyományozás.

²⁷² B. A. (1978) hivatásos vadász. Saját gyűjtés: Galgamácsa, 2019. augusztus 8.

²⁷³ T. B. (1987) vadász. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 13.

²⁷⁴ Solymosi, „A családi szocializáció jellemzői”, 89.

A vadásszá válás első fontos állomása az, amikor a gyermek elkezd kíséni apját vadászataira: ez általában 5–8 éves kor körül szokott elkezdődni, amikor már elég érett ahhoz, hogy csöndben tudjon maradni és megfelelő fegyelmezettséggel tudjon viselkedni a vadászat során. A gyermek ekkor ismerkedik meg először a vadászat tényleges folyamatával: az apja mentorálása alatt felfedezi az állatok világát, azok élőhelyével, életmódjával, táplálkozási szokásaival együtt. Megismeri az erdőket, megtanulja felismerni a fafajokat, a védett és vadászható vadfajokat és mindezzel egyetemben szemtanúja lesz a vad elejtésének is. Megtanulja hogyan adja meg a vadász a zsákmánynak a végtisztességet, és milyen előírásai vannak a vadászatnak, hogyan kell viselnie magát a vadásznak stb.

„A kisfiam tavaly volt hatéves, ekkor kezdtem el kivinni magammal rendszeresen az erdőbe. Együtt mentünk el etetni: szórta a kukoricát, feltöltötte az etetőt szálastakarmánnyal. [...] Fontosnak tartottam, hogy ezt a részét is megismerje, ne csak azt, hogyan lőjük le a vadat.”²⁷⁵

Interjúalanyom azt is elmondta, hogy a vadásszá nevelés alapja azt, hogy a gyerek már korán tanulja meg tisztelni a vadon élő állatokat és általában véve a természetet. Egy másik vadász így mesélt első vadászélményeiről:

„Második voltam (nyolcéves), amikor apám először elvitt egy hajtóvadászatra. Gyerekszemmel leírhatatlan élmény látni a sok puskást, a hajtókat, vadászskutyákat, a kakatolva felröppenő fácánokat... És az, ahogyan a hajtás elején megszólalt a vadászkiáltás... magával ragadott az egészek a miliője. [...] Nekem egyértelműen ekkor kezdődött a vadászpályafutásom...”²⁷⁶

Ugyanakkor a vadászat mesterségének elsajátítása is ebben az életkorban kezdődik meg: a gyerekek az apjuk kísérése közben megtanulják a vadászati módokat, megtanulják beazonosítani a vadat nyomaik és hangjuk alapján, valamint praktikus ismereteket szerezhetnek a vadászat gyakorlatával kapcsolatban. Megtanulják például, hogyan kell észrevétlenül, hangtalanul becserkészni a vadat, és azt is, hogy az elejtés után hogyan kell kizsigerelni az állatot és elhelyezni rajta a legális elejtést jelző „nagyvad azonosító jelet”, közismert nevén *krotáliát*.

²⁷⁵ B. A. (1978) hivatásos vadász. Saját gyűjtés: Galgamácsa, 2019. augusztus 8.

²⁷⁶ Sz. Z. (1957). vadász, vadgazdamélnök. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 15.

A vadásszá nevelés elsősorban a fiúkat érinti, azonban előfordulhat, hogy lányok is elkísérik apjukat vadászni, hiszen sokszor a lánygyermek is érdeklődést mutatnak apjuk hivatása iránt.

„Kislányként sokat jártam az apámmal vadászni, sokat cserkeltünk együtt. Ilyenkor mindig megengedte, hogy én vigyem a hatizsákot és a löbötöt. Mutogatta a földön a lábnyomokat: elmagyarázta melyik nyom melyik állaté. Ekkor tanultam meg azt is, hogy melyik hang melyik állattól származik. [...] Ekkor tanultam meg a cserkelés lényegét is: hogy csendben, mindig széllel szemben kell menni, sűrűn meg-megállva. Az apámtól hallottam először azt a mondást, hogy »a siető vadász csak rohanó vadat lát«.”²⁷⁷

Több interjúalanyom kiemelte a vadászati szépirodalom megkerülhetetlen szerepét a vadásszá válás folyamatában: Széchenyi Zsigmond, Kittenberger Kálmán, Fekete István, Zsindely Ferenc és más híres vadászírók irodalmi klasszikussá vált regényei fontos nevelési funkciót töltenek be az ifjú vadászjelöltek körében. Ezek a művek általában az írók vadászélményeit beszélik el, amik kalandos és izgalmas formában egyben mintát is adnak és követendő példát állítanak az olvasó elé. Ezek a könyvek legtöbbször a szülők ajánlása révén kerülnek a gyerekek kezébe. Egyik interjúalanyom elmondta, hogy pályaválasztását is egy ilyen olvasmány befolyásolta:

„Tizennégy évesen, nyolcadikos koromban elolvastam Széchenyi Zsigmondtól az Ahogy elkezdődött... és az Ünnepnepok című könyveket. Élt a falunkban egy idős bácsi, aki régen gazdatiszt volt és vadászott is... ő ajánlotta és adta oda nekem a könyvet. Nagyon meghatározó olvasmányélmény volt. Széchenyi hatására döntöttem el, hogy erdőmérnök leszek és a természet, az erdő lesz a munkahelyem. Most már több mint harminc éve vagyok a pályán.”²⁷⁸

A következő fontos állomás a saját vadászkarrier kezdete, ami a serdülőkorra tehető (12–18 évesen). Ennek lényege, hogy az ifjú vadászjelöltek az apjuk felügyelete mellett elejtik első zsákmányukat, aminek szigorú kritériumai vannak: ahogy Széchenyi Zsigmond vagy Nemeskéri Kiss Sándor kapcsán már láthattuk, a gyermekeket már korán megtanítyják arra, hogy a vadászható vadfajok között szigorú hierarchia áll fent. Az etikus vadászember

²⁷⁷ L. G. (1992) vadász. Saját gyűjtés: Sopron, 2020. január 9.

²⁷⁸ Sz. T. (1964) vadász, erdőmérnök. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 12.

kiskaliberű fegyverrel vagy sörétespuskával kezdi vadászpályafutását, amivel apróvadra, dúvadra lehet vadászni; vagyis verebet, szajkót, szarkát, dolmányos varjút, gerlét, esetleg fácánt, récét, nyulat hoz terítékre. Az első vad elejtése után már a gyermekek maguk is aktív résztvevői lesznek a vadászatoknak, nem pedig passzív szemlélői. A szárnyas apróvad elejtése után fokozatosan egyre nagyobb és egyre nemesebbnek tartott vadfajokat ejtenek el az ifjú vadászok; róka, borz, őzsuta, vaddisznósüldő után következik csak a szarvas tarvad (nőstény és fiatal egyed) és a trófeás nagyvadfajok.

„Az első vadam egy szajkó volt. Éppen a helyi hivatásos vadászt kísértem a szülőfalum határában, amikor lehetőség kínálkozott egy lövésre. Kísérőm átadta a puskát és így sikerült meglőnöm az első vadamat. Ott helyben vadásszá is avattak. [...] tizennégy éves voltam ekkor.”²⁷⁹

A trófeás nagyvadfajok (vaddisznó, őz, muflon, dámszarvas, gímszarvas) elejtése esetében fontos szabály, hogy előbb tarvadat (nőstény vagy fiatalkorú egyed) kell terítékre hozni. Trófeás vadak között is megvan a sorrend: minden esetben először őzbakot kell lőni, gím- és dámszarvast pedig csak ezután szabad. A gímszarvas elejtését, ami a legnemesebb és legnagyobbra tartott vadfaj –ahogyan ezt a korábbiakban már láthattuk – csak felnőttkorban (tizennyolc éves kor felett) engedélyezett a fiatal vadászoknak, amikor már kellő érettségre és tapasztalatra tesznek szert, tehát kiérdemlik és méltó válnak rá. De egyik interjúalanyom szerint még ekkor sem illik rögtön kapitális agancsú bikát lőni, hanem közepes vagy kisebb, rendellenes agancsú ún. selejtbikával szokás kezdeni a „szarvasvadász pályafutást”.

„Apám szigorúan ügyelt rá, hogy rendesen betartsam a vadásszá válás klasszikus útját. Egy nyúl volt az első vadam, amit tizenhárom évesen lőttem, később rókát, borzot, fácánt, őzsutát tizenöt évesen, vaddisznósüldőt tizennyolc évesen lőttem. Szépen fokozatosan egyre nagyobb, egyre nemesebb vadakat, ahogy az annak a rendje. Apám nagyon ügyelt erre.”²⁸⁰

„Az első trófeás vadam egy őzbak volt, amit tizenhét évesen lőttem. [...] Csak azután volt szabad őzbakra vadásznom, hogy előtte már lőttem rókát, fácánt, nyulat, nyestet, szajkót, vadkacsát stb.”²⁸¹

²⁷⁹ Sz. T. (1964) vadász, erdőmérnök. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 12.

²⁸⁰ T. B. (1987) vadász. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 13.

²⁸¹ Sz. Z. (1957). vadász, vadgazdamérnök. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 15.

A másik fontos, kikerülhetetlen dolog a serdülő vadászjelöltek számára a hajtóvadászaton való segédkezés, azaz a hajtónak állás: a fiatalok itt megismerhetik milyen nehéz a hajtók munkája, és megtanulják becsülni azt. A hajtóvadászatok apróvad (főként nyúl, fácán, ritkábban fogoly, tőkésréce) vagy vaddisznó elejtésére irányulnak. A hajtók feladata a sűrűből a vad felriasztása és a puskások elé terelése. A magyar jogszabályok értelmében az apróvadhajtásnál tizennégy éves kortól lehet hajtónak állni, vaddisznóhajtásnál pedig tizenhat éves kortól; az utóbbi korhatár azért magasabb az előbbinél, mert a vaddisznóra jellemző, hogy könnyen visszatörhet a hajtásban és akár meg is támadhatja a hajtókat, így a vaddisznóhajtás jóval veszélyesebb. Egyik interjúalanyom így fogalmazta meg a hajtónak állás lényegét:

„Azért kell a vadászjelölteknek hajtónak állni, mert itt az a regula, hogy aki úr akar lenni az tanuljon meg előbb szolgálni is. (Nevet) Aki puskával akar részt venni egy hajtóvadászaton, az előbb tapasztalja meg milyen hajtóként gázolni tőkig a szederben, bujkálni a sűrűben, csörtetni a nádasban, ahol minden egyes lépésért meg kell küzdeni.”²⁸²

Felmerül a kérdés, hogy vajon a szülők részéről a gyerekek vadásszá nevelése mennyire tudatos vagy mennyire véletlenszerű? Interjúalanyaim mind arról számoltak be, hogy őket sosem presszionálták tudatosan, hogy váljanak maguk is vadásszá, de a szülők szinte minden esetben örömmel nyugtázták, amikor látták, hogy gyermekük érdeklődik a téma iránt. Kivétel nélkül úgy érezték, hogy nagyon megerősítették a közös vadászélmények a jó apa-fiú viszonyt közöttük. Egyetlen női interjúalanyom, egy huszonkilenc éves letenyei vadász hölgy volt az egyetlen, akinek szülei kezdetben elleneztek, hogy a vadászat szenvedélyének hódoljon:

„Édesanyám sose nézte jó szemmel, amikor tíz–tizenkét éves kislányként apámat kísérgettem a vadászataira. Azt mondta, ez nem illik a lányokhoz és nem akarja, hogy túl férfias legyek. (Nevet.) De végül ő is megbékélt a dologgal. Édesapám már az elején, amikor látta, hogy szeretem a természetet és érdekel a vadászat is, szépen lassan bevezetett engem ebbe a világba. A mai napig azok a hajnali lesek emlékei, élményei erősen összekötnek minket.”²⁸³

²⁸² Sz. Z. (1957). vadász, vadgazdamérnök. Saját gyűjtés: Budapest, 2021. február 15.

²⁸³ L. G. (1992) vadász. Saját gyűjtés: Sopron, 2020. január 9.

Ahogy a fentiekből is láthattuk, a vadászcsaládokban a lánygyermek specális helyzetben vannak. A szülők, mivel a vadászatot alapvetően „férfidolognak” tartják, a vadásszá nevelés is elsősorban a fiúkat érinti: ők azok, akik elkísérhetik apjukat vadászni, ők kapnak játékpuskát és kis gyerekméretű vadászruházatot; a lányok ebből a szempontból alapvetően háttérben maradnak. A helyzetet jól tükrözi, hogy az Országos Magyar Vadászkamara egy 2000-ben készült felmérése szerint a vadászok elsöprő többsége férfi és csak 1,5% a nők aránya.²⁸⁴ A nők szélsőséges alulreprezentáltsága a szocializációból is eredeztethető: abból a tényből, hogy a vadászcsaládok esetében általában a vadászat kultúrájának átörökítése a fiúgyermeken keresztül valósul meg, mivel őket bátorítják, ösztönzik erre szüleik, a lánygyermekeket sokkal kevésbé. Ez a szocializációs mechanizmus nem modernkori jelenség, a magyar kultúrában több mint ezeréves hagyomány, hogy a férfiak mennek el „vadat üzni” (ennek kapcsán elég csak Hunor és Magor mondájára gondolnunk). De a sok ezer évvel ezelőtti civilizációk esetében is – mikor a vadászat még a létfenntartás eszköze volt – a nemek közötti munkamegosztásban mindig a férfiak feladata volt a zsákmányszerzés.

6. Vadászat a 21. század elején és a vadásszá nevelés normatív funkciója

Mint láthattuk tehát, a vadásszá nevelődésnek van egy egységes, a múltból örökölt pontos rendje, aminek betartatását nagyon komolyan veszik a szülők. Szót kell ejteni ennek a hagyománynak a normatív funkciójáról is, ugyanis „igaz vadászember”, vagyis erkölcsösen és szakszerűen vadászó egyén, aki méltó hordozója a vadászat kultúrájának és tradícióinak, olyan ember lehet, aki *belenevelődött* a vadászatba. Békés Sándor kortárs magyar vadászíró így fogalmazza meg ezt az elvet: „[ez] a folyamat ugyanis gyermekkorban kezdődik, hajtók közé állva sok éven át kísérőként, végül vadászjelöltként érve, tapasztalatokat gyűjtve lehet eljutni oda, hogy vadásznak tekintsek [az embert].”²⁸⁵

²⁸⁴ Nagy – Csekő, „A magyar vadászok.”, 20.

²⁸⁵ Békés Sándor. „Vadászerkölc.” In *Milleniumi Vadászati Almanach*. Uő. szerk. (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, Budapest, 2000.), 187.

Merán Fülöp gróf így ír erről:

„vadászati nevelésünkhöz sok-sok fegyvertelen séta is hozzátartozott szép erdeinkben. E séták célja az volt, hogy megfigyeljük a vadakat, tanulmányozzuk a természetet, ellenőrizzük az etetőket, [...] elkísérjük a vadórt stb. Apánk nem győzte hangsúlyozni, hogy csak a gyakorlott, képzett és fegyelmezett vadásznak van joga a lövésre.”²⁸⁶

A rendszerváltás óta Magyarországon az vadászhat, aki betöltötte tizennyolcadik életévet, sikeres vadászvizsgát tett és a rendőrség kiadta számára a vadászlőfegyver megszerzésére, illetve tartására szóló engedélyt;²⁸⁷ vagyis (elvi szinten) valójában alanyi jogon bárki vadásszá válhat. Ez azt eredményezte, hogy a magyar vadásztársadalom addig nagyon zárt közösségébe tömegesen kerültek be új vadászok, akik felnőtt fejjel vettek először vadászpuskát a kezükbe és nem járták végig a vadásszá válás klasszikus útját. Amíg Magyarországon az 1950-es években 20 000 fő körül mozgott a vadászok létszáma, addig ez 2014-ben már több mint 60 000-re emelkedett²⁸⁸ és ez a szám azóta is folyamatosan nő.

A „külsős” új vadászok, sokszor nem tudják vagy nem is akarják átvenni a vadászat sok évszázados tradícióit és erkölcsi normáit. Közülük sokan szarvasbikával kezdik vadászpályafutásukat, kihagyva az elengedhetetlen tartott lépcsőfokokat, melyeket írásomban kifejtettem. Sokuk számára csak az eredmény és a mennyiség a fontos, mert nem tanulták meg gyerekkorukban tisztelni és becsülni a vadat.²⁸⁹ Az új vadászok között találkozhatunk a legtöbbször olyan egyénekkel, akik éjjellátó távcső, hőkamera vagy olyan egyéb etikátlan eszközök segítségével ejtik el zsákmányukat, amiket rendes vadászember soha nem venne a kezébe. A vadásztársadalom ilyesforma átrétegződése a vadászat megítélésének, és a vadászok azelőtti privilegizált státuszának drasztikus romlásával is együtt jár: a vadászatot nem ismerő emberek ugyanis sokszor azokkal a „kulturális gyökerek nélküli” vadászokkal szembesülnek, akik valójában dilettáns módjára űzik a vadászat mesterségét, és a közvélemény sok esetben ezek az emberek alapján ítéli meg az egész vadásztársadalmat.

Mindezek a jelenségek megmutatják, hogy mi a normatív etikai jelentősége a vadásszá nevelés hagyományának. Napjainkban, amikor egyre több új, „gyökerek nélküli” vadász kerül

²⁸⁶ Békés, „Vadászkerölcs”, 191.

²⁸⁷ Békés Sándor. „Kiváltság, káderlap, bankszámla. Átrétegződő vadászközösségek.” *Rubicon* 20, 7–8. sz. (2009), 112.

²⁸⁸ Pechtol János (szerk.). *Vadászévkönyv* (Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2014.), 31.

²⁸⁹ Békés, „Vadászkerölcs”, 191.

be a magyar vadásztársadalomba, a vadásszá nevelés jelentősége nő, ugyanakkor hagyománya gyakorlóinak száma azonban csökken. Egyik interjúalanyom, egy ötvenhét éves erdőmérnök így fogalmazta meg röviden a belenevelődés fontosságát: *„A vadászjegy és a fegyvertartási engedély csak jogalap a vadászatra. A vadásszá válás azonban folyamat.”*

Adatközlők

L. G. Letenye, 1992 (29 éves)

T. B. Gödöllő, 1987 (34 éves)

B. A. Galgamácsa, 1978 (43 éves)

Sz. T. Verseg, 1964 (57 éves)

Sz. Z. Budapest, 1957 (64 éves)

Hivatkozott irodalom

Bársony István. *Délibáb.* Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, 1927.

Békés Sándor. „Vadászerkölc.” In Uő. (szerk.): *Milleniumi Vadászati Almanach.* 187–194. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, Budapest, 2000.

Békés Sándor. „Kiváltság, káderlap, bankszámla. Átrétegződő vadászközösségek.” *Rubicon* 20. 7–8. sz. (2009): 110–113.

Békés Sándor. „Vadászati kultúra, vadászetika.” In *Vadásziskola.* Heltay István (szerk.), 258–280. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2016.

Csőre Pál – Rácz Antal. „Híres vadászatok.” In *Milleniumi Vadászati Almanach.* Békés Sándor (szerk.), 29–40. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2000.

Degenfeld-Schonburg Sándor. *Elmélkedések a vadászszenvedélyről.* Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2006.

Heltay István. „A vadgazdálkodás alapelvei.” In *Vadásziskola.* Heltay István (szerk.), 204–221. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2016.

Maderspach Viktor. *Havasi vadászataim.* Szombathely: Téka Könyvesbolt, 1995.

Majtényi György. *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* Budapest: Nyitott Könyvesműhely, 2010.

Merán Fülöp. *Vadász emlékek, gondolatok.* Budapest: Nimród Alapítvány, 2002.

Nagy Domonkos Imre – Csekő Sándor. „A magyar vadászok.” In *Milleniumi Vadászati Almanach.* Békés Sándor (szerk.), 15–20. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2000.

Nagy Domonkos Imre. „Egyelfeledett vadászcsalád. A nemeskéri-Kiss família.” *Rubicon.* 20, 7–8 sz. (2009) 86–91.

Pechtol János (szerk.). *Vadász évkönyv.* Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2014.

Simon Pál. „A hivatásos vadász jogi helyzete.” In *Hivatásos vadászok kézikönyve I.* Heltay István – Kabai Péter (szerk.), 10–18. Budapest: Dénes Natúr Műhely Kiadó, 2006.

Solymosi Katalin. „A családi szocializáció jellemzői.” In *Pszichológia pedagógusoknak.* N. Kollár Katalin – Szabó Éva (szerk.), 74–94. Budapest: Osiris, 2004.

Somlai Péter. *A szocializáció elmélete.* 1998. Kézirat. Letöltve: 2021. február 18. <https://docplayer.hu/20608276-Somlai-peter-a-szocializacio-elmelete-doktori-disszertacio.html>

Studinka László. *Minden nap vadásznappal.* Budapest: Gondolat, 1977.

Széchenyi Zsigmond. *Ahogy elkezdődött...* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

Zoltán Ödön. *A vadászat magyar jogi rendje.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978

Egy cigányiskola története a 20. század első feléből

Talabér Flóra

„A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kézlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani.”²⁹⁰

Bevezetés

Dolgozatomban a Komárom-Esztergom megyei Tárkányban 1935 és 1940 között működő cigányiskola témáját járom körbe. A vizsgálat fő forrását a Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban és a Győri Egyházmegyei Levéltárban fellelhető iratanyagok, valamint a korabeli megyei hírlapok tudósításai adják. Tanulmányom célja, hogy átfogó képet mutassak egy, a maga idejében szinte egyedülállóan hosszú ideig működő cigányiskoláról. Annak ellenére, hogy akkoriban példamutató intézménynek tartották, amely mintaként szolgált több település számára, elkerülte a kutatók figyelmét, sőt még Tárkány emlékezetében is feledésbe merült.

A cigánygyerekek oktatásával kapcsolatos törekvések már a 17. század végén megjelentek,²⁹¹ azonban határozottabb próbálkozások csak a 19. század második felétől kezdődtek meg. Bár az 1850-es években már két cigányiskola működéséről is tudunk az országban, azonban ezek még nem országos szintű kezdeményezésekre jöttek létre, hanem egyéni kísérletek voltak. Az egyik cigányiskola Szatmáron nyílt meg Hám János szatmári érsek szervezésével, míg a másik Érsekújváron működött Farkas Ferdinánd plébános vezetésével.²⁹²

Az 1868-as népoktatási törvény bevezette az általános tankötelezettséget, amely nagy előrelépést jelenthetett volna a cigányok oktatásának fellendítésében,²⁹³ sőt 1871-ben a kulturális kormányzat körrendeletet adott ki, amelyben kötelezte az előljáráásokat, hogy különös figyelmet fordítsanak a cigány tankötelesek beiskoláztatására és iskolalátogatására.²⁹⁴ A korabeli iratanyagok azonban rendkívül hiányosak, így nehéz nyomon követni, hogy az intézkedés mennyire volt sikeres. Az iskolai statisztikák mindenesetre nem adnak számot cigány tanulókról.²⁹⁵

²⁹⁰ „A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kézlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani,” *Komárommegyei Hírlap*, X, 26. sz. (1938): 3.

A tanulmányban felhasznált folyóiratok cikkeinek szerzői sok esetben ismeretlenek, ezért a Chicago-módszerhez igazodva egy-egy cikkre való további hivatkozás esetén a szerző helyett a folyóirat nevét fogom megjelölni.

²⁹¹ Kotnyek István, „A cigány gyermekek oktatása Magyarországon,” in *Cigányok, honét jöttek merre tartanak?*, szerk. Szegő László (Budapest, Kozmosz, 1983), 300.

²⁹² Bábosik Zoltán, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” in *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában.*, szerk. Kállai Ernő és Kovács László (Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009), 176.

²⁹³ Kotnyek, „A cigány gyermekek oktatása Magyarországon,” 301.

²⁹⁴ Bábosik, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” 178.

²⁹⁵ Kotnyek, „A cigány gyermekek oktatása Magyarországon,” 301.

A magyarországi cigányok történetének egy fontos dokumentuma, az 1893-as összeírás szerint az országban akkor 280 000 cigány élt.²⁹⁶ Ebből 40 926 volt tanköteles cigánygyermek, közülük azonban csak körülbelül minden ötödik-hatodik gyerek jelent meg rendszeresen az iskolákban. Az iskolamulasztás helyzetén néha kormány szintű rendeletekkel vagy pedig közigazgatási szankciókkal próbálták javítani, azonban ezek hosszú távon az országos helyzetet nem orvosolták.²⁹⁷

A 20. század elején már számos helyen szerettek volna cigányiskolát felállítani, ami azt feltételezi, hogy a cigányok oktatásának ügye egyre nagyobb figyelmet kapott. Bábosik Zoltán a magyarországi cigányok oktatásának történetét tárgyaló tanulmánya szerint az Arad megyei Ószentanna és Pankota, valamint a Vas megyei Ondód és Pankasz településeken is felmerült ekkoriban egy-egy cigányiskola létrehozásának ötlete, de nem tudni, valóban megnyíltak-e. Bicskén 1938-ban jött létre cigánygyerekek számára iskola, Dunaszerdahelyen és Tárkányon pedig már ekkor is működtek.²⁹⁸

A *Tárkány község története a kezdetektől* (innen Tárkány-kötet)²⁹⁹ című könyvből tudható, hogy Tárkánynak volt cigányiskolája. Jómagam, bár tárkányi lakos vagyok, korábban sosem hallottam erről, ezért döntöttem úgy, hogy kutatni kezdek ebben a témában.

A cigány népesség szempontjából az 1893-ban készült országos felmérést követően csak az 1941-es népszámlálás szolgál hasznos adatokkal, így a következőkben ezeket fogom ismertetni.³⁰⁰

²⁹⁶ Kállai Ernő és Törzsök Erika, *Cigánynak lenni Magyarországon*, (Budapest, EOKIP, 2000), 10.

²⁹⁷ Bábosik, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” 178.

²⁹⁸ Bábosik, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” 180–182.

²⁹⁹ Bilkó István, Magdics Erika és Némedi Györgyné, *Tárkány község története a kezdetektől* (Tárkány, Tárkány Község Önkormányzata, 2003), 68-70.

³⁰⁰ Péntes János, Tátrai Patrik és Pásztor István Zoltán, „A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben,” *Területi Statisztika* LVIII, 1. sz. (2018): 9.

A táblázat elkészítéséhez Kertesi Gábor és Kézdi Gábor, *A cigány népesség Magyarországon* (Budapest, Socio-Typo, 1998), illetve a Központi statisztikai hivatal könyvtár és dokumentációs szolgálat, *Az 1941. évi népszámlálás, 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret* (Budapest, 1983) kötetet használtam fel.

	Összlakosság	Cigány népesség száma
Magyarország	14 534 574	208 755
Komárom vármegye	293 933	5086
Gesztesi járás	293 933	852
Tárkány	2822	10

Tárkány Komárom vármegye, Gesztesi járásához tartozott 1941-ben. A Gesztesi járás Komárom vármegye hat járása és Komárom városa között a cigány népesség számát és arányát figyelembe véve a második helyet foglalta el a Somorjai járás után. Tárkányhoz ekkoriban Ölbőpuszta és Mihályházapuszta lakosságát is hozzászámították, mivel a településhez tartoztak 1969-ig, Bábolnához való csatolásukig.³⁰¹ 1941-ben 196 volt a két puszta lakossága, azonban, ha ezt a számot ki is vonjuk az összlakosságból, a cigányok száma akkor is igen alacsonynak mondható ahhoz, hogy egy külön cigányiskolát hozzanak létre számukra. Ráadásul a Tárkány-kötet szerint a cigányok száma a faluban 1920-ban 45 fő, 1930-ban 92 fő volt,³⁰² így valószínűleg téves adatról beszélhetünk az 1941-es népszámlálásnál. Tárkány község rövid története címen írt összefoglalójában Patay János is említést tesz a faluban élő cigányok számáról és a cigányiskoláról is: *„Megemlítem még, hogy járásunkban Tárkányon van a lakosság arány számához viszonyítva a legtöbb cigány is. Részben lókupec, részben muzsikusz cigányok. Nyáron gyümölcs árusok. Sajnos nem az itt termet gyümölcsöt viszik eladni máshova, hanem ide hozzák. Ők az utolsó 60 év letelepedettjei. Hihetetlen gyorsan szaporodnak. Így pld: az 1920. népszámláláskor 47-en, 1930-as népszámláláskor pedig 95-en voltak. 10 év alatt tehát 102%-os a szaporulatuk. Mi lesz itt 1960-ban?! Már az elmúlt esztendőben a vármegyei népm. bizottság külön iskolát állított fel számukra egy tanítóval.”*³⁰³

³⁰¹ Lovász János és Dávid Zoltán, „Komárom-Esztergom megye településeinek adatai,” in *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 6. Komárom-Esztergom megye*, szerk. Kovacsics József (Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1995), 106.

³⁰² Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 68.

³⁰³ Az írás egy másolt példányára Tárkány Község Önkormányzatának dolgozói bukkantak rá az önkormányzat épületében. Egy olyan mappában volt, amelyben a Tárkány-kötetben megtalálható iratok is voltak, így valószínűleg a kutatómunka során gyűjtötték ezt az írást is. Köszönöm nekik ezúton is, hogy eljuttatták hozzám ezt a mappát.

Bár a lakosságszám két-három fős eltérésének nem ismerjük az okát, de mind a Tárkány-kötet, mind a rövid történeti összefoglaló egy sokkal jelentősebb cigány lakosságról számol be az 1920-as és 1930-as évből is, miközben a történeti statisztikai helységnévtár ezekből az évekből nem ad számot cigány lakosról.³⁰⁴

Az iskola létrejötte

A cigányiskola létrehozása a helyi római katolikus plébános, Mátrai Guidó³⁰⁵ ötlete volt, a Komárom-Esztergom Megyei Levéltárban fellelhető iratanyag szerint. A plébános 1934 októberében a Királyi Tanfelügyelőnek küldött kimutatást a faluban működő katolikus iskoláról, amely mellé csatolt egy levelet is.³⁰⁶ Ebben a levélben egy olyan körülményre hívta fel a tanfelügyelő figyelmét, *„amely iránt a kimutatás nem érdeklődik, de amely mégis több szempontból nagyon fontos”*. Ugyanis a faluban *„15 mindennapos és 16 továbbképzős”* tanköteles személy van, akik közül azonban senki sem jár iskolába. A cigányok elmondása szerint *„rohamosan szaporodnak itt Tárkányban, most már évenként tizennégy-tizennyolc köztük a születések száma, jó egynéhány házasságon kívül születik.”* Télen a megfelelő öltözet hiánya miatt nem tudják látogatni az iskolát, azonban Mátrai Guidó véleménye szerint ősszel és tavasszal be lehetne őket iskoláztatni. Elgondolása alapján a cigányok tanfolyamszerű oktatásához a helyiséget az iskola biztosítaná, a *„vármegye bekényszerítené őket (ez menne kezdetben nehezen!)”*, a kormány pedig adna tanítót. A plébános ötletét meglehetősen jól fogadta a tanfelügyelő, ugyanis 1935 októberében meg is kezdődött a tanítás a tárkányi cigányiskolában.

Az *Est* folyóirat 1937. decemberi számában, a tárkányi cigányiskoláról szóló cikkben³⁰⁷ (innen Est-cikk) a cigányiskola létrehozását azzal indokolják, hogy a nem cigány gyerekek és szüleik nem kívántak együtt tanulni a cigánygyerekekkel: *„Feltámadtak három évvel ezelőtt a komárommegyei tárkányi iskolások (vagy talán szüleik) és kimondták, hogy nem ülnek egy*

³⁰⁴ Lovász és Dávid, „Komárom-Esztergom megye településeinek adatai,” 106.

³⁰⁵ Mátrai Guidó György (1888–1975), bencés szerzetes, plébános. 1930 és 1953 között Tárkány plébánosa. Landauer Attila, *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*, (Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016), 468.

³⁰⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL KEML) VI. 502. 3296/1938.

³⁰⁷ A folyóirat cigányiskoláról szóló cikkét közölték a Tárkány-kötetben, így találtam rá. Az Arcanum Digitális Tudománytárban megtalálható Az *Est* folyóirat összes száma, azonban az 1937. december 25-ei nyomtatványt nem találtam a digitalizált kiadások között. A Tárkány-kötetben nem jól olvasható a cikk szövege, viszont a kötet egyik szerkesztőjétől, Némedi Györgynétől megkaptam egy már jól olvasható másolatát.

Ld. Mellékletek

padban a cigánygyerekekkel. A községben határoztak és a határozatot tett követte: külön cigányiskolát nyitottak a cigánygyerekeknek [...]”³⁰⁸ Az iskola tanítója, Jász Dénes véleménye szerint a falubeli gyerekek ruhátlanságuk miatt nem tűrték a cigányokat maguk körül.³⁰⁹

A Tárkány-kötetből kiderül az is, hogy nem csak gyerekek tanítása zajlott, hanem cigány felnőtteket is oktattak a faluban.³¹⁰ A felnőttoktatás tervéről a *Historia Domus* 1935. szeptember 20-ai bejegyzésében is olvashatunk: „*Ma itt járt nálunk a népművelési titkár is bejelentette, hogy az állam ad kiegészítő tanítót, aki az üresen álló teremben a cigányok számára iskolát tart, este pedig felnőtt cigányok részére analfabéta tanfolyamot.*”³¹¹

A *Komárommegyei Hírlap* 1935 novemberében, az iskola nyitásáról megjelent cikkében is olvashatunk arról, hogy az iskolát a község cigány ifjúságának és felnőttjeinek oktatása céljából hozta létre a Vármegyei Népművelési Bizottság. Elmondásuk szerint a cigányok előre nem gondolt érdeklődéssel vannak iskolájuk iránt, mind a gyerekek, mind a felnőttek.³¹²

1936-ban a *Néptanítók Lapjában* megjelent cikkben is megemlítik a felnőttoktatást: „*A Komárom vármegyei Tárkány községben 400 lélekből álló cigánytelep van, akik foglalkozásukra nézve muzsikusok, vályogvetők és iparosok. Teljesen külön telepen laknak és beiskoláztatásuk évek óta szinte lehetetlen volt, egyrészt a ruha hiánya miatt, másrészt pedig a gazdák sem látták szívesen a cigánygyerekeket saját gyermekeik között. Így évek során nagytömegű analfabéta fejlődött ki közöttük. A vármegye népművelési bizottsága ezen hiány megszüntetésére külön cigányiskolát állított fel, egy állástalan tanítót alkalmazott ide, aki napközben a mindennapi tanköteles cigánygyerekeket, az esti órákban pedig a felnőtt analfabéta cigányokat tanítja.*”³¹³

Az ezt követő időszakból azonban csak egy dokumentumot találtam, ami említést tesz a felnőttek oktatásáról, és ez egyben az egyetlen hivatalos dokumentum is róla az iskola működésének ideje alatt. Az Egyházközségi jegyzőkönyv 1937. augusztus 15-ei bejegyzése szerint:³¹⁴ „*[...] 1935. okt. 15.-én nyílt meg; akkor az volt a terv, hogy a benne működő tanító nem csak az iskolaköteles cigánygyerekeket oktatja, hanem a felnőtteknek is tart analfabéta*

³⁰⁸ „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánygyerekek a cigányiskolában,” *Az Est*, XXVIII, 293. sz. (1937): 15.

³⁰⁹ *Az Est*, „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánygyerekek a cigányiskolában,” 15.

³¹⁰ Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 68.

³¹¹ Györi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYEL) GYEL_Tarkany_14 *Historia Domus* 1904-1943

³¹² „Megnyílt a tárkányi cigányiskola”, *Komárommegyei Hírlap*, VII, 44. sz. (1935): 5.

³¹³ Landauer, A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai, 216. 431.

³¹⁴ Az egyházközség képviselőtestületének ezen gyűlésén a cigányiskola által használt nagyterem átengedéséről volt szó, azonban mivel az oktatás helyszínének egy külön fejezetet szentelek alább, ebben a fejezetben nem kívánom részletesebben kifejteni a jegyzőkönyvet.

tanfolyamot”,³¹⁵ azonban a jegyzőkönyv további részében nem tesz említést a felnőttekről, csakis a gyermekekről. Ennek fényében a jegyzőkönyv „akkor az volt a terv” szavai arra engednek következtetni, hogy a két terv közül az egyik nem valósult meg. Mivel a cigánygyerekek oktatása biztosan létrejött, így a felnőttek oktatásáról szóló bármilyen dokumentum hiányában, a felnőttoktatás megvalósulása erősen kérdéses.

A vármegyei népművelés „*dédelgetett gyermeke*”³¹⁶, vagyis a tárkányi cigányiskola példaként szolgált a megyében. A *Komárommegyei Hírlap* szerint: „*A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kézlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani.*”, valamint „*intő példa mindazon községek számára, ahol nagyobb mennyiségű cigánylakosság él.*”³¹⁷

A megyei hírlap 1937. novemberi számában a következőt olvashatjuk: „*Dr. Frey Vilmos alispán elnöklése alatt megtartott vármegyei népművelési bizottság közgyűlésén nagy elismeréssel nyilatkoztak a tárkányi cigányiskoláról – amely különben az országban is első ilyen intézete [...] Az első cigányiskola sikerén felbuzdulva most elhatározta a bizottság, hogy az elsőhöz hasonlóan felállítja a második cigányiskolát a vármegyében – a banaiak kérelmére. A banai cigányiskolának még több tanulója lesz, mint a tárkányinak.*”³¹⁸ Tehát a tárkányi cigányiskola sikerére való tekintettel, a Népművelési Bizottság újabb iskolák létesítéséről hozott határozatot 1937-ben, amely Bárdos István kötetében is megerősítést nyert. Bana és Ács település is jelentkezett cigányiskola létrehozására, azonban egyik iskola ügyében sem történt érdemi előrelépés.³¹⁹ 1941-ben Esztergomban is felmerült egy cigányiskola létrehozásának a terve, „*amelyhez minden bizonnyal a sikeresen működő tárkányi cigányiskola szolgálhatta a példát.*” Bár komoly előkészületek zajlottak a városban, azonban az iskola végül itt sem készült el.³²⁰

Az ország első cigányiskolájának címéért egyébként sokan versenybe szálltak már. Bicske, Ószentanna és Pankota is magáénak tulajdonítja ezt a címet,³²¹ a fenti cikk írója pedig Tárkányt állítja a dobogó felső fokára, míg a Tárkány-kötet szerint csak a második cigányiskola volt az

³¹⁵ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³¹⁶ Bárdos István, *Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közművelődési élete (1923–1938)* (1979), 28.

³¹⁷ *Komárommegyei Hírlap*, „A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kézlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani,” 3.

³¹⁸ „A második cigányiskolát állítják fel a vármegyében,” *Komárommegyei Hírlap*, IX, 48. sz. (1937): 5.

³¹⁹ Bárdos, *Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közművelődési élete*, 28.

³²⁰ Miklós Tamás, „Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása,” *Romológia* V, 2. sz. (2017): 71.

³²¹ Bábosik, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” 181.

országban. Jelen dolgozat nem kíván most igazságot tenni az ügyben, azonban felveti egy következő vizsgálat lehetőségét.

A tanítás helyszíne

A tanítás a római katolikus iskola kultúrtermében zajlott, ami az iskola udvarán egy külön bejáratú épület volt, illetve a mai napig az. Visszaemlékezések szerint a cigányiskola megszűnése után a második világháború idején halottasházként, később osztályteremként is működött az épület, ma pedig a Tárkányi Általános Iskola tornatermeként szolgál.

Akkor azonban a kultúrteremre továbbra is igényt tartott a falu, ezért az egyházközség csak ideiglenesen engedte át használatát a cigányiskola részére. Az egyházközség 1937. augusztus 15-ei ülésén Mátrai Guidó iskolaszéki elnök már indítványozta a terem visszavételét a cigányiskolától. Ezt azzal indokolta, hogy a terem tizenhat-húsz tanuló miatt nem volt célszerű fűteni. Megoldásként javasolta például egy nagyobb szoba bérlését, sőt ekkor már megfogalmazódott az iskola felszámolása is, ugyanis másik megoldásként felvetődött, hogy „*a cigánygyerekek a most már gyéren benépesült osztályokba utaltassanak*”. A vármegyei Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság azonban az iskola fenntartását kívánta. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyűlésen Semmelweis Nándor, községi főjegyző szólalt fel először az ügyben, aki a terem további használatát pártolta és indítványozta, hogy kérjenek „*méltányos*” bért érte, amelyből a fűtés is fedezhető lesz. Grössl János kántortanító volt a következő felszólaló, aki szintén a további átengedést javasolta, de meghatározott időre. A képviselőtestület végül egyhangúlag azt a határozatot hozta, hogy átengedi a terem évi 250 pengőért, de csak egy évre. A kikötésük az volt, hogy a cigányiskola tanítója kapcsolódjon be a falu fiataljainak szervezésébe, gondozásába. Az ügyben való további tanácskozást jelzett a jegyzőkönyv alatti bejegyzés, amely szerint szeptemberben ismét tárgyalások történtek az Iskolán Kívüli Népművelési Bizottsággal, amelynek eredménye, hogy a bizottság 94 pengőt adott a terem fűtésére.³²²

1937-ben, a cigányiskola harmadik tanévvégi vizsgája után az egyházközség értekezletet tartott Szabó István királyi tanfelügyelő, Dr. Faludi Marcellin főapátsági esperes tanfelügyelő és Wiesenbacher József népművelési titkár társaságában, amelyen eldöntötték, hogy az iskola végleges elhelyezéséről gondoskodni kell. Erre a célra a királyi tanfelügyelő öt-hatezer pengő

³²² GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

államsegélyt helyezett kilátásba, amelyből felépíthető lesz egy új, egytantermes önálló iskola a cigányok számára. Az új épület elkészülésének feltétele volt, hogy az egyházközség telket biztosít és állja a „*fuvarokat és a gyalognapszámokat*”, amelyhez egyházi hatóság nevében az esperes pedig anyagi támogatást ígért. A június 6-án tartott egyházközségi gyűlésen végül az a határozat született, hogy megépítik az iskolát a cigányok részére.³²³

Az iskola terveit elkészítették, A Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal pedig megküldte az épület kivitelezésének becsült összegét. A 6 x 10 méteres, 3,6 méter belső magasságú, folyosóval, szertárral ellátott, vályogból készül épület, az udvaron elhelyezett tüzelőszerkamrával és árnyékszékekkel együtt körülbelül 7,500 pengőbe került volna.³²⁴ Az épület azonban nem készült el, amit a Tárkány-kötetben a korábban felvett államkölcsön időre vissza nem fizetésével, illetve a háborús mozgósításokkal indokoltak.³²⁵

Az 1940. január 6-án tartott egyházközségi gyűlésen már végérvényesen eldőlt, hogy nem használhatja tovább az iskola kultúrtermét a cigányiskola, ugyanis az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályos tanulói ott kerülnek elhelyezésre.³²⁶ A cigányiskola helyszínének az elnök a „*Horváth András-féle*” házat szánta, amit megvett az örökösöktől, és az volt a terve, hogy államsegélyből tanteremmé alakítja. 1940. májusában azonban az egyházközség képviselője az iskola megszüntetéséről döntött, így már nem volt szükség új iskola építésére.³²⁷

Az iskola tanítója

Az iskola első és egyetlen tanítója Jász Dénes volt, akit az állam nevezett ki erre a posztra. 1913. október 3-án született a ma Szlovákiához tartozó Felsőszalatnán.³²⁸ Tanulmányait 1932-ben fejezte be az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézetben, majd ezután egy évig katonáskodott. Ezt követően lett Tárkány levente egyesületének szakosztályvezetője és a helyi tűzoltó egyesület szakaszparancsnoka.³²⁹ A cigányiskolának alapításától kezdve, azaz 1935. október 15-étől ő volt a tanítója, először csak ideiglenes helyettesként, majd 1937. szeptemberétől megbízólevéllel tevékenykedett az iskolában. Végül 1938-ban a királyi

³²³ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³²⁴ Id. Mellékletek

³²⁵ Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 68.

³²⁶ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³²⁷ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³²⁸ MNL KEML VI. 502. 3296/1938

³²⁹ Landauer, A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai, 468.

tanfelügyelőnek tett hivatali esküje után kinevezett állami tanítója lett a cigányiskolának.³³⁰ Jász Dénes Tárkányon, a Fő utca 63. száma alatt bérelt egy bútorozott szobát havi tizennyolc pengőért, amelynek kifizetését a tanítói lakbérjutalom nagyban segítette.³³¹

A *Komárommegyei Hírlap* a cigányiskola minden év végi vizsgájáról beszámolt, ahol többször is kiemelték, hogy a tanító kiemelkedő munkát végez. Mind a gyerekek, mind a szülők szerették az oktatót, utóbbiak az egyik vizsga alkalmával azt is kérték a vármegye képviselőitől, hogy az azt követő évben is Jász Dénes taníthasson a cigányiskolában.³³² Magyarország hadba lépése miatt azonban ismét katonának állt a pedagógus. A háborúban tartalékos hadnagyként, kerékpáros szakaszparancsnokként vett részt a bolsevikokkal szemben, míg végül „*hősi halált halt*” a megyei hírlap szerint 1941. augusztus 16-án.³³³

Az 1940. január 6-án tartott egyházközségi gyűlés jegyzőkönyvéből³³⁴ kiderül, hogy az állam Zsilinszky Ambrus személyében új tanítót küldött a cigányiskola részére, hogy Jász Dénes katonának állása miatt ne maradjon tanító nélkül az iskola. A Tárkány-kötet szerint az új tanító kijelölése megtörtént, aki azonban nem foglalta el a helyét a háború miatt. A cigánygyerekeket végül a tanító és a tanterem hiánya miatt 1940-ben az általános iskola többi osztályába osztották szét.³³⁵

Az iskola tanulói és tanításuk

Az 1937. december 25-én *Az Estben* megjelent cikk szerzője szerint a faluban harminc „*faluvégi*” cigánycsalád volt, amelyből négy volt oláh cigány származású. A cikkben leírtak alapján a cigányiskolában huszonnyolc gyermek vett részt a tanításon, amelyből tizenhét volt a fiú, tizenegy pedig a lány. Mivel az iskola 1935-ben indult, ekkor már három évfolyam tanult együtt, első, második és harmadik osztály.

Egy 1937-es elszámolásban – melyt az hivatott igazolni a cigánygyerekek aláírásával, hogy átvették a segélyből készült lábbeliket – huszonöt gyermek nevét találjuk.³³⁶ Így a cipők átvételével kapcsolatos dokumentum segítségével sikerült további információkat kiderítenem a cigányiskola tanulóiról. A Győri Egyházmegyei Levéltárban megtalálható Kereszteltek

³³⁰ MNL KEML VI. 502. 3296/1938

³³¹ MNL KEML VI. 502. 3296/1938

³³² „A tárkányi cigányiskola záróvizsgálója,” *Komárommegyei Hírlap* VIII, 25. sz. (1936): 3.

³³³ „Hősi halottunk van,” *Uj Komárommegyei Hírlap*, III, 35. sz. (1941): 2.

³³⁴ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³³⁵ Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 70.

³³⁶ MNL KEML IV. 403. 293/1939

anyakönyvében,³³⁷ illetve a Tárkányi Római Katolikus Egyházközség plébániáján fellelhető Béráltak anyakönyvében megnéztem a cigány diákok születési idejét. Néhány személy esetében nem találtam adatot, illetve névegyezés miatt két dátum lehetősége is felmerült néhányszor, így ezeknél a neveknél mindkét dátumot jelzem a táblázatban.

	I. osztály		II. osztály		III. osztály	
	Név	Születési év	Név	Születési év	Név	Születési év
1.	Farkas Gyula	1927	Farkas Lajos	1929	Lakatos István	1926
2.	Karvaj Zoltán	1931	Karvaj Jenő	1929	Zsolnai Jenő	1927
3.	Farkas István	nincs adat	Ravasz Béla	1928	Barkóczy Katalin	1926
4.	Lencse Gyula	nincs adat	Ravasz Jenő	1927	Lakatos Etel	1928
5.	Ravasz István	1930	Ravasz József	nincs adat	Vörös Mária	1926
6.	Ravasz Aladár	nincs adat	Vörös Ádám	1929		
7.	Nép Mária	nincs adat	Farkas Mária	1926		
8.	Ravasz Anna	1930	Karvaj Mária	1924/1928		
9.	Ravasz Mária	1930	Nyári Valéria	1928		
10.			Ravasz Ilona	1925/1926		
11.			Zsolnai Imelda	1925		

Farkas István, Ravasz Aladár és Ravasz József megjelent a béráltak között, viszont a születési dátumuk nem került bejegyzésre, Lencse Gyuláról és Nép Máriáról pedig egyik anyakönyvben sem találtam adatot. Azonban a hiányzó születési dátumok nélkül is kirajzolódik egy kép a gyerekek koráról. A harmadik osztály mutatja a legegységesebb képet, az évfolyamban kilenc, tíz és tizenegy évesek voltak 1937-ben, amely életkorok teljesen mértékben megfelelnek a ma megszokottaknak, vagy éppen csak egy kicsit mutatnak rajtuk túl.

³³⁷ Ebből az időszakból a Kereszteltek anyakönyve csak az 1913-1922 közötti kereszteléseket jegyzi, míg a hozzá tartozó Index 1913-1941 közötti kereszteltekről ad számot, így csak az Indexre tudtam hagyatkozni a keresés során.

A második osztály életkora ennél már jóval széttartóbb volt. A források tanúsága szerint a legidősebb személyek 1924-ben vagy 1925-ben születtek, tehát 1937-ben tizenhárom-tizennégy évesek voltak, ami második osztályos létükre túlkorosnak számít. A legfiatalabb személyek nyolcévesek, de voltak még kilenc-, tíz- és tizenegy évesek is. Az első osztályosok között az 1930-as születés, azaz a hét éves kor volt a leggyakoribb, ami szintén a mai normákhoz igazodik, de a meglévő adatok alapján a legidősebb személy az osztályban tízéves volt ekkor.

A *Komárommegyei Hírlap* 1936. júniusi száma az első év végén huszonnégy tanulóról számolt be,³³⁸ míg a második évben Mátrai Guidó egy levele szerint „26 analfabéta cigányfiú és leány jár” az iskolába,³³⁹ ami igen magas számnak tűnik a harmadik év huszonnyolc tanulójaéhoz képest. A cipősegély elszámolásánál feltűnően kevesen voltak a harmadik osztályos gyerekek – szám szerint öten –, miközben az első év létszámát valószínűleg ez az osztályt tette ki, tekintve, hogy akkor járták az első évfolyamot. Mivel az *Est*-cikk szerint 1937-ben huszonnyolc volt az iskola létszáma, és a listán csak huszonöt gyerek szerepelt, még ha hozzá is adjuk azt a három kimaradt személyt a harmadik évfolyamhoz, akkor is igen nagy eltérést mutatnak az adatok.

A megyei hírlap szerint 1936-ban csak „Egy nyolc éves fiút nem sikerült megtanítani a helyes kiejtésre, de a többiek mind kielégítő eredményt értek el a kötelező tantárgyakból [...]”.³⁴⁰ Más dokumentum nem számolt be az tanulmányi eredményekről, de a számok alapján arra következtethetünk, hogy első év után nagy lehetett a lemorzsolódás, másrészt előfordulhatott az is, hogy néhányan nem fejlődtek akkorát, hogy a következő osztályba léphessenek.

Az *Est* szerint 1937-ben a három évfolyam oktatása együtt zajlott, és nemek szerint volt az ülésrend. A fiúk a bal, míg a lányok jobb oldalon ültek a teremben. A szerző szerint az első osztályosok még „pösze purdék”, akik beszélni alig tudtak, míg a másodikosokat és harmadikosokat már öröm volt hallgatni. A „Mik szeretnétek lenni?” kérdésre a fiúk többek között azt a választ adták, hogy: primás, brácsás, kontrás, nagybögös, szabóinas, bádogos és köszörús, míg a lányok közül egy varrónő, a többi pedig „nagylány” szeretett volna lenni. A fiúk válaszai alapján a muzsikus cigány családból való származás sokaknak meghatározta a jövőképét. A korabeli normákhoz igazodva, délelőtti és délutáni oktatás is volt a cigányiskolában: „Tizenegy órára jár az idő, mingyárt vége a délelőtti tanításnak”. A gyerekek

³³⁸ „A tárkányi cigányiskola záróvizsgálója,” *Komárommegyei Hírlap*, VIII, 25. sz. 3.

³³⁹ MNL KEML IV. 403. 293/1939

³⁴⁰ *Komárommegyei Hírlap*, „A tárkányi cigányiskola záróvizsgálója,” 3.

pedig az újságíró látogatásának alkalmából azt az ajándékot kapták Mátrai Guidó plébánostól, hogy aznap délután nem kellett a nagy sárban „*onnan kívülről*” visszajönniük az iskolába – utalva ezzel a cigányok falu széli lakóhelyére. Az újságíró arról kérdezte Jász Dénes tanítót, hogy a gyerekeket nem zavarja-e, hogy „*száműzve*” vannak a többiek közül. A tanító véleménye szerint: „*Dehogyan..., sőt büszkék rá, hogy külön iskolájuk van. Olyan büszkék, hogy lenézik a falubeli gyerekeket és különbnek tartják magukat azoknál.*”³⁴¹

A tanévek végén a cigányiskola tanulóinak is vizsgát kellett tenni, mely vizsgák a sajtó és a falu lakosai számára is nyitottak voltak, a Komárommegyei Hírlap minden évben meg is jelent az eseményen. A cikkek nagy mértékű hasonlósága miatt csak a fontos pontokat emelem ki belőlük.

1936. júniusi cikk az első év végi vizsgáról adott számot. A tanulók a cikk írója szerint „*minden nehézség nélkül jártak az iskolába, megszerették a tanulást, de főleg a tanítójukat*”. A vizsgán több fontos ember is tiszteletét tette: Szabó István királyi tanfelügyelő, Wiesenbacher József állami iskolafelügyelő és vármegyei népművelési titkár, Mátrai Guidó a helyi bencés plébános, Semmelweis Nándor községi főjegyző, továbbá a tanítótestület, a helyi érdeklődők és a tanulók szülei is jelen voltak. A vizsga végén Wiesenbacher József beszédet mondott, amelyben megköszönte a tanító munkáját, majd pedig egy-egy ezüst pénzt adott a gyerekeknek. A főapátság pedig tízóraival, tejjel és kenyérral ajándékozta meg a gyerekeket.³⁴²

A második év záróvizsgájáról 1937-ben a *Néptanítók Lapja* is tudósított. A gyerekek az egyház és a vármegye által küldött segélyből beszerzett egyenruhában jelentek meg. A jelenlévők ugyanazok voltak, mint az előző évben. A vármegye a népművelés egy kimagasló ágának nevezte az iskolát és „*kívánatosnak*” tartotta, hogy éveken keresztül folytatódjon a tanítás.³⁴³

A harmadik év záróvizsgájáról már a korábbiaknál jóval részletesebb cikket olvashatunk a *Komárommegyei Hírlap* 1938. júniusi számában. A korábbi évek résztvevőihöz még csatlakozott Faludy Marcellin bencés tanfelügyelő, valamint Kozma Máté, a község bírója is. Követendő példának tartották a tárkányi cigányiskolát, ami utat mutatott az olyan falvaknak, ahol „*nagyobb mennyiségű*” cigány lakosság él.³⁴⁴ Faludy Marcellint Wiesenbacher József, a

³⁴¹ Az *Est*, „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánygyermeknél a cigányiskolában,” 15.

³⁴² *Komárommegyei Hírlap*, „A tárkányi cigányiskola záróvizsgálója,” 3.

³⁴³ „A tárkányi cigányiskola záróvizsgálója,” *Néptanítók Lapja*, LXX, 14. sz. (1937): 564.

³⁴⁴ *Komárommegyei Hírlap*, „A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kézlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani,” 3.

vármegye tanfelügyelője hívta meg azzal a céllal, hogy megbeszéljék a cigányiskola további sorsát, leginkább az épület elhelyezését.³⁴⁵

1939-ben a megyei hírlap immáron a negyedik tanévzáró vizsgáról jelentkezett, amelyről úgy írtak, hogy: „Külön élvezetet képez a szakértők részére ezen iskolában elért eredmény megtekintése és összesítése, amikor kidomborodik a magyar zenész cigány élelmességének csúcspontja és rátermettsége.” Az résztvevő elöljáróságokról ekkor már a vizsgabizottság tagjaiként beszéltek, amely a legutóbb jelenlévők mellett kiegészült dr. Jámbor László tanügyi fogalmazó gyakornokkal is. Ebben az évben már egy cigányzenekar is részt vett az ünnepség kereteibe foglalt vizsgán, az ő kíséretükkel énekelték el a gyerekek a „Magyar Hiszekegyet”. Ezt követően két kislány virággal és verssel üdvözölte az egyházmegyei és királyi tanfelügyelőt, majd ismét énekelték, ezúttal a „pápai himnusz”. A vizsga során először Mátrai Guidó kérdezett hittanból, ezt követően pedig Jász Dénes a többi tantárgyból. Ezúttal is hangsúlyozták az erkölcsi, számolási, fogalmazási előrehaladást, illetve kiemelték a cigánygyerekek művészeti tárgyakban, az énekben és rajzban végzett kiemelkedő teljesítményét. A vizsga tantárgyanként zajlott, amelyek között a gyerekek énekelték a zenekar kíséretével, ami azt az érzést keltette, hogy az évek múlásával már egy jól megkoreografált előadásra változott az esemény. Wiesenbacher József pedig ismét egy-egy ezüstpengőt ajándékozott a gyerekeknek,³⁴⁶ és bár ezt csak másodjára emelték ki a cikkekben, de valószínűsíthetőleg minden évben ez lehetett a gesztus a vármegye részéről.

Az ötödik és egyben utolsó vizsgáról a megyei hírlap 1940. júniusi számában olvashatunk, amiben ismét szűkszavúan ismertették az iskola létrejöttének és vizsga menetének körülményeit. A szerző szerint az iskolát azért hozták létre, hogy „rendes, hasznos állampolgárokká nevelje fel a tárkányi cigány családok nemzedékét”.³⁴⁷

Segélyek és bezárás

Az iskola állandó anyagi problémákkal küzdött, ami leginkább a gyerekek téli ruháztatásánál csúcsosodott ki. A cigánygyerekek nehéz helyzetét hol pénzbeli, hol tárgyi adományokkal próbálták segíteni.

³⁴⁵ MNL KEML VI. 502 1371/1938

³⁴⁶ „Tanév zárás a tárkányi cigány iskolában,” *Uj Komárommegyei Hírlap*, I, 8. sz. (1939): 3.

³⁴⁷ „A tárkányi cigányiskola évzáró vizsgája,” *Uj Komárommegyei Hírlap*, II, 25. sz. (1940): 3.

Az Est-cikkben Jász Dénes még úgy fogalmazott, hogy a cigánygyerekek „*Arra is nagyon büszkék, hogy mindenük megvan. Könyvet, iskolaszereket a népművelési bizottságtól kapnak.*”³⁴⁸ Ezt pedig alátámasztja az Egyházközségi jegyzőkönyv 1935. szeptember 20-ai bejegyzése is, amelyben az iskola indulásával kapcsolatos beszámolóban arról is olvashatunk, hogy „*megyétől*” kaptak a gyerekek könyvet és egyéb tanszereket.³⁴⁹

Mátrai Guidó a cigányiskola létrehozásáról szóló levelében arról számolt be, hogy a cigánygyerekek télen azért nem tudnak iskolába menni, mert se lábbelijük, se ruhájuk. Ezért évről évre segélyért folyamodott a plébános annak érdekében, hogy a cigány gyerekeket ruhával, de leginkább cipővel segíteni tudják. Az első dokumentum ezzel kapcsolatban egy elszámolás, amelyből kiderül, hogy 1935-ben „*a tárkányi cigánytanulók bakancs ellátására segély címen a Központi segély alapból kiutalt 100 P azaz Egyszáz pengőből*” tizenhat pár különböző nagyságú és árú cipőt tudtak csináltatni Komáromban.³⁵⁰

1936 októberéből ismét a plébános levelét olvashatjuk, amelyet a vármegyei népművelési titkár, Wiesenbacher József továbbított az alispán részére. A levélben Mátrai Guidó arról ad számot, hogy a gyerekek három deciliter tejet kapnak télen a Pannonhalmi Főapátságtól.³⁵¹ Ezt az 1937-es Est-cikk is alátámasztotta, ugyanis itt is leírták, hogy főapátság a „*reggeliebed*” finanszírozásával vette ki a részét az iskola fenntartásából. Egy-egy csupor tej volt minden gyermek ajándéka, amely mellé, aki tehetett, kenyeret hozott otthonról. Aznap a huszonnyolc gyerekből mindössze kettőnél volt kenyér, „*mert még cigánykennyére, a sós-vizes vakarcsra sem telik*” a cigányoknak cikk írója szerint. A szerző arról számolt be, hogy a cigányputrikban naponta egyszer kerül étel az asztalra estefelé, ami általában bableves, krumplileves és „*miegyéb*”. Húst utoljára ősszel ettek, amikor „*seregszámra öntötték a kövérre hízott ürgéket*”, illetve valószínűleg akkor, amikor a tilalom ellenére a „*dögtemetőből*” rejtélyes módon eltűnt az oda lerakott disznó.³⁵² Mátrai levele azonban nem azért íródott elsősorban, hogy beszámoljon az apátság segítségéről, mert bár tejet kaptak a gyerekek, azonban ruházatukról nem tudtak gondoskodni. A múlt évben kapott segélyt kiegészítették helyi forrásokból, így tudtak ruhát, lábbelit venni, és annak érdekében, hogy a gyerekek „*fennakadás nélkül folytathassák tanulmányaikat*”, ismét anyagi támogatást kért. Wiesenbacher József hozzáfűzte az alispánnak továbbküldött levélhez, hogy „*az elmúlt évi eredmény erkölcsi és szociális*

³⁴⁸ Az Est, „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánypurdénál a cigányiskolában,” 15.

³⁴⁹ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

³⁵⁰ MNL KEML IV. 403. 293/1939

³⁵¹ MNL KEML IV. 403. 293/1939

³⁵² Az Est, „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánypurdénál a cigányiskolában,” 15.

szempontból igen kielégítő volt”, ezért kéri a segély folyósítását ő is. Novemberben meg is kapták a segélyt, újfent száz pengőt, amiből az elszámolás alapján ismét tizenhat cipőt tudtak készíttetni Kisbéren.³⁵³

1937 októberében Jász Dénes és Mátrai Guidó újra felruházási segélyt kértek. Az indoklás így szólt: *„Ezen tanulók szülei oly szegény sorban élnek, hogy gyermekeiket táplálni és ruházni nem képesek.... Ruházati állapotuk olyan szegényes, hogy a téli hónapokban az iskolát ruhahiány miatt látogatni nem tudnák.*” Továbbá arról számoltak be, hogy vannak gyerekek, akik még októberben is mezítláb járnak iskolába. Ebben az évben ismételten 100 pengő segélyt utaltak ki a cigányiskola részére, amelyet helyi forrásokból 17.50 pengővel egészítettek ki. Ebből az összegből huszonöt pár cipőt tudtak készíttetni Budapesten, azonban két párra még így is szükség lett volna.³⁵⁴

Az *Est* írója a cipők elkészülte után látogatott el Tárkányba, és ekkor ez a látvány fogadta: *„Jó bakancs, cipő mindegyik lábon, csak itt a második padban integet felém két kis meztelen lábikó.”* – és hozzátette, *„A két kis meztelen láb gazdája is azért mezítlábas, mert szorítja az ajándékcipő.”* A gyerekek kinézetéről hosszas seregszemlét tartott a szerző. *„Rendes”-nek, mosdottnak, tisztának találja őket, és kiemelte, hogy a Zöldkereszt épp a napokban „nyiratta őket ünnepi kopaszra”.*³⁵⁵

A *Komárommegyei Hírlap* 1937. januári száma további segélyről számolt be. A *Karácsonyi segély a cigányiskola tanulóinak* című cikkből kiderül, hogy az iskola a Vármegyei Népművelési Bizottság segítségével a Vöröskereszt Egyesülettől 20 kg fehérneműt kapott a karácsonyi ünnepekre.³⁵⁶

1938 októberében a cigányiskola a *„Főméltóságú Asszony”* Nyomorenyhítő Akciójából ruha és cipősegély kiutalását kérte. A Főméltóságú Asszony, Horthy Miklósné 1920-tól minden évben nyomorenyhítő akciót szervezett.³⁵⁷ Pénzt és tárgyi adományokat is gyűjtöttek, melyeket karácsony előtt igyekeztek kiosztani. 1937-ben például 411.228 pengő készpénzt, 2899 pár cipőt, 15.890 darab ruhaneműt, 450 darab takarót, 1000 pár cipőtalpat osztottak ki.³⁵⁸ A tárkányi cigányiskolának száz pengő adományt utaltak ki az akció keretein belül.

³⁵³ MNL KEML IV. 403. 293/1939

³⁵⁴ MNL KEML IV. 403. 293/1939

³⁵⁵ Az *Est*, „Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánypurdénál a cigányiskolában,” 15.

³⁵⁶ Karácsonyi segély a tárkányi cigányiskola tanulóinak. *Komárommegyei Hírlap*, IX, 2. sz. (1937): 5.

³⁵⁷ Sárosi Péter, „Nők a történelemben,” *História*, XII, 1. sz. (2000): 23.

³⁵⁸ „Nagybányai vitéz Horthy Miklósné Főméltósága Asszony téli nyomorenyhítő akciója,” *A Kenyér*, I, 4. sz. (1937): 1.

A tárkányi cigányiskolába járó gyermekek rendszeresen részesültek segélyben.³⁵⁹ 1939-ben ötszáz pengő segély kapott költségeinek részbeni fedezésére a cigányiskola, amelyet „közhasznú működéséért” utaltak ki.³⁶⁰ Látható, minden évben kaptak segélyt a ruházkodás megoldására is, azonban a kapott összeg sokszor akkor sem volt elegendő, ha önerőből kiegészítették azt.

Az iskola bezárásáról az egyházközség 1940. május 19-én tartott gyűlésén döntött. A jegyzőkönyv így szól: „Elnök előterjeszti indítványát, hogy az egyházközség a maga részéről szüntesse be a cigányiskolát. Öt éve áll fenn, – mondotta az indítvány megokolásában – de ez az öt év azt mutatja, hogy csak akkor lehetne a rendszeres munkát biztosítani benne, ha a növendékek ruházatát is az iskola adná, ami pedig kivihetetlen, mert ezt a költséget senki nem viselheti; viszont ruházat nélkül az iskolaköteleseknek csak csekély töredéke jár be rendszeren: ezért pedig tanítót alkalmazni nem érdemes. Rámutat végül az elnök arra is, hogy a 8 osztályos népiskoláról szóló törvényjavaslat már a törvényhozás előtt fekszik, amikor is az eddig cigányiskola részére átengedett terem a VII-VIII. osztály részére lesz igénybeveendő.”³⁶¹

A képviselőtestület rövid vita után végül egyhangúlag arra a döntésre jutott, hogy a maga részéről a cigányiskolát megszünteti és a cigányiskola részére nem adja át tovább a kultúrtermet. Az iskola bezárásáról szóló egyházközségi gyűlésen Mátrai Guidó a ruháztatás problémája mellett kiemelte, hogy az új törvény értelmében át kell engedniük a kultúrtermet az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályosainak részére. Így a felsőbb utasítások miatt már nem ütközhetett ellenállásba a terem visszavétele. A cigány tanulók további sorsáról nem esik szó az iskola bezárásával kapcsolatban.

Összegzés

Az 1930–40-es években a tárkányi cigányiskola egy jól működő, példamutató létesítmény volt, amelynek mintájára több településen is tervezték külön iskola létrehozását a cigányok számára. A működésének nehézségeit nem a gyerekek rossz teljesítménye, vagy ok nélküli iskolakerülése, hanem a cigányiskola által elfoglalt kultúrteremre való igény, és a

³⁵⁹ Bárdos, Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közművelődési élete, 28.

³⁶⁰ Bábosik, „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben,” 182.

³⁶¹ GYEL_Tarkany_15 Egyházközségi ülési jegyzőkönyv 1932-1952

ruhátlanságukból fakadó problémák okozták. Bár az állam nem hagyta magára az iskolát, de a kiutalt segélyek nem voltak elegendők a probléma kezelésére és megoldására.

Az cigányiskola bezárt, a ruhátlanság gondja azonban továbbra is megmaradt Tárkányon, amelyről az 1957-es Munkaügyi Minisztériumhoz intézett jelentések is beszámoltak. Nagy Pál kutatásaiból kiderül, hogy a jelentések alapján a tárkányi cigánygyerekek rossz tanulók, sokat hiányoznak – leginkább a téli hónapokban a cipő- és ruhahiány miatt – és sok a bukás is. Cigányiskola létrehozásának kérdésével pedig nem is foglalkoznak, mivel nem látnák helyesnek, „*mert faji ellentét jönne létre*”.³⁶²

Mivel a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár nem rendelkezik a tárkányi iskola iratanyagával, javarészt alispáni és tanfelügyelői iratokat tekintettem át. Az iskola dokumentációjának felkutatása és áttekintése fontos lenne. Ezek segítségével egy sokkal komplexebb kép rajzolódhatna ki a tárkányi cigányiskola működésével kapcsolatban.

³⁶² Nagy Pál, „A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években,” in *Peremhelyzetben* III. szerk. Tóth Norbert (Debrecen, Didakt Kft., 2018) 90–91.

Hivatkozott irodalom

Bábosik, Zoltán. „A magyarországi cigányság oktatása történeti megközelítésben.” In *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*, szerk. Kállai Ernő és Kovács László, 175–192. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009.

Bárdos, István. *Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közművelődési élete (1923–1938)*. (1979)

Bilkó, István, Magdics, Erika és Némedi, Györgyné. *Tárkány község története a kezdetektől*. Tárkány: Tárkány Község Önkormányzata, 2003.

Kállai, Ernő és Törzsök, Erika. *Cigánynak lenni Magyarországon*. Jelentés 2000. Budapest: EOKIP, 2000.

Kertesi, Gábor és Kézdi, Gábor. *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest: Socio-Typo, 1998.

Kotnyek, István. „A cigány gyermekek oktatása Magyarországon.” In *Cigányok, honnét jöttek merre tartanak?*, szerk. Szegő László, 300-311. Budapest: Kozmosz, 1983.

Központi statisztikai hivatal könyvtár és dokumentációs szolgálat. *1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret*. Budapest, 1983.

Landauer, Attila. *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2016.

Lovász, János és Dávid, Zoltán. „Komárom-Esztergom megye településeinek adatai.” In *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 6. Komárom-Esztergom megye*, sorozatszerk. Kovacsics József. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995.

Miklós, Tamás. „Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban, valamint annak megvalósulása.” In *Romológia V*, 2. sz. (2017): 69-88.

Nagy, Pál. „A cigányosztályok indításának politikai és pedagógiai dilemmái az 1950-es években.” In *Peremhelyzetben III*. szerk. Tóth Norbert, 83-106. Debrecen: Didakt Kft., 2018.

Pénzes, János, Tátrai, Patrik és Pásztor, István Zoltán. „A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben.” *Területi Statisztika* LVIII, 1. sz. (2018): 3–26.

Sipos, Péter. Nők a történelemben. *História* XII, 1. sz. (2000): 20–25.

Felhasznált folyóiratok

Az Est

„Látogatás Zsolnai Imeldánál meg a többi cigánypurdénál a cigányiskolában.” *Az Est* XXVIII, 293. sz. (1937): 15.

A Kenyér

„Nagybányai vitéz Horthy Miklósáé Főméltósága Asszony téli nyomorenyhítő akciója.” *A Kenyér* I, 4. sz. (1937): 1.

Komárommegyei Hírlap

„Megnyílt a tárkányi cigányiskola.” *Komárommegyei Hírlap* VII, 44. sz. (1935): 5.

„A tárkányi cigányiskola záróvizsgája.” *Komárommegyei Hírlap* VIII, 25. sz. (1936): 3.

„Karácsonyi segély a tárkányi cigányiskola tanulóinak.” *Komárommegyei Hírlap* IX, 2. sz. (1937): 5.

„A második cigányiskolát állítják fel a vármegyében.” *Komárommegyei Hírlap* IX, 48. sz. (1937): 5.

„A tárkányi cigányiskola példát ad: a cigánykérdést nem kezlegyintéssel, hanem az iskola nevelőhatásán át kell megoldani.” *Komárommegyei Hírlap* X 26. sz. (1938): 3.

Néptanítók Lapja

„A tárkányi cigányiskola záróvizsgája.” *Néptanítók Lapja* LXX, 14. sz. (1937): 564.

Uj Komárommegyei Hírlap

„Tanév zárás a tárkányi cigány iskolában.” *Uj Komárommegyei Hírlap* I, 8. (1939): 3.

„A tárkányi cigányiskola évzáró vizsgája.” *Uj Komárommegyei Hírlap* II, 25. sz. (1940): 3.

„Hósi halottunk van.” *Uj Komárommegyei Hírlap* III, 35. sz. (1941): 2.

Mellékletek

1. melléklet

Az *Est* folyóiratban megjelent 1937-es cikk a tárkányi cigányiskoláról (Forrás: Tárkány-kötet³⁶³)

2. melléklet

Dokumentum a tervezett cigányiskola építési költségeiről (Forrás: Tárkány-kötet³⁶⁴)

³⁶³ Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 69.

³⁶⁴ Bilkó, Magdics és Némedi, *Tárkány község története a kezdetektől*: 68.

